

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 2009

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2009

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2009

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2009

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Grahns Tryckeri AB, Lund 2009

INNEHÅLL

JOHAN STIERNHÖÖK, En ny wijsa om foglars art, vthi dygd och lyte, naturen j hastigheet at beskodha	7
MATS RYDÉN, Linnæus and the Swedish plant names	49
PER M. JØRGENSEN, Biskop Gunnerus och Archiater Linné – två tvilling- själar	65
ANTON ROLANDSSON MARTIN, Självbiografiska anteckningar	77
JOHNNY STRAND & INGVAR SVANBERG, ”Ormar stingar inte med gadd”. Johan Lindelius skrift om ormar 1683	123
NICHOLAS REDMAN & INGVAR SVANBERG, Uses of whales’ bones in the Faroe Islands	129
Linné 300, Darwin 200: fortfarande med oss. Ett samtal mellan Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg och Nils Uddenberg	145
<i>Smärre meddelanden</i>	159
Recensioner och anmälningar • Förlinneanskt, 159 • Linneana, 167 • Lin- neaner, 170 • Övrigt, 178 (Gunnar Broberg, David Dunér, Mats Rydén, Ingvar Svanberg & Eva Willén)	159
Diverse notiser och meddelanden (Gunnar Broberg & Ulf Marken)	195
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	203
Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2008 (Carl-Olof Jacobson & Eva Nyström)	203
Linnémuseets verksamhetsberättelse 2008 (Eva Björn)	204
Övriga meddelanden (Eva Willén & Roland Moberg)	208
Svenska Linnésällskapets styrelse 2009	210

JOHAN STIERNHÖÖK

En ny wijsa om foglars art, vthi dygd och lyte, naturen j hastigheet at beskodha

Inledning. En fågelvisa från 1623

Det dröjer innan svensk zoologi får volym. Nu kan man definiera ”zoologi” på olika sätt liksom ”svensk”. Om man så vill är vår första tryckta bok *Dialogus creaturarum moralizatus* (1483) en ”zoologi” eftersom djuren både avbildas och är huvudpersoner – men i fabelform. Eller så är nittonde boken i Olaus Magnus outtömliga *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555) zoologi eftersom det ena efter det andra djuret presenteras – men närmast i vad vi skulle kalla etnografisk mening. *Dialogus* är vidare ett internationellt arbete, tryckt av en tysk som snart lämnar landet, och *Historia* trycktes i Rom. Båda är förstås också på latin. Och ett arbete som Sigfridus Aronus Forsius *Physica* med parti om djurvärlden skrivet 1611 utgavs först 1950. Haquin Spegels *Gudz werk och hwila* (1685) är full både av härliga formuleringar och av tidens naturkunskap men vi är då framme vid slutet av århundradet. Bibeln där allt vetande står att finna, kan sägas både ha gjort andra framställningar om djuren onödiga och befrämjat sådana eftersom människan både behöver enklare besked och förklaringar. Avgränsar man ämnet till ornitologi dröjer det fram till slutet av 1600-talet innan fåglarna ägnas någon monografi, då i form av en dissertation, till exempel någon under Petrus Hahn i Åbo eller Eric Humblas om den emblematiske kungsfiskaren.¹ Rudbecks *Fogelbok* saknar inhemsk bakgrund är därför desto märkligare. Här följer emellertid en text som kan blanda sig i kronologin, tryckt i Västerås 1623 och på vers. Författare var danske prästen Hieronymus Ranch och översättare med tillägg troligen den blivande juristen Johan Stiernhöök. Till författarskapet liksom till några kommentarer återkommer jag.

Gunnar Broberg

K. Krigsarkivets

Bibliotek

H 5v

(80)

En ny vis:a
Om Foglars art /
Vchi Dygd och Lyte / Naturen i
hastigheet at bestodha.

Allom til efftersyn och re-
telse vchi sic lessuerne och
omgenge.

Skrifuen och förätrat
Then Edle Welb: Jungfru / J.
Gunnilla Bielke til Wigt / Kewels
sta och Burdön etc. Arffwinge/
tienstwilligen / etc.

Johan Olsson Dan.

Några nyetige R: gler.

I Arctian Gåsfruchigh / på Gatum iudigh/
Til Wod: lustigh / I Sengen wenligh/
Til hoffua vprichtig / hoos Herrar försichtig /
För wänner godigh / Moor Fienden modigh
I Saker förståndigh / I all ting begrundigh.
So thessa stycker wäl achta fan/
Han bliffuer achtat hoos Gudh och man.

Men

Myckit hördt och inter förståndit/
Myckit jagat och inter fångit/
Myckit läst och int i märkt/
Synas migh wara sáfeng wärl.

Tryckt i Westeråhrs aff Oluff
Olsson. Åhr 1623.

En ny wijsa
Om Foglars art,
Vthi Dygd och Lyte, Naturen j
hastigheet at beskodha.

Allom til efftersyn och ret-
telse vthi sit leffuerne och
omgenge.
Skriffuin och förährat
Then Edle och Welb: Jungfru, J.
Gunnilla Bielke til Wijk, Rewel-
sta och Kuröön etc. Arffwinge,
tienstwilligen, etc.
Aff
Johan Olsson Dan.

Några nyttige Regler.
I Kyrkian Gudfruchtigh, på Gatun tuchtigh,
Til Bordz lustigh, I Sengen wenligh,
Til hoffua vprichtig, hoos Herrar försichtig,
För wenner godigh, Moot Fienden modigh
I saker förståndigh, I all ting begrundigh.
Hoo thessa styrcker wäl achta kan,
Han bliffuer achtat hoos Gudh och man.

Men
Myckitt hördt och intet förståndit,
Myckitt jagat och intet fångit,
Mykit läsit och intet märkt,
Synas migh wara fåfeng wärk.

Tryckt j Westeråhrs aff Oluff
Oluffson. Åhr 1623.

Thenna wijsa siunges medh sin es-
gen thon: item/som: O Gudh hwem
Sal iagh klagha/then etc.

Sommer vch/går och spaserer
I skogb / i mark och färrer /
At höra på Foglars sång /
Som nu så lustige siunga/
At all ting ther widh klinga/
Efter then winters twång.

2. Och siunga om Foglars dygder/
Så ock om theras Lyther/
Som mångom äre witterlig /
The godha til åbra och fromma/
The onda til råttelse at komma/
Ja/ ock alla betendia sigh.

3. Aldrasförst wille wij prijsa/
Then sköna Lärikes wijsa/
Som full är aff frögd och lust/
Hon loffuar Gudh alt åhrlich/
The wij försumme dårlich/
Når bårto är köld och frost.

4. Hon wecker hwar bohagz man/
At han sigh barga kan/ Pro. 10.
Behi sitt arbete fore/
Bidia och tråla gissuer Rissfedom/
En laas bliffuer fattigh och tom:
The seer på mången ort. The

Thenna wijsa siunges medh sin e-
 gen thon: item, som: O Gudh hwem
 skal iagh klagha, then etc

Kommer vth, går och spatzerer
 I skogh, j mark och kärrer,
 At höra på Foglars sång,
 som nu så lustigt siunga,
 At all ting ther widh klinga,
 Effter then winters twång.

2. Och siunga om Foglars dygder,
 Så ock theras Lyther,
 Som mångom äre witterlig,
 The godha til ähra och fromma,
 The onda til rättelse at komma,
 Ja, ock alla betenckia sigh.

3. Aldraförst willie wij prijsa,
 Then sköna Lärikes wijsa,
 Som full är aff frögd och lust,
 Hon loffuar Gudh alt århrligh,
 Thet wij försumme dårligh,
 När bårto är köld och frost.

4. Hon wecker hwar bohagz man,
 At han sigh bärga kan, Pro. 10.
 Vthi sitt arbete fort,
 Bidia och träla giffuer Rijkedoom,
 En laat bliffuer fattigh och tom:
 Thet skeer på mången ort.

5. Ehet näst kommer en lustigh Står
 Och stunger som förr cysten war/
 Mig lyfter på honom höre/
 Medh sorg lägh han vthi dwala/
 Kunde hwarken lefa eller tala/
 Medh frögd flyger han här före.

6. Så äre wij alla i sorg och nödh/
 Och miet i lifsfuget äre wij dödh/
 Wij få wäl lifsfuget igen/
 När wij vpstå aff skoffe och mul/
 Och Döden warder kastat omfull/
 Då bliffuer oss inchet til meen.

7. Gaddetrosten kommer och rå/
 När Bonden skal widh äldren gåå/
 Ropar fast: Köp höd/ köp höd/
 Ehen skal wist försichtigh wara/
 Som sig wäl skal föddha och nära/
 Ehet gambla nå til thet ny.

8. Behåsta icke thet gambla/
 För än tu thet Nyia kan sambla/
 Kom ihogh Olsmässe frof/
 Vthi tiidh håle tigh til rådhå/
 Ehet kan tigh myckit bāta/
 Så bliffuer tu wijs och flof.

9. Gölken sitter på björketop/
 Och ropar: Kuck kul/ Kuck kul/

A ij

Stun

5. Ther näst kommer en lustigh Star,
Och siunger som förr tyster war,
Migh lyster på honom höre,
Medh sorg lågh han vthi dwala,
Kunde hwarken leka eller tala,
Med frögd flyger han här före.

6. Så äre wij alla j sorgh och nödh,
Och mitt j lijffuet äre wij död:
Wij få wäl lijffuet igen,
När wij vpstå af stoffe och mull,
Och Döden warder kastat omkull,
Tå bliffuer oss inthet til meen.

7. Gäddeastrasten kommer ock tå,
När Bonden skal widh åldren gåå,
Ropar fast: köp höö, köp höö,
Then skal wist försichtigh wara,
Som sigh wäl skal födha och nära,
Thet gambla nå til thet ny.

8. Vthkasta icke thet gambla,
För än tu thet Nyia kan sambla,
Kom ihogh Olsmässe krok,
Vthi tijdh hålt tigh til rådha,
Thet kan tigh myckit båta,
Så bliffuer tu wijs och klok.

9. Göken sitter på biörketop,
Och ropar: Kuck kuk, kuck kuk,

Sjunger som han haffuer lärde/
 Han gjorde bättre om han kunde/
 Ty spotta honom ingalunde/ Deut. 4.
 Låt hwar bliffua i sitt wärde.

10. Han kan icke Quinquilera,
 Sin sång på nytt stoffera/
 Behan håller sitt gamla pass/
 Thet hans Fadher höle i åbra/
 Brufar han/ Och låter så wara/
 Achtar hwarcken Quint eller Bas.

11. Tu skalt ey någhon fördräta/
 Ey effter eens åbra trächta/ Syr. 23.
 Eller brästa medh store prält/
 Wij kunna ey alla wara höghe/
 Men en part i ringa förmöghe/
 Tu äst ingen Nättergal.

12. Kärddromen sitter ochi the rör/
 Ingen skadha weet iagh han gör/
 Behan brommar söteligh/ Deut 14.
 S^r gör och en kloker man/
 Ensligh och wenligh hwar han kan/
 Tencet han är dödeligh.

13. Duffwan sitter på Lindequist/
 Sörger hon haer sin maka mist/ Ioh. 1.
 Thet gör en dygdesam wiff/ Gen. 8.
 Sammalund och en åhrligh man/

El

Siunger som han haffuer lärdt:
 Han giorde bättre om han kunde,
 Ty spotta honom ingalunde, Deut. 4.
 Låt hwar bliffua j sitt wärdt.

10. Han kan icke *Quinquilera*,
 Sin sång på nytt stoffera,
 Vthan håller sitt gamla pas:
 Thet hans Fadher hölt j ähra,
 Brukar han, Och låter så wara,
 Achtar hwarken Quint eller Bas.

11. Tu skalt ey någhon förachta,
 Ey effter eens ähra trachta, Syr. 23.
 Eller braska medh stort prål:
 Wij kunna ey alla wara höghe,
 Men en part j ringa förmöghe,
 Tu äst ingen Nächtergal.

12. Kärrdromen sitter vthi the rör,
 Ingen skadha weet iagh han gör,
 Vthan brommar söteligh: Deut 14.
 Så gör ock en kloker man,
 Är eensligh och wenligh hwar han kan,
 Tencker han är dödeligh.

13. Duffwan sitter på Lindequist,
 Sörger hon haar sin maka mist: Ioh. 1.
 Thet gör en dygdesam wijff, Gen. 8.
 Sammalund ock en ärligh man,

Elskar sin Hustru hwar han kan/

Så leffua the vthan lijff.

14. En Zurturduffwa i sorg och tuång/

Brufar slätt inett större bång/

An tigba och sucka i tijdha/

Thet är the Christnas hoppewård/

I troo och Tolamodh wara stark/

At bidia/ Lijdha och bijdha.

15. Ah/ Nächstergal förglömer iag tig/

Så wredgas tu wist på migh/

Tigh böör then största åhr:

Christe titt ord migh kårast är/

Äff all sång fierran eller nāt/

Thet är min högste begår.

16. Tröst migh thet medh i hierta oc sin/

At iagh kan kånna tin nådh thet in/

Thet är then hugneligha tröst: Ezech. 9.

Ett sorgafult hierta tu effterstår/ Tob. 3

Änger för synden tu återär/

Thet giffuer min Siäl stoor tröst.

17. Kråkan wachear Höken på/

Om han wil ståla oss Hönan frāt:

Thet gör en fulerogen wān/

At wara hwar annan för stadhe/

Til gagns kommer thet them bādhe/

Man gör thet samma igen.

For

Elskar sin Hustru hwar han kan,
Så leffua the vthan kiff.

14. En Turturduffwa j sorg och tuång,
Brukar slätt intet större bång,
Än tigha och sucka j tijdha,
Thet är the Christnas hoppewärck,
I troo och Tolamodh wara stark,
At bidia, Lijdha och bijdha.

15. Ah, Nächtergal förglömmer iag tig,
Tå wredgas tu wist på migh,
Tigh böör then största ähr:
Christe titt ord migh kärast är,
Aff all sång fierran eller när,
Thet är min högste begär.

16. Tröst migh ther medh j hierta oc sin,
At iagh kan känna tin nådh ther in,
Thet är then hugneligha tröst: Ezech. 9
Ett sorgfult hierta tu effterstår, Tob. 3
Ånger för synden tu åtrår,
Thet giffuer min Siäl stoor tröst.

17. Kråkan wachtar Höken på,
Om han wil stiåla oss Hönan frå:
Thet gör en fultrogen wän,
At warna hwar annan för skadhe,
Til gagns kommer thet them bådhe,
Man gör thet samma igen.

18. Förachta ey then brofösa Kråka/
 Hon håller sig näst til sin maza/
 Förachta icke Bonden grå/
 Wij kunne ey alla i Dajun blåsa/
 En pore strika och några hwåsa/
 Så plåghar thet måst tilgå.

19. Korpen är en eyran och tyff/
 Köffuar mång smådiur sitt lyff/
 När the äre hielpe lödör/
 På wagnen begynnar at hälle
 Skiuter en skalk medh wälle/
 Och gör sigh myctie böda.

20. Kunde Korpen tija wid sin mage/
 Behölle han honom vthan haat/
 Han haffuer en öppen mund:
 War tu alt stilla widh titt bord
 Och tala ey många löna ord
 Thet är then bästa grund.

21. Hoo Gaar eller Moor försmår/
 Aldrigh honom nånstn wål går/
 Gudh kan thet ey förgäta:
 Men Korparna widh bäckē/ Pro.30.
 Skola wist then skamfläckē/
 Sampt unga Ernar upfråta.

22. Skatan är en squaller pose/
 En lagh ey kan myctie rose/

Hon

18. Förachta ey then brokota Kråka,
Hon håller sigh näst til sin maka:
Förachta icke Bonden grå,
Wij kunne ey alla j Basun blåsa,
En part skrika och några hwäsa,
Så pläghar thet mäst tilgå.

19. Korpen är en tyran och tyff,
Röffuar mång smådiur sitt lijff,
När the äre hielpe löös:
Tå wagnen begynnar at hälle
Skiuter en skalk medh wälle,
Och gör sigh myckit böös.

20. Kunde Korpen tija wid sin maat,
Behölle han honom vthan haat,
Han haffuer en öppen mund:
War tu alt stilla widh titt bord
Och tala ey många köna ord
Thet är then bäste grund.

21. Hoo Faar eller Moor försmår,
Aldrigh honom nånsin wäl går,
Gudh kan thet ey förgäta:
Men Korparna widh bäcken,
Skola wist then skamfläcken,
Sampt vnga Örnar vpfräta.

Pro. 30

22. Skatan är en squaller pose,
Then iagh ey kan myckit rose,

Hon haffuer haafbandares sin/
 I årlich folk; åbra at hacka/
 På hwar mans rygg at lacka/
 Här stonas ey man eller Quin.

23. At icke för många skate ägg/
 At blomman steter ey i Skägg/
 Haffua tand för tunga är gott/
 Tija och tencia gör åbra och gamman/
 Squalra sätter folk til samman/
 At göra hwar annan til spott.

24. Hware Skata saar födöl stiere medh/
 Så och oss/ Wäre ryche och sed:
 Hwar och een stelle sigh wäl/
 Thet är förwisso icke omsunst/
 At altidh haffua the fromas gunst/
 Ty så är man gladh och Sål.

25. Frazan medh sin långa been/
 Högmödig och styff i sin trån/
 Så synes hon at wara:
 Må stee thet är ey som synas kan/
 Han kan wäl wara en fromer man/
 Om tu får nåkas honom nära.

26. Döm tu ingen lätferdelig/
 Låt hwar och en bliffua för sigh/ Mat. 7.
 Gudh dömer hierta och sin/ Luc. 6.
 Behwärtas gång/ Låt och stid/

See

Hon haffuer baakdantares sin,
I ährligh folkz ähra at hacka,
På hwar mans rygg at lacka,
Här skonas ey man eller Quin.

23. Ät icke förmånga skate ägg,
At blomman sitter ey j Skägg:
Haffua tand för tungo är gott,
Tija och tenckia gör ähra och gamman,
Squalra sätter folk til samman,
At göra hwar annan til spott.

24. Huart Skatan faar fööl stierten medh,
Så ock oss, Wårt ryckte och sed:
Hwar och een stelle sigh wäl,
Thet är förwisso icke omsunst,
At altidh haffua the fromas gunst,
Ty tå är man gladh och Säl.

25. Tranan medh sin långa been,
Högmodigh och styff j sin trän,
Så synes hon at wara:
Må skee thet är ey som synas kan,
Han kan wäl wara en fromer man,
Om tu får nåkas honom nära.

26. Döm tu ingen lätferdelig,
Låt hwar och en bliffua för sigh,
Gudh dömer hierta och sin,
Vthwärtens gång, Låt och skick,

Mat. 7.
Luc. 6.

See till thet ey bedraghet tigh/
Thet gör så mången blind.

27. Storcken är slitigh om sin föde/
Och lägger mångt okrut öde/ Iob. 39.
At nära sina Bynar små/ Deut. 14.
Sijn Echtenkap hålla the reen/ Heb. 13
Thet skole wij åbra hwar och een/ 1. Pet. 3.
Och at våra vppehålle så.

28. En Storck Svala och Trana/
The häffna then art och wana/
At the märcka grant sin tjd: Iere. 8.
Men Gudz folk vill ey wetta/
At vthi tjdth slag råta/
Och komma til Herran blid.

29. Wår tjdth skole wij achta vppå/
Som Kristten oss råder och så/
Gudz Nådes eydh iagh meen/
Förgåth then och om annat görs slife/
Få slår ma i list til stor olijt/
Then tjdth kommer aldrigh igen.

30. Wildgäsen är ofstadigh i troo/
Glytter från een til annars hoo/
Hooos alla wil hon wara/
Thet gör en Gynclare hwar han är/
Sin egen fordeel haffuer han får/
Ey achtar eed eller åbra.

Wach

See til thet ey bedragher tigh,
Thet gör så mången blind.

27. Storken är flitigh om sin föde,
Och lägger mångt okrut öde, Iob. 39.
At nära sina Vngar små, Deut. 14.
Sijn Echtenskap hålla the reen, Hebr. 13
Thet skole wij göra huar och een, 1. Pet. 3.
Och at våra vppehälle få.

28. En Stork Swala och Trana,
The haffua then art och wana,
At the märkia grant sin tijd: Iere. 8.
Men Gudz folk will ey wetta,
At vthi tijdh sigh rätta,
Och komma til Herran blijd.

29. Wår tijdh skole wij achta vppå,
Som skriffthen oss råder ock så,
Gudz Nådes tijdh iagh meen,
Förgätz then ock, om annat görs flijt,
Tå slår man lijt til stoor olijt,
Then tijdh kommer aldrigh igen.

30. Wildgåsen är ostadigh j troo,
Flytter från een til annars boo,
Hoos alla wil hon wara:
Thet gör en Gycklare hwar han är,
Sin egen fordeel haffuer han kär,
Ey achtar eed eller ähra.

31. Wachta tiagh wäl för sådana wana/
 När Wildgäsen loffwar för een Trana/

The rymma bådhe off Lande/

At hålla loffwen är dragen hen/
 Wildgäsens troo är kommen igen/

Eget slagbar så mången man.

32. Tagh pant för gäld iagh råder tigh/
 Achta tiagh wäl för lögn och swick/

Wland skalkar wi här boo/

När munnen talar söteligh/

Och handen flappar blöteligh/

O Ja/ tu skalt migh troo.

33. En Swanesång är mycke söde/

Och allersötast moor hans dödh: Deut. 14

Så går thet i werlden til/

Man siunger/springer och lustigt gläde

Wete ey at döden är tilsta

Och wil snare bruka sit speer.

34. Fenc vppå then söte säng/

När tu skal gå all werldennes gång/

At tu i frid må fara/

Luc. 2.

Medh glädie och frögd reesa hen

I starka troo och anda reen/

Alt medh Gud; Engla skeen/

Luc. 16.

35. Straen och Höken bruka wold/

Och tyrannis så mångesold: Deut. 14.

A v

Al

31. Wachta tigh wäl för sådana wana,
 När Wildgåsen loffwar för een Trana,
 The rymma bådhe aff Land:
 At hålla loffwen är dragen hen,
 Wildgåsens troo är kommen igen,
 Thet klaghar så mången man.

32. Tagh pant för gäld iagh råder tigh,
 Achta tigh wäl för lögn och swick,
 Bland skalkar wij här boo:
 När munnen talar söteligh,
 Och handen klappar blöteligh,
 O Ja, tu skalt migh troo.

33. En Swanesång är myckit södt,
 Och allersötast moot hans dödh: Deut. 14
 Så går thet j werlden til,
 Man siunger, springer och lustigt glädz,
 Wete ey at döden är tilstädz,
 Och wil snart bruka sit speel.

34. Tenck vppå then söte sång,
 När tu skal gå all werldennes gång,
 At tu j frid må fara, Luc. 2.
 Medh glädie och frögd reesa hen
 I starka troo och anda reen,
 Alt medh Gudz Engla skeen, Luc. 16.

35. Öرنen och Höken bruka wold,
 Och tyrannij så mångefold: Deut. 14.

Ach/ en fattigh inheet förmå/
 Han stötes affstides från sin rätt
 Huru sane han haer sigh före satt/
 Så måste han vnder gå.

36. Ach/ Hölen huru han Duffuor/
 Jagor/ Spenner och luffuort/
 Här giffs ey dagh på pane/
 Men när Hölen warder Korpemaat/
 Då kommer Duffwan på Herrans saat/
 Thet är bådhe rätt och sant.

37. Koffoglar fly bort medh Ram/
 Dilliquist bår Duffwan fram/
 Här bör man prissa Guds/
 (Som Landet åter wil frelsa/
 Giffua Frih Födho och helsa/)
 Och tämpt Elsk hans budh.

38. Wijs hon är omsorgelig/
 Och me flijt achtar sigh/
 Ja/ meer än hon tor wedh/
 Fremmande tuffwor tagher hon wara/
 Siet egit boo låter hon fara/
 Thet är en dārligh sedh.

39. Så gör en gād i annars saak
 Then at förswara medh omaak/
 Sin egghen låter han stå: 1. Thes. 4.
 Churu thet går medh annars rätt/

Fin

Ach, en fattigh inthet förmå,
Han stötes affsijdes från sin rätt
Huru sant han haar sigh före satt,
Så måste han vnder gå.

36. Ach, Höken huru han Duffuor,
Jagar, Spenner och luffuar:
Här giffs eey dagh på pant,
Men när Höken warder Korpemaat,
Tå kommer Duffwan på Herrans faat,
Thet är bådhe rätt och sant.

37. Roffoglar fly bort medh skam,
Ollioquist bär Duffwan fram,
Här bör man prijsa Gudh,
(Som Landet åter wil frelsa,
Giffua Frid, Födho och helsa,)
Och jämpt Elska hans budh.

38. Wijpan hon är omsorgelig,
Och medh stoor flijt achtar sigh,
Ja, meer än hon tor wedh,
Fremmande tuffwor tagher hon wara,
Sitt egit boo låter hon fara,
Thet är en dårligh sedh.

39. Så gör en gäck j annars saak
Then at förswara medh omaak,
Sin eghen låter han stå:
Ehuru thet går medh annars rätt,

1. Thes. 4.

Tin egin saak tu ey förgät /

Så kommer tu wäl thet frå.

40. Then swartbruna Natteskäffua /

Hwars art är i mörkret swäffua /

Om Daghen sätter hon sig nedh /

Om Nattetijdh seer hon sig om /

Är doch emoot ingen ofröm /

Om hon må niuta fredh.

41. Sport och spee kan hon ey lijdhä /

Hon håller sig håller til en lijdhä /

Märd / Fredh är godh at niuta /

Läc hwar man bliffua then han är /

Skrija ey på någon fierr eller när /

Tu kan thet sielff förtryca.

42. Wil tu på gatan ropa och skrija /

Tu kan wäl snare få tin lista /

Natteskäffuan är meer än een:

När tu är Drucken och widh mod /

Sig möter wäl en lista godh /

Thet kostar så hwrdh och been.

43. Baglan wistas i Mdt. an mun /

Om Daghen sitter hon på luur /

Liuset kan hon ey lijdhä: Psal. 102.

Then hatar Liuset som illa haar giordt /

Om Morgonen bliffuer thet wäl sport /

När Solen går vp så wijdhä.

Est

Tin egin saak tu ey förgät,
Så kommer tu wäl ther frå.

40. Then swartbruna Nattskäffua,
Hwars art är j mörkret swäffua,
Om Daghen sätter hon sigh nedh,
Om Nattetijdh seer hon sigh om,
Är doch emoot ingen ofrom,
Om hon må niuta fredh.

41. Spott och spee kan hon ey lijdh,
Hon håller sigh håller til en sijdh:
Märck, Fredh är godh at niuta,
Lät hwar man bliffua then han är,
Skrija ey på någon fierr eller när,
Tu kan thet sielff förtryta.

42. Wil tu på gatan ropa och skrija,
Tu kan wäl snart få tin lijka,
Nateskäffwan är meer än een:
När tu är Drucken och widh mod,
Tigh möter wäl en lijka godh,
Thet kostar tå hwdh och been.

43. Vgglan wistas j Mörkan muur,
Om Daghen sitter hon på luur,
Liwset kan hon ey lijdh: Psal. 102.
Then hatar Liuset som illa haar giordt,
Om Morgonen bliffuer thet wäl sport,
När Solen går vp så wijdh.

44. Sij Bglen huru hon mon meena/
 Om sina vngar alleens/
 At the allena fagraft finnas:
 Så dömer ock mången sitt/
 Wara skönt/ Gort och olytt/
 Sufferus skal thetta minnas.

45. Hågeren med sin söda been/
 Locker små fiskar hwar och en: Ps. 104.
 Thet är en dubblares wijs/
 Först tager han en och sedan två/
 Han winner alt hwad han kan få/
 Och sätter yngdomen på is.

46. Hågeren wil watnet skamma/
 Try han icke kan simma:
 Allså abra ock en part/
 God lärdom / är them intet wärde/
 Zy the haffua then ey lärde:
 Thet är en slem wanart.

47. Allräkan är then rätte stöhan/
 För bi tigar måst hon kan/
 Hwa fresta. then diupa grund:
 Så gör en Frisbyear i wilda stran/
 Köffuar och stäl frå quinna och man
 Och skonar them ingalund.

48. Falken han flyger så högt i sth/
 Wil sig ey ställa til någon by: Deut. 14.
 Thet

44. Sij Vglan huru hon mon meena,
Om sina vngar alleena,
At the allena fagrast finnas:
Så dömer ock mången sitt,
Wara skönt, Gott och olytt,
Suffenus skal thetta minnas.

45. Hägeren med sin söta been,
Locker små fiskar hwar och en: Ps. 104.
Thet är en dubblares wijs,
Först tager han en och sedan två,
Han winner alt hwad han kan få,
Och sätter vngdomen på ijs.

46. Hägeren wil watnet skämma,
Förty han icke kan simma:
Altså göra ock en part,
God lärdom, är them intet wärdt,
Ty the haffua then ey lärdt:
Thet är en slem wanart.

47. Ålkråkan är then rätte siöhan,
För byte wågar mäst hon kan,
Hon frestar then diupa grund:
Så gör en Frijbytar j wilda stran,
Röffuar och stiäl frå quinna och man
Och skonar them ingalund.

48. Falken han flyger så högt i sky,
Wil sigh ey ställa til någon by: Deut. 14.

Thet är en Kriazmans åbra/
 Vprichtig och åhrlich bruka sin mæcht/
 Och altitidh haßua sin saak i aacht/
 At redheligen sigb nära.

49. Käre husfogell Lustige Swala/
 Tijden vpwåcker tigh aff dwala/
 Kom hise min lille gäst: Tob. 2.
 Nu willie wackert quåde/
 Och haßua tilhopa alädie/
 Thet råtta hem är våst.

50. Fiskagiusen aff ringa mæcht/
 Brukar ock en arma præcht: Deut. 4.
 Hielper sigb huru han kan:
 Een lichen fisk är bättre i mund.
 An Hiort och Hind i Kungens lund/
 Så höjes en fattigh man.

51. Gladen en Sommerfogel är/
 Ostadigh i färga och gebår:
 Thet är eens Däres wijs: Deut 14.
 I Kläder/ Ferga/ Saal och dans/
 Nu lång/ Nu stackoe swans/
 Thet giffuer eet passeligt prijs.

52. Wår Fogla Konung en liten herre/
 Jagh meenar ingen är thes wårre/
 På modh är han icke fleen:
 Ingen förachte en lichen tuffwa/

Stoor

Thet är en Krigzmans ähra,
Vprichtig och ährligh bruka sin macht,
Och altijdh haffua sin saak j acht,
At redheligen sigh nära.

49. Käre husfogell Lustige Swala,
Tijden vpwäcker tigh aff dwala,
Kom hijt min lille gäst: Tob. 2.
Nu willie wackert qwäde,
Och haffua tilhopa glädie,
Thet rätta hem är bäst.

50. Fiskagiusen aff ringa macht,
Brukar ock en arma pracht, Deut. 4.
Hielper sigh huru han kan:
Een lijthen fisk är bättre j mund.
Än Hiort och Hind j Kungens lund,
Så nöjes en fattigh man.

51. Gladen en Sommerfogel är,
Ostadigh j färga och gebär:
Thet är eens Dåres wijs, Deut 14.
I Kläder, Ferga, Taal och dantz,
Nu lång, Nu stackot swantz,
Thet giffuer ett passeligt prijs.

52. Wår Fogla Konung en liten herre,
Jagh meenar ingen är thes wärre,
På modh är han icke kleen:
Ingen förachte en lithen tuffwa,

Stoor last kan hon vnder kuffwa/
 Ty wachte sig hwat och een.

53. Sidstän/ Stigliså och foglar i trä/
 Item Papegoian medh alt sitt bram/
 Siunger för Daglighie brödd:
 Hvars maat och döel iagh tärer/
 Hans sång iagh siunger och åhrer/
 Och haffuer doch ingen nödh.

54. Thet är Dårars wane och ord/
 At löpa från en til annars bord/
 Och fara medh lögn och last/
 Thet hwar man gerna höra wil/
 Bruka the til idell Narre spel/
 Ther medh at tiena tack.

55. Orren sigh frögdar i sin tijd/
 När thet lijder moor Somaren blifd/
 Nu kunne ey altsidh tija:
 Nu lust och glädie sång/
 Nu frögd/ Nu gråt och myrte tång/
 Huadh wil man här til sätta?

56. Tu moste icke altsidh lecka/
 Men tigh vnder tijden spåka/
 Ty all tingh haffua sin tijdh: 1. Thef. 4.
 Håle vp/ Håle vp: Medh åhra Eccl. 3.
 Tagh tigh een Hustru kára/
 Den gläder tigh hierteligh.

Sto

Stoor lass kan hon vnder kuffwa,
Ty wachte sigh hwar och een.

53. Sidskan, Stiglisan och foglar j kram,
Item Papegoian medh alt sitt bram,
Siunger för Daglighit brödh:
Hwars maat och ööl iagh tärer,
Hans sång iagh siunger och ährer,
Och haffuer doch ingen nödh.

54. Thet är Dårars wane och ord,
At löpa från en til annars bord,
Och fara medh lögn och lack,
Thet hwar man gerna höra wil,
Bruka the til idell Narre spel,
Ther medh at tiena tack.

55. Orren sigh frögdar j sin tijd,
När thet lijder moot Somaren blijd,
Wij kunne ey altijdh tija:
Nu sorg, Nu lust och glädie sång,
Nu frögd, Nu gråt och myckit tuång,
Huadh wil man här til säija?

56. Tu moste icke altijdh leeka,
Men tigh vnder tijden späka,
Ty all tingh haffua sin tijdh:
Hålt vp, Hålt vp: Medh ähra
Tagh tigh een Hustru kära,
Hon gläder tigh hierteligh.

1. Thes. 4.
Eccl. 3.

57. Skogsknarren och den Hadespetta/
Må wij här ingalund förgåta:

En Diefla wanare stem/
Kan tu en quada så kan tu knorra/
Och göra thet ont/ Som gott war förra/
När tu kommer Druckin heem.

58. En Kalkon och en Påfogell/
Aff högmödh äre the full/
En meer än bram och Rampn:
När wij oss sielff beskude bäst/
Så är wåre Präl eet skitit näst/
I all wår fiäder hamn.

59. Wår Höna kan wäl hålla bo/
Hon flockar och tillsätter sin floo/
Alt för sina Bagar sin. Matt. 23.
Ah stor wård och hiertans taruighet/
Then Christus sielff sig liknar wedh/
Sina wingar öffuer oss slå.

60. Sparfue aff bäcken dricker en tår/
Och så til Herrans loffsong går/
Gudh tackar för sin gästwo:
Wij slämme och dämme Natt och Dagh/
Medh Gnds föredrnelse öffuer lagh/
At fylla krop och kräftwo.

Aff foglar vthi gemeen.

61. Wisse mannē säger för sanna
At tu icke skal Konungen banna/ Som

57. Skogzknarren oc then Hackespeta,
Må wij här ingalund förgäta:
En Diefla wanart slem,
Kan tu ey quäda så kan tu knorra,
Och göra thet ont, Som gott war förra,
När tu kommer Druckin heem.

58. En Kalkon och en Påfogell,
Aff högmodh äre the full,
Ey meer än bram och Nampn:
När wij oss sielff beskode bäst,
Så är vårt Prål ett skitit näst,
I all vår fiäder hampn.

59. Wår Höna kan wäl hålla boo,
Hon klockar och tilsätter sin kloo,
Alt för sina Vngar små, Matt. 23.
Ah stoor wård och hiertans kärligheet,
Then Christus sielff sigh licknar wedh,
Sina wingar öffuer oss slå.

60. Sparffuen aff bäcken dricker en tår,
Och så til Herrans loffsong går,
Gudh tackar för sin gåffwo:
Wij slämme och dämme Natt och Dagh,
Medh Gndz [sic!] förtörnelse öffuer lagh,
At fylla krop och kräffwo.

Aff foglar vthi gemeen.

61. Wijse mannen säger för sanna
At tu icke skal Konungen banna,

Som icke heller thet rika.

Eccl. 20.

Ty Foglarna vnder Himmelén/

Tin röst frambara Flagligen/

Och Gudh wil straffa släka.

62. En Lockefogel widh gildrect/

Han svinger lufft och föt i

Syr. 14.

Thet är falskherenes art/

Hon achtar medh all list/

At tu må gräpas wisk/

Wachta tigh wäl och snatt.

63. Aff Foglarna läär än meer/

När tu them i snaran seer:

pro. 9.

Wär lufftrijdh är ond och fort/

Äh/ Wä warde framgångne alt så/

När Näter thet faller off på/

Man måste medh Döden fort.

64. Thenna Foglawisa är nu all/

Stelp Gudh/ När man wandra skal/

Til thet rätta Fädernes land/

At wij må rees

Och sedan i

Jesus Christ hält off widh band/ Amen.

Psal. 55. V. B. 7. 8.

Ochadhe iagh wingar såsom Druffuor/ at iagh

mätte flygga och någorstedz bliffna. Sij/så wils

le iagh dragga migh longt bort och bliffna i Ols

nenne. Jagh wille flynda migh / At iagh

mätte vndkomma för storm och

Qwädhet.

Som icke heller thet rijka. Eccl. 20.
 Ty Foglarna vnder Himmelen,
 Tin röst frambära klagligen,
 Och Gudh wil straffa slijka.

62. En Lockefogel widh gildrett,
 Han siunger liufft och sööt: Syr. 14.
 Thet är falskhetenes art,
 Hon achtar medh all list,
 At tu må grippas wist,
 Wachta tigh wäl och snart.

63. Aff Foglarna läär än meer,
 När tu them i snaran seer: Pro. 9.
 Wår lijffztijdh är ond och kort,
 Ah, Wij warde framgångne alt så,
 När Nätet thet faller oss på,
 Man moste medh Dödhen fort.

64. Thenna Foglawijsa är nu all,
 Hielp Gudh, När man wandra skal,
 Til thet rätta Fädernes land,
 At wij må reesa gladheligh,
 Och sedan vpstå Saligligh,
 Jesu Christ hält oss widh hand, AMEN.

Psal. 55. V. B. 7. 8.
 O hadhe iagh wingar såsom Duffuor, at iagh
 måtte flygha och någorstedz bliffua. Sij, så wil-
 le iagh dragha migh longt bort och bliffua j Ök-
 nenne. Jagh wille skynda migh, At iagh
 måtte vndkomma för storm och
 Owädher.

Kommentar

Några ordförklaringar: gäddetrast = sångtrast (Dahlgren) eller taltrast, beteckningen eftersom dess ankomst om våren vid tiden för gäddfiske med ryssjor (vers 7); Olsmässe krok = den 29 juli mellan slåtter och skörd, ”krok” även i dansk version (8); pas = oklart (10); Sin = sinn/sinne (16, 26); wälle = Vilja (19); böös = vresig? (19); Tija = tiga (23, 55); fööl = följer (24); säl = säll (24); okrut = Unkraut, ogräs (27); spenner = ? (36); gäck = gycklare (39); Suffenus = en dålig poet enligt Horatius och Catullus (44); dubblare = doblare, spelare (45); sjöhan = sjörövare (47); Ålkråka = storskarv (47); Fogla konung = kungsfågel (52). Ordspråksliknande vändningar förekommer. Ett vanligt ord (för att det rimmar?) är ”tid”, även ”sööt”. Svordomar förekommer (”skit”). Jesus beskrivs som ”Höna” (59). Stavningen är inkonsekvent, ibland kan man tänka sig dialektala drag, som ”o-lytt”, ibland beroende på bristfälligheter i trycket. Någon dialektologisk bedömning görs inte här.

Collijn känner två bevarade exemplar av *Fogelwijsa*, ett i Krigsarkivet och ett i Kungliga Biblioteket (det senare i fotokopia på Universitetsbiblioteket i Lund, det förra det som faksimilerats här). Vissa förkortningar är upplösta, snedstreck har omvandlats till kommatecken. Översättningen är ibland fri men vittnar om goda danskkunskaper. Danskans Hedelow översätts med ”gäddetrast” (vers 7) som på danska ropar ”kiöhy” och på svenska ”köp höö”. Danskans ”rördrummen” blir ”kärrdrummen” (vers 12). Något svensk ord för ”böss” har han inte hittat (vers 19) eller också är det rimmet som bestämmer. Danskan varnar (vers 20) för ”francke” ord och Västeråsutgåvan skriver ”köna ord” – oklart om orden stämmer överens. Svenska versionen (vers 40) har ändrat danskans ”natte-raffn” till ”nattskaffua”. Svenskans ”Ålkråka” (vers 47) svarar mot ”Aal kragen”. ”Fiskagiusen” i vers 50 svarar mot ”Musswogen”, som jag inte hittat andra danska belägg för. ”Zidskan” (vers 53) motsvarar ”zizick”. En språkhistoriker kunde säkert göra andra och mer talande jämförelser.²

Författaren – som sagt Hierononymus Justensen Ranch (1539–1607) och inte Johan Olsson, trots titelsidans formulering ”skriffuin och förährat” – var präst i Viborg och skoldramaförfattare. *Fogelwijsan* var en posthum succé och utkom i flera upplagor (1617, 1630, 1650 etc.) Någon ”ny” wijsa är det alltså långtifrån i de senare upplagorna, men så rubricerades ju länge publikationer av det här slaget. Den ska ha sjungits av allmogen långt fram i tiden. Upplagan från 1617 är inte bevarad men det är den som måste ha

varit förlagan för den svenska dikten, som alltså är den första bevarade versionen. Den danska texten är avtryckt i flera varianter, också den svenska versionen i *Danske viser*, utgivna av H. Grüner Nielsen (Köpenhamn, 1914), vol. II, 206–217, och vol. V (1922–1927), 57–104, där Västeråsutgåvan är avtryckt (59–69). Denna gedigna danska utgåva är emellertid begränsad till en upplaga av bara 235 exemplar. Visan är använd vid ett par tillfällen av John Bernström i hans artiklar i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* samlade i *Bestiarium* (Stockholm, 2008), där man till exempel kan fördjupa sig i den långa artikeln ”tättingar” (516–532) för äldre ornitologisk kunskap, som ändå naturligtvis fanns.³

Boktryckaren Oloff Olofsson omnämns ibland med den geografiska lokaliseringen ”Hellsing”. Bevarad är hans kontrakt med biskop Johannes Rudbeckius i september 1621 om flytt hjälp, lönevillkor och så vidare, att han ska hålla ett ”oförnött och ostraffelighit suenskt tryck medh alla nödhiga stilar, sammaledhes latinskt, och til et patent, eller någhre periodos Graekeskt medh ostraffeligh fergha eller blieck.” Vill man ha grekiska fullt ut och hebreiska får domkapitlet skaffa det. Oloffson kom på plats i Västerås med sitt tryckeri i november 1621, men upptas som död i Stockholm i pesten 1628.⁴ Villkoren var knappa men någon förtjänst måste ett tillfällestryck som den lilla sextonsidiga *Fogelwijsan* ha inneburit, ytterst väntade väl belöning från Bielke-familjen. Trycket har sina brister, bland annat har tryckaren missat ett korrekturfel i självaste ordet ”Gud”! (vers 60) Olofsson skulle under sin korta verksamhet som boktryckare utföra ett än större pionjärtryck, nämligen 1626 då han tryckte Johannes Rudbeckius världskarta.

Johan Stiernhöök, den store juristen, har identifierats som ”författaren” Johan Olsson. Till det namnet döptes han 1596 men adlades 1649 Stiernhöök och dog 1675, blind sina sista sjutton år. Hans huvudarbete *De jure sveonum et gothorum vetusto* (1672) gör honom till den förste rättshistorikern i Sverige. Stiernhöök hade varit på utlandsresa och vistats i Danmark innan han åtminstone 1624 befann sig i Västerås som konsistorienotarie. Man får räkna med något mecenatskap, inte närmast från Gunnilla Bielke utan med hennes far. Författarangivelsen kan förvåna, inte att Ranch förtigs utan för att det står ”Johan Olsson Dan”. Stiernhöök var från Rättvik och det borde ha stått Dalec., alltså Dalecarlus och så skriver han annars. (Betyder ”Dan”, ”från Danmark? Troligen inte, även om det skulle ge mening.) En annan invändning mot attribueringen är att dikten är tryckt 1623 och att Stiernhöök sägs vara åter först året därpå. Ett belägg för attribueringen är att han under dessa år skrev annan poesi, små latinska hyllningsverser till

studiekamrater, i Wittenberg och Rostock (ett av dessa alster bär å andra sidan just årtalet –1624). Attribueringen är troligen Klemmings men är inte upptagen (godkänd?) av Leonard Bygdén i hans *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon* (1898–1915). Att dikten skrevs på svenska i detta fall är naturligt eftersom den riktade sig till en kvinna. Att tala om ”författarskap” kan verka överdrivet, men som visas nedan är flera verser nydiktade i den svenska versionen. Alldeles klart är att Stiernhöök både var en vitter man och spelade med i den tidens patron-klientförhållande, men en viss försiktighet bör råda om författarskapet.⁵ Attribueringen är emellertid mindre viktig än texten.

Den tillägnade Gunnilla Bielke benämns jungfru – en ung student uppfostrar knappast en äldre adelsdam. Men Gunnilla Bielke var inte alldeles purung, född 1594 och alltså nästan trettio år 1623. Hon var också ett år äldre än Stiernhöök. Kanske kan man ändå se *Fogelwijnsan* som en ornitologisk motsvarighet till Conrad Portas *Een sköön och härligh jungrw speghel* (Stockholm, 1591) och Lucas Martinis *Kristeliga jungfrurs ärakranz* (Rostock, 1608, och senare upplagor), som utlägger växternas dygder på prosa och som brukar betraktas som Sveriges första barnbok. Johannes Rudbeckius publicerade i Stockholm 1624 två skrifter till unga svenners uppbyggelse. Gunnilla Bielke gifte sig 1629 med en Nils Gyllenstierna och levde till 1657. Hon var dotter till Claes Bielke, som studerat ute i Europa och haft ett ganska brokigt liv innan han landsförvisades 1606 och då vistades i Danmark. Man vet just ingenting om hans danska tid som kanske spelat någon roll också för *Fogelwijnsan*. Moderns syster var ingen annan än Gunnilla Bielke. Att ha en drottning till moster och dessutom bära hennes namn bör ha skapat självkänsla. Var Gunnilla Bielke fågelintresserad eller vad har motiverat gåvan? Året innan hade hennes moder dött och i augusti 1623 dog fadern. Hon hade ett halvdussin syskon men de var antingen döda eller gifta på annat håll. När visan kom i hennes hand var hon en ensam ung kvinna, som troligen bodde på Wiks högresta medeltidsborg vid Mälaren där rördrommen brummade i Lårstavikens vassar.

Flera förhållanden sammanfaller alltså. Dikten är dansk och fadern hade tillbringat tio år i landsflykt i Danmark, Stiernhöök som kommer hem via Danmark, Gunnilla Bielkes föräldrars död, en boktryckare finns äntligen på plats i Västerås. Det är en liten skrift, men begynnelsen på den med tiden så rika svenska ornitologiska litteraturen.

Fågelvisan har i Danmark tryckts om många gånger med tillägg och uteslutningar, i någon version nått upp till 150 verser.⁶ Stiernhööks version

är längre än originalet och har tillagt titelsidans ”nyttige regler” och ett antal verser; nr 21, 24, 28, 36, 37, 44, 46 och 61–64 samt avslutningen. Dessa egna verser handlar om att man ska hedra sin fader och sin moder (21), att man ska vårda sitt rykte (24), att man ska vara beredd (28), att ena dagen är man stor och den andra liten, att lära av den fridsamma duvan (36, 37) – ugglan och hägern visar hur man inte ska bete sig (44, 46), vidare att man inte ska beklaga sig, inte låta sig lockas av söta löften utan lära av fåglarna på livsresa till det rätta fäderneslandet (61–64). Uteslutna ur den danska versionen (1630 års tryck) är verserna 24 och 60 som just därför kan vara värda att titta särskilt på (i den svenska dikten skulle den ha kommit som vers 26 respektive 61). Vers 24:

Hans Hue er aff rød Carmesi
oc siungis en Cardnal saa frij
Aff Jesuverters art.
I Kier kiender ingen vaer' sig lig'
at Kurl oc Dantz ingen vil vig',
Hand haffu'r en frewdig fært.

Varför? Vers 60 är en sorts signatur:

Oc siunge saa hoff Wiborg-skald,
Huor Öرنen sidd'r paa høyen hald,
Fru Gund'l Suend Feldings gest,
Naar Vijn oc Öl er drucket aff,
Oc Tönden stubis ned paa rauff,
Saa drick'wi helding best.

I första fallet kan uteslutningen bero på anspelningen på kardinalers dräkt och jesuiter, i det senare eftersom det är en alltför internt dansk avslutning som skulle placera den svenska dikten i fel miljö.

Inte heller är Ranchs dikt helt självständig, bland annat genom alla anknytningar till de moraliserande tyska Vogelgespräche där de olika fåglarna håller dialog om dygder och laster. I Martin Opitz, *Wunderhorn* (utg. 1906, 205) börjar en dikt: ”Kommt lass uns aus spazieren, zu hören durch den Wald, die Vögel musizieren”; och Heldelow – norsk heid-lo, brokfugl, hjeje; 10 pass – sätt 20; francke – övermodige; carmesi – karmesin rött; wkrud – skadedjur. Folketro i verserna om vipan som känns igen från Peder Laale. Musswogen kommenteras inte men tycks i någon annan upplaga ha ersatts

av ”Spur-högen”. Aalkråkan – skarven; wdig fart – rask fart; Zizick – siskan, grönsiskan; sal i kram – som sälgs i butik, inte kramsfåglar. Meningen med verserna 59–60 är att medan sparven tackar gud när den dricker vatten ur bäcken sitter människan på krogen och super sig full på ölet; Wiborg-skald – ett särskilt viborgskt öl. ”Örnen sitter på högan hald” är början på en danska folkvisa. Fru Gund’l (Gunder) återgår på folkvisan om Ravengaard och Meering. Suend Felsings gäst gäller säkert visan om hur Svend Felding gästar en jungfru och befriar henne från trollen. Man kan förstå om Stiernhök inte översatte vers 60 (efter 5, 70 ff.)

Den gamla fabelfaunan saknas, ingen fenix eller grip flaxar fram. Exotica har annars en dominans i äldre framställningar av naturen som en följd av Bibelns dominans. Men de enda ickenordiska fåglar som upptas är tur-turduva, papegoja och påfågel – som ändå kunde förekomma vid slotten. Det finns inga överensstämmelser med den klassiska *Physiologus*-traditionen utom ett generellt moraliserande. Till exempel:

Korparna föda ej upp sina ungar helt och hållet utan förneka dem några dagar efter födseln och driva bort dem. Korpen parar sig över huvud taget icke och föder ungar genom munnen. Han ger icke sina ungar mat, men på grund av deras slappa kött och stinkande lukt samla sig flugor och myggor hos dem, så öppna de unga korparna munnen och myggorna flyga in och uppslukas, och på så sätt få de sin näring.⁷

Ordning eller systematik saknas, i alla fall har inte någon genomförts. Vanligt var en hierarki av den art som Forsius uttrycker: ”Såsom alle andre diwr hafua sijne Öfuerstar, och the fyrfötte hafua leinyet till sin Konung, alltså hafya foglarna Grijpen til sin Keysare, och Örnen til sin Konung och huar dags Referare.”⁸ Dygderna lades också gärna som mönster över naturen liksom senare den ekonomiska nyttan.

En Fogelwijsa upptar som synes ett trettiotal hänvisningar till Bibeln som här hade kunnat infogas i fulltext, då lämpligen utifrån Gustav Vasas bibel 1541. Men hänvisningarna går i allmänhet till kapitel och inte till speciella verser (undantag är slutcitater Psaltaren 55:7–8 som följer därpå). Det kan gälla 5 Mosebok 14 om rena och orena djur. Men ibland är syftningarna tydliga: ”Ett öga som bespottar fadren, och försmåår att lyda modrene, thet moste koprarna wid becken uthugga och the unga örnar upfrata” (Ord-språksboken 30:17, i vers 21), eller de kända verserna i Psaltaren 102:7–9: ”Jagh är lijka som en Pellican j öknenne, iagh är lijka som en Steen-ugla uthi the förstörda städher. Jag wakar och är såsom en ensam fogel på ta-

ket.” (vers 43) Jesu förkastelsedom över de skriftlärde, som inte ”lika som hönan församlar sina kyklingar under sina wingar” (Matteus 23:37, i vers 59). *En Fogelwijsa* parafraserar och blandar klassiskt och kristet, som det skulle vara.

Dygdetemat kan följas i fråga om trohet, dödsberedskap, äktenskap, kärlek, tio Guds bud. Det är möjligt att studera värderingen av fåglarna, om de står för skönhet och till exempel musik (så vers 10, 18, 60), om de bevisar Gud och hans avsikter och har en fysikoteologisk roll och så vidare. Vad säger könsangivelserna? Det finns inkonsekvenser och oklarheter men följande fåglar anges som feminina, hon: lärkan, duvan, kråkan, wildgåsen, vipan, nattskäffuan, ugglan, ålkråkan och hönan. Som maskulina: staren, göken, kärrdromen, korpen, svanen, höken, falken, fiskagiusen och Fogla Konung (kungsfiskaren). I flera fall framgår inte genus men tendensen till att småfåglar (undantag kungsfågeln) är feminina och rovfåglar maskulina är tydlig och väntad. Sedan är frågan hur mycket man lägger i detta. Duvan, ”hon”, sörjer över att ha mist sin ”maka” (vers 13) och kråkan, ”hon”, håller sig till sin ”maka”.

Den avslutande bilden är inte alldeles lätt att förklara. Visas en fågel på en gren eller en fågelunge som kläcks? Avser den att illustrera dikten eller är den ett boktryckarmärke? Fågeln som kläcks anknyter till äggsymboliken, vanlig i tidens litteratur och känd från planschen till William Harveys *Excercitationes de generatione animalium* (1651) där den berömda devisen står *Ex ovo omnia*, allt ur ägget (som Linné skulle omformulera till *Omne vivum ex ovo*, med udden mot uralstringsföreställningar hundra år senare i *Philosophia botanica*). Vi väljer tolkningen att bilden visar vad dikten kan sägas vara, födseln av svensk ornitologi.

En Fogelwijsa är varken som poesi eller ornitologi märklig men ger möjlighet att komma nära ett tillfälle och en kultur. Dygdetemat dominerar men det förtjänar att sägas att zoologin inte på länge var en objektiv vetenskap. Även växtvärlden var utrustad med dygder, som inte omedelbart kan skiljas från deras medicinska egenskaper eller ”vires”. Det religiösa innehållet stod klart för den tidens människor. Till exempel Olaus Petri utlägger texten: ”iach är som then foghlen som är altijdh j ökenne och törss ecke läta see sich, som en nathskäffwa som ecke torss wara framme om daghen, vtan är j ödhes hwss ther intit folk wankar, och såsom en sperff ther altidh ensammer är, och altijdh sitter rädder på taket och torss ecke soffwa, heela daghen.”⁹ Den kristna dagvisan (1695 års psalmbok), vers 6:

En liten fogel han flyger så högt
 Och wädret thet lyffter hans wingar
 Han lofwar sin Gudh, är lustig och nögd,
 När han öfwer bergen sigh swingar.

Fågelkören som lovprisa skaparen och flygande fåglar som metafor för andakten hör till allmängodset. Wivallius "Lärkans sång är icke lång" på sjutton verser rör religionen. Hans *Klage-wijsa* (tryckt 1642) på melodin till "Then signade dagh", verserna 5 och 6:

Lät qwittra, lät tittra,
 Steglisor små.
 Hoos granna Swänska Sädsärlor.

Giff glädie och tröst, lät Lärckian ey döo,
 Lät lefwa Sommarens Swaala.
 Hugswala hwart Bröst på Sweriges Öö,
 Som nu mon sorgeligt taala.
 Giff Sommar, giff Blommer,
 Giff gott grönt Höö,
 Lät Gööken roopa och gaala.

Och Den blomstertid: "Man hörer foglar siunga/ Med mångahanda liud/ Ska icke då din tunga Lofprisa Herren Gud."¹⁰ Det sista var den gången en retorisk fråga. Vi kanske besvarar den annorlunda men den som tänker efter vet att fåglarna också i dag är bärare av mänskliga dygder, av skönhet och behag, oss människor till förundran och glädje.

Noter

¹ Petrus Hahn, *De avibus* (Åbo, 1694). Om kungsfiskaren, Eric Humbla, *De halcyone*, pres. A. Wanrichius (Åbo, 1682); jfr Allan Ellenius, "Kungsfiskaren och myterna", *Lychnos* 1963–1964; Om Daniel Kylanders tal om pelikanen (1633) och boktryckaren Petrus Pelikan, se Gunnar Broberg, "En barock fogel", i *Historiens vingslag* (Stockholm, 1987); Daniel Achrelius (Åbo) m.fl. dissar. Jfr Bernt Olssons avhandling *Spegels Guds werk och hwila* (Lund, 1963) för olika aspekter på barockens natursyn. Rudbecks *Fogelbok* utgavs i faksimil 1985. Jfr

allmänt Björn Dal, *Sveriges zoologiska litteratur* (Kjuge, 1996).

² Om fågelnamn, se Ivar Hortling, *Svenska fågelnamn* (Stockholm, 1944). Rikedomerna på namn framgår av Rut Boström Andersson, *Folkliga fågelnamn. Artnamn för beckasinfåglar i nordiska språk* (Uppsala, 1996); jfr rec. Jan Nilsson i *Svenska Landsmål* 1997, 103 ff.

³ Holger Ehrencron-Müller, *Forfatterlexicon VI* (Köpenhamn, 1929), 401 ff. Sophus Birkett Smitt, *Studier* 1883, där om utgåvor; tryckt i R. Nyerup, *Udvalg af danske Viser fra det 16de*

Aarhundrede til benimod Midten af det 18de, med Melodier I (Köpenhamn, 1821), 144 ff. Jfr G. E. Klemming, i *Danske samlinger for historie, topografi, personal- og literaturhistorie* (Köpenhamn, 1865–1878), 2R, VI, 288.

⁴ G. E. Klemming & J. G. Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883* (Stockholm, 1883); ny uppl. (Stockholm, 1983), 196; *Johannes Rudbeckius dagbok*, utg. B. Rud Hall (Lund, 1938), 15 ff.

⁵ Se Alvar Nelson i *SBL*, hft 163 (2009), 443 ff. Dikterna översatta och kommenterade av Hans Helander i volymen *Johan Stiernhöök i sin samtid* (Stockholm, 2005), men berör inte

Fogelwijsan.

⁶ Jfr J. S. Bugge, *Ethices Christiana* (1663) som utlägger verserna på liknande sätt men om fiskar? Peder Claussön Friis (1599), *Samlede skrifter*, utg. Gustav Storm (Kristiania, 1881).

⁷ *Physiologus*, sv. övers. (Stockholm, 1957), 39.

⁸ S. A. Forsius, *Physica* [1611], *UUÅ* 1952:10, 277.

⁹ ”Een nyttig wnderwijsning” (1526), i *Skrifter I* (Uppsala, 1914), 112 (*Fogelwijsa*, v. 40–42).

¹⁰ Allan Arvastson, *Imitation och förnyelse* (Lund, 1971), 26 f.

Summary:

A birdsong from 1623

By Johan Stiernhöök

This edition of a birdsong, originally published in Danish in 1617 (now lost) and translated into Swedish 1623, was written by the Danish vicar Hieronymus Rasch and put into Swedish, probably by Johan Stiernhöök, later to become a famous law historian. It is the first separate Swedish print on ornithology, albeit in a non-zoological and rather moralistic way. All in all, c. 60 birds are given brief characteristics mainly connected with classical virtues and vices. The social background, i.e. patron-client connections, publishing conditions, etc. are discussed in order to understand this rare print, of which only two existing copies are known.

Utgivarens adress:

Prof. emer. Gunnar Broberg, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: Gunnar.Broberg@kultur.lu.se

Linnæus and the Swedish plant names

The life of Carl Linnæus was brimful of life. It was brimful of names. Naming was the ultimate goal of his classification of life. Without names we go astray in the world of organisms. Or, as Linnæus says in his *Wästgöta-Resa* (1747): *Nomina si pereunt, perit & cognitio rerum*.¹ There is a similar wording in his *Critica botanica* (1737).² The words traditionally called “plant names”, though as “names” different from place-names and personal names,³ are the identifying and communicative links between man and plant. In addition, the folk names of plants are mirrors of powers of observation and imagination, of knowledge and linguistic capacities and of instant reaction and reflexion. Such names are not formed at random, in a contextual vacuum. There is normally a naming motive behind, physical or mental. And, no doubt, many plant names are due to children’s play and close contact with plants.⁴ Popular plant names are not merely markers of botanical reference or plant taxonomy. They probe deeper territories of the human mind.

Linnæus and the Swedish provincial plant names

We are all, more or less, familiar with Linnæus’s scientific naming of plants, with his binary or binominal system for naming species, the type *Primula veris*.⁵ Linnæus did not invent the type. It is for instance to be found in early modern English herbals, as in John Gerard’s famous herbal of 1597, a book well known to William Shakespeare.⁶ An example of a pre-Linnean binary scientific name as found in, for instance, Gerard 1597 is *Caltha palustris*. The name *Caltha palustris*, as accepted by Linnæus, is still with us. Linnæus was the first to use the type consistently, from his *Species plantarum* of 1753 onwards, for example in the second edition of his *Flora svecica* of 1755.⁷ The binary strategy is foreshadowed in his *Öländska och Gothländska Resa* (1745) and in *Pan svecicus* of 1749, where Linnæus states that he uses the binary nomenclature “ut chartæ parcatur” (in order to save paper).⁸

We are familiar with Linnæus’s scientific naming of plants. We are, most of us, less familiar with his interest in and knowledge of the Swedish naming

670

THE SECOND BOOKE OF THE
Of marsh Marigolde. Chap. 280.

There be founde at this daie three sorts of marsh Marigolds; the auncients haue described but one.

1 *Caltha palustris maior.*
The great marsh Marigolde.

2 *Caltha palustris minor.*
The small marsh Marigold.

Caltha palustris in John Gerard, *The Herball or Generall Historie of Plantes* (1597).

of plants. Linnæus's interest in Swedish plant names is easy to explain. Although an international luminary, Linnæus was, throughout his life, deeply steeped in his native soil, in his native dialect, in his native tongue. He often reveals his vital command of the Swedish language. A relevant book in this context is *Linnés språk och stil* (1971), edited by Sigurd Fries.⁹ The first scholar to draw attention to Linnæus's literary style was Oscar Levertin, a well-known Swedish writer, in a booklet published in 1906 and 1925.¹⁰ But, of course, Linnæus's use of his native language deserves a full dissertation, which is, to my knowledge, still lacking. Linnæus's interest in the Swedish folk names of plants was part of his national self-esteem and linguistic identity. Even in his childhood and early youth at Stenbrohult and Växjö Linnæus was aware of Swedish provincial or dialect plant names. This knowledge is partially reflected in a manuscript of 1725, published as *Carolus N. Linnæus Örtabok* in 1957.¹¹ It contains a mixture of traditional literary names and folk names.¹²

Over the years, Linnæus's linguistic horizon widened. During his itineraries in Sweden between 1732 and 1749 Linnæus recorded a great many Swedish plant names. As time went by, his interest in the provincial (or local) plant names grew remarkably.¹³ In his travelogues, the greatest number of such names, some 200, is found in the printed version of his *Skånska Resa* (1751). Hence, Linnæus's inventory of the natural resources of the country also came to include the *linguistic* resources of its people. As appears from the preface to his *Wästgöta-Resa*, Linnæus's linguistic awareness was remarkable, in terms of linguistic variation and change and of language varieties. "Namnen ändras ofta uti vårt Swenska språk på Örtor och Djur, efter åtskillige våra Provincier, äfwen som Latinske namnen hos Auctorerna." (The names of plants and animals often vary in our Swedish language in the various provinces, as do the Latin names with our professional authorities.) 'Awareness' was indeed the hallmark of Linnæus's genius. Linnæus often recorded the dialect plant names in the field, virtually from the peasants' mouths, as part of the native soil. The inclusion of Swedish names in the printed versions of his journeys widened of course the circle of non-academic readers. Linnæus also learnt provincial plant names, for instance the orchid names *guckuskor* and *brunkulla*, from correspondents in various parts of Sweden (for example Roslagen, Östergötland and Jämtland) and also, quite possibly, from the students who took part in his popular *Herbationes upsalienses*, though there are no Swedish names in the printed versions of these botanical excursions.¹⁴

The results of Linnæus's botanico-linguistic ambitions are summarized in the second edition of his *Flora svecica* of 1755, incidentally published in the same year as Samuel Johnson's epoch-making dictionary of the English language. Two years later, in 1757, the second edition of Jacob Serenius' *An English and Swedish Dictionary* appeared, containing *inter alia* "an Herbal or Index of Plants common to both Nations" or "Botaniskt Register eller Förteckning på de allmännaste Örter i Swerike och England".¹⁵ Linnæus's *Flora svecica* is not only the first nation-wide Swedish Flora. It is also the first, and to date only nation-wide dictionary of Swedish provincial plant names. In addition, it includes some Lappish, Norwegian and French plant names, even some non-European names and one or two names from the Bible. The *Flora* is also a most valuable source of information on ethno-botanical matters. The book contains some 900 provincial plant names from what was then Sweden, incl. Finland.¹⁶ About half of the some 1,300 species of vascular and non-vascular plants listed in the book are provided with one or more provincial names, most of them for vascular plants (see Overview below and confer the figure to the right).¹⁷

Linnæus's lists are of course most valuable as contributions to the history of Swedish plant names. But they are not a result of a *wholesale* inventory of the country, so there are many "gaps": many common and well-known Swedish plants are not supplied with a provincial or local name (see Overview). As stated earlier, Linnæus was a dedicated recorder and publisher of Swedish plant names. But he was not the first to collect and publish Swedish plant names. There are a good many such names in particularly Johannes Franckenius' *Speculum botanicum* of 1638 and 1659 (confer figure below) and in Rudbeck the elder's *Hortus botanicus* of 1685.¹⁸ Franckenius was Uppsala's and Sweden's first professor of botany.¹⁹ He was praised by Linnæus. There are also provincial Swedish plant names in pre-Linnean Swedish regional Floras or even earlier.²⁰ However, Linnæus was the first to publish Swedish plant names in a more scholarly, systematic way and with information on the provincial or local provenance of the names.

Linnæus's Suecis-names

As we have seen, Linnæus was a systematic collector of Swedish plant names from various parts of the country. But true to his systematic genius he was also a regularizer. He wanted to standardize the official Swedish plant no-

PENTANDRIA MONOGYNIA.

61

PRIMULA 180.

171. PRIMULA (*veris*) foliis denticulatis rugosis. *Hort. cliff.* 51. *Fl. suec.* 161. *Mat. med.* 64. *Spec. plant.* 142.

Primula *veris* odorata, flore luteo simplici. *Bauh. hist.* 3. p. 495.

Verbasculum pratense odoratum. *Bauh. pin.* 241.

β. Primula (*elatio*r) *veris*, pallido flore, *elatio*r. *Clus. hist.* 1. p. 301.

Verbasculum pratense vel sylvaticum inodorum. *Bauh. pin.* 241.

Suecis Oxelågg. *Westrogothis* J. Mariæ nycklar. *Medelpadi* Nyckelblomster. *Gotlandis* Giöckblomma. *Smolandis* Kåringtänder. *Helsingis* Gullhviswa. *Ostrogothis* Yxlågg. *Gestræcis* Sempertupp.

Habitat in pratis declivibus subnemorosis frequens; β. in Scania tantum ad Oefwidskloster, D. Leche. 2.

Pharmac. PRIMULÆ VERIS Radix, Herba, Flores.

Varietas β. *elatio*r, *constans*, corollis inodoris duplo majoribus, limbo plano, temporis filia, considerata structura ipsius et congenerum, mihi certe videtur.

Floret ab adventu Hirundinis in florescentiam Abietis.

Radix suavcolens anisum spirat.

Floribus imprægnatur vinum eisque tingitur Spiritus frumenti et pulvis sternutatorius.

Herba oleracea in Acetariis & placens apud anglos.

172. PRIMULA foliis crenatis glabris, limbo florum plano.

Hort. cliff. 50. *Fl. suec.* 162. *Spec. plant.* 143.

Primula floribus erectis fastigiatis. *Fl. lapp.* 79.

Primula *veris* rubro flore. *Clus. pan.* 340.

Verbasculum umbellatum alpinum minus. *Bauh. pin.* 242.

Suecis Majer. *Gotlandis* Mariæ blomma. *Ostrogothis*

Maj-blomster. *Uplandis* Lårkeblomster. *Roslagis* Svalblomster. *Scanis* Melblomster.

Habitat in pratis uliginosis Uplandiæ; in campis apricis sterilibus depressioribus Scaniæ; in alpinis Lapponiæ, &

Pedunculi et Gálcyces farina quasi picti.

Pulcherrima in pratis ubi copiosa, sed indicat solum sterile & infœcundum. *Oel.* 146.

MENYANTHES 185.

173. MENYANTHES (*trifolia*) foliis ternatis. *Fl. lapp.* 80.

Hort. cliff. 52. *Mat. med.* 66. *Fl. suec.* 163. *Spec. plant.* 145.

Tri-

Linnaeus's botanico-linguistic ambitions are summarized in the second edition of his *Flora svecica* of 1755.

Odontites, <i>Eufrafia purpurea</i> .	Bruun Sgnatkröft.
<i>Origanum creticum</i> .	Eretist Dofka.
<i>Origanum vulgare</i> flore purpureo & albo.	Gemeen Dofka/ Konung / wild Majeran.
<i>Orchis</i> , <i>Testiculus canis</i> , <i>vulpis</i> , <i>Satyrium bulbosum</i> .	Ståndört/ Knapört / Ståndpers/ Göteört / Råfloo.
<i>Orchis unico bulbo</i> , <i>Satyrium parvum</i> , <i>Monorchis</i> .	Enggört / Ståndört medh een Knapp.
<i>Orchis bifolia magna</i> , <i>Satyrium bifol. magn.</i> <i>Solamen Senum</i> . (<i>crescit in promontoriis Holmensibus</i>)	Then floore bredbladige Ståndört/ Alderdomens Krafteroot / Alderdomens Sångietkröft.
<i>Orchis bifolia</i> , <i>Bifolium majus</i> , <i>Pseudorchis</i> , <i>Orchis spuria</i> .	Tubladgört/ Däckrad ståndört.
<i>Ophris unifolia</i> , <i>Monophyllum</i> , <i>Vnifolium</i> , <i>Bifolium minimum</i> <i>Bauhini</i> .	Enblad / Eternbår / Hønsbår.
<i>Oryza</i> , <i>Risum</i> .	Ris / Risgrønn.
<i>Orobanche</i> , <i>Cauda Leonis</i> , <i>Cynomorion</i> , <i>Eruanga</i> , <i>Herba Tauri</i> .	Sommerroot/ Koramsört/ Tiurört/ Hundepungar.
<i>Oxys</i> , <i>Oxytriphylon</i> , <i>Trifolium acetosum</i> , <i>Pinis cuculi</i> , <i>Alleluia</i> .	Haresyra / Suurflöfwer / Suurwepling/ Götebrödh.
P.	
<i>Paeonia</i> , <i>Glycyfis</i> , <i>Ephialtes</i> .	Pijon/ Pijonroos / Benedictroser/ Pingstroser.
<i>Palma Christi maculosa</i> <i>pratensis</i> , <i>Satyrium basilicum maculos. prat.</i> <i>Orchis palmata</i> .	Handgräs / J. Marte hand / som vexer i Engien.
<i>Palma Christi maculosa</i> sylv. <i>Satyrium basilicum maculos. sylv.</i>	J. Marte hand som vexer i skogen.
<i>Panax Herculeum</i> , <i>Heracleum</i> .	Panaxört / Heel alle werlden.
<i>Pancratium</i> , <i>Scilla</i> .	Stor Stödelöf / Hafflöf.
<i>Papaver fativum</i> .	Balmoghe.
<i>Papaver cornutum</i> five <i>corniculatum</i> .	Hörnet Balmoghe.
<i>Papaver erraticum</i> , <i>Rhaas</i> , <i>Papaver agreste</i> .	Wild Balmoghe / Kornroser / Klapperroser.
<i>Parietaria vera</i> , <i>Helxine</i> , <i>Herba S. Petri</i> , <i>Vitreola</i> .	S. Pedersört / Dag och Nat.
<i>Parietaria</i> sylv. flore cæruleo, <i>Melampyrum quortundam</i> .	Wild Dag och Nat / medh blåå blomma. Pars.

menclature. As with the scientific nomenclature, he wanted law and order in the official Swedish nomenclature. To that end he introduced in his *Flora svecica* what he called *Suecis*-names, “names for Swedes”, i.e. names which he regarded as suitable for nation-wide, official use in Floras and similar literature.²¹ Linnæus is the first to suggest standard Swedish names for Swedish plants. There are slightly more than 400 *Suecis*-names in the *Flora svecica* of 1755,²² the majority for vascular plants (see Overview), but also quite a number for lichens, possibly to make up for the paucity of provincial names for that plant group as known to Linnæus. A great many of his *Suecis*-names have lived on into present-day Swedish Floras, a good proof of his linguistic intuition (confer Overview).

In a way, Linnæus’s attempts at regularizing the official Swedish plant nomenclature was in tune with the language policy of the Royal Swedish Academy of Sciences, founded by Linnæus and others in 1739, though indeed in a very restricted section of the lexicon. In the nineteenth and early twentieth centuries there followed a heated debate on standard Swedish plant names.²³ However, for many common Swedish plants Linnæus does not suggest a *Suecis*-name (see Overview). One example is *Taraxacum* (Linnæus’s *Leontodon taraxacum*), another *Convallaria majalis*. The present-day standard Swedish name for *Taraxacum*, *maskros*, was apparently not known to Linnæus. It is not recorded until the beginning of the nineteenth century.²⁴ And the current eighteenth century name, *skallnacke*, evidently did not appeal to him. In his list of provincial names Linnæus notes *skallnacke* from Östergötland.²⁵ As far as *Convallaria* is concerned, Linnæus was obviously bewildered by the many provincial forms of the name *liljekonvalje*.²⁶ He could not decide. Sometimes his strategy (if any) is difficult to understand. He suggests a *Suecis*-name for all *Vaccinium*-species—except for *V. myrtillus* (blueberry). There are many such naming inconsistencies in his *Flora*. In his suggestions of *Suecis*-names Linnæus does not seem to have favoured his native (home) dialect. For instance, he suggests *lingon* (not *kröson*) and *smultron* (not *jordbär*), for *Vaccinium vitis-idaea* and *Fragraria vesca*, respectively. And he recommends the form *skvattram*, not *skväckra* or *skvackra*, for *Ledum palustre* (*Rhododendron tomentosum*).²⁷

Where did Linnæus get his *Suecis*-names from? There are three obvious sources: earlier printed literature (Franckenius, Rudbeck and others), his knowledge of provincial names and his own inventions. How many *Suecis*-names he coined we don’t know, but there are certainly quite a number, notably for grasses, sedges, rushes and lichens.²⁸ Summing up Linnæus’s

engagement in the Swedish plant names, we note that he was both a collector, a regularizer and a neologist. He was the first to take a genuinely active and systematic interest in the Swedish naming of plants.

Linnæus and the Swedish names for orchids

The Swedish names of Swedish orchids as found in Linnæus's writings deserve, in the light of the relative rarity of such plants in Scandinavia, special attention. Linnæus knew 29 Swedish species of orchids, within five genera (*Orchis*, *Satyrium*, *Ophrys*, *Serapias* and *Cypripedium*).²⁹ Only for eight of these species does he supply Swedish names, in all some twenty.³⁰ Of the provincial orchid names mentioned by Linnæus he notes *guckuskor*, *Jungfru Mariæ hand* and *honungsblomma* from Roslagen (*honungsblomma* also from Gotland 1741), *ormskalle*, *desmansblomma*, *desmansknopp* and *Johannis nycklar* from Gotland, *gulltuppor* and *krutbrännare* from Öland, *Marietoffel* from Dalarna³¹, *goukskor* and *brunkulla* from Jämtland, *Jungfru Mariæ räck* and *yxnegräs* from Dalsland, *Jungfru Mariæ bröst* from Östergötland, *Jungfru Mariæ förkläde* from Småland and *vår Herres hand* from Skåne. *Ståndpers* and *flugblomster* are suggested as *Suecis*-names.

A name deserving special notice is *ståndpers* (*pers* = penis)³² which Linnæus recommends as a *Suecis*-name. He may have been familiar with the name from his early youth or he may have seen it in Franckenius' *Speculum*, which also lists, *inter alia*, *ståndört* and *gökeört* for "Orchis" (confer the figure from Franckenius). *Ståndpers* ("Ståndpärs") is also in *Flora dalecarlica*. Linnæus's recommendation of the erotic name *ståndpers* for official or standard use reflects the cultural climate of the day. The following "Victorian" century turned it down as a Flora-book name. The "beautiful", poetic name *nattviol* (first recorded in 1760) became, instead, generally accepted.³³ It was apparently unknown to Linnæus.

Linnæus in his scholarly linguistic environment

In Linnæus's day, there were at Uppsala University chairs in Oriental Languages, Latin (though named differently) and Greek but no chairs in modern languages or in Scandinavian languages. Such chairs were not introduced at Uppsala until the mid nineteenth century.³⁴ In Linnæus's day the teach-

ing of modern languages at the University was supplied by “språkmästare” (language masters). But within the scholarly realm of the great Johan Ihre, Professor Skytteanus, who was born in the same year as Linnæus, languages, in particular Germanic languages, were studied in historical and comparative perspectives, resulting in works like *Swenskt Dialect Lexicon* (1766) and *Glossarium suio-gothicum* (1769).³⁵ Linnæus had a good grounding in Latin, whereas his Greek was rather poor. He was reasonably acquainted with German and French and had a reading knowledge of English.³⁶

Apart from the learned chronology of the scientific nomenclature, Linnæus does not seem to have taken an interest in the historical study of language. He was a *structuralist*, in modern linguistic terminology. He was not an etymologist, although he could appreciate the meaning or naming motive of a plant name, for instance *krutbrännare* for *Orchis ustulata*, a name he recorded on Öland.³⁷ The name alludes to the alleged powder-stained flowers. The English standard name for *Orchis ustulata* is *Burnt orchid*, with the same naming motive.

Linnæus and Elias Fries

Elias Fries (1794–1878) was the most prominent Swedish botanist in the nineteenth century. He was a pioneer in the study of fungi and lichens. He died in 1878, 100 years after Linnæus.³⁸ Like Linnæus, Fries was actively interested in the Swedish naming of plants. He was a recorder and publisher of Swedish plant names and, like Linnæus, he wanted to establish an official standard Swedish plant nomenclature.³⁹ In the Introduction to his dictionary (confer figure below) Fries states: “Att erhålla allmänt antagna och fastställda Svenska växtnamn är i närvarande tid ett nödvändigt behof” (To obtain generally accepted and established Swedish plant names is at present an absolute necessity). To that end he suggested, in a paper in his *Botaniska utflygter* (1864), a great many names, including some 50 which he had coined or introduced himself.⁴⁰ Many of Fries’ neologisms are part of present-day standard Swedish Floras.⁴¹ Language use is not only a matter of variation and change but also of continuity. And the names of plants are part of these processes. Like Linnæus, Fries was a collector, a regularizer and a neologist. But, unlike Linnæus, he was also an etymologist, albeit a self-made one (which he was keenly aware of). He was fascinated by the achievements of the historical and comparative study of languages, which

- Oidium Tuckeri*, BEEK. Se Mjöldagg.
Olea europæa, L. Oliv, Olivbuske, Oljotråd. — Oleaster.
Onagrarica, JUSS. Kroppväxter.
Onobrychis sativa, LAM. Helghö.
Ononis, L. Stallört.
 — *arenensis*, L. Åkerstallört. — Horsa-gräs, Lievarg, Ljungpinna, Rast, (Taggpuke), Vargbasse.
 — *hircina*, JACQ. Stinkstallört. — Karbas, Räfblomster.
Onopordon Acanthium, L. Tistelborre. — Bomullstistel, (Sempertin), Tistron.
Onygena, PERS. Hofsvamp.
Opegrapha, ACH. Skrifflaf.
Ophioglossum, L. Läketunga. — Ormskallrebräken, Ormtunga.
Ophrys Monorchis, L. Se Desmans-Ofris.
 — *Myodes*, (L.) Flugblomma. — (Ofris.)
Opuntia coccinellifera, DEC. Nopal.
Orchideæ, L. Nosseväxter.
Orchis, L. Nyckelblomster. — (Yxne.)
 — *maculata*, L. Fläckigt Nyckelblomster. — Djefvulens hand, Guds hand, Herrans hand, Handknopp, Johannesnycklar, Petri nycklar, Jungfru Mariæ bröst, J. M. förkläde, J. M. hand, J. M. rock.
 — *mascula*, L. Se Salep, Spansk ryt-tare.
 — *Morio*, L. Se Salep.
 — *ustulata*, L. Svedt Nyckelblomster. — Krutbrännare.
Origanum Majorana, L. Mejram.
 — *vulgare*, L. Konig, Koning. — Frimodig, Konungsgräs, Märmynta, (Dosta).
Ornithogalum, L. Stjernlök. — Hvita Dufvor.
 — *nutans*, L. Aftonstjerna.
 — *umbellatum*, L. Morgonstjerna.
Ornithopus, L. Klovicka.
 — *ebracteatus*, BROX. Seradella.
 — *perpusillus*, L. Fogelklovicka.
Orobanchæ, L. Snyltrot.
Orobis, L. Vippärt. — (Gasse.)
 — *niger*, L. Svart Vippärt.
 — *tuberosus*, L. Knylvippärt. — Gubbtänder, Gökmät.
 — *vernus*, L. Värvippar. — Kräkärt.
Oryza sativa, L. Ris.
Oscillatoria, VAUCH. Stadun.
Osmunda regalis, L. Saffbräken. — Safsabuske, Runarot.
Oxalis Acetosella, L. Harsyra. — Gökmat, Göksyra, Harväpling, Surklöfver, Syrsälta, Syrsälting, Vårhane.
Oxyria digyna, (L.) Fjellsyra.
Oxytropis, DEC. Kloärt.

P.

- Pæonia officinalis*, REIZ. Pion.
Palma, AUBL. Palm, Palmträd.
Panax Ginseng. Se Ginseng.
Panicum miliaceum, L. Hirs.
Papaver, L. Valmo, Valmoge. — Fallblomster.
 — *Argemone*, L. Spikvalmo. — Åker-
 — *dubium*, L. Åkervalmo. — } silke.
 — *Rhoeas*, L. Kornvalmo.
 — *somniferum*, L. Åkta Valmo.
Papilionaceæ, L. Ärtväxter.
Parietaria officinalis, L. Blidnässlä.
 — Vaggört.
Paris quadrifolia, L. Ormbär. — Fansonda bett, Hållbär, Korsört, Trollbär.
Parmelia centrifuga, (L.) Vinterlaf.
 — *conspersa*, ACH. Pricklaf.
 — *olivacea*, ACH. Olivlaf.
 — *omphalodes*, ACH. Brun Letlaf. — (Nafvel-laf.)
 — *parietina*, ACH. Gull-laf. — Vagg-laf.
 — *physodes*, ACH. Qveslaf.
 — *saxatilis*, ACH. Letlaf. — Färgmossa, Letmossa, Stenmossa.

Elias Fries, Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen (1880).

had its first heyday in Fries' time, and he was obsessed by the study of old words, which he regarded as *dyrbara antiqviteter* (precious antiquities).

His *Botaniska utflygter* are both learned and entertaining and, at times, stylistically brilliant. Fries had a wide network of national and international contacts, for instance with J. E. Rietz and R. C. A. Prior, who in 1863 published the first English plant-name dictionary.⁴² Fries also wrote a "critical", i.e. normative plant-name dictionary where he rejects certain names for official or standard use.⁴³ The dictionary, *Kritisk ordbok öfver svenska växt-namnen* (1880), is divided into two parts. The first lists the Swedish plant names in roughly alphabetical order. The second is an index of the Latin plant names, with reference to the Swedish names (confer figure to the left). The book was published by the Swedish Academy after Fries' death. Fries had been a member of the Academy since 1847, when he succeeded Erik Gustaf Geijer. Fries' *Botaniska utflygter* also contain *inter alia* a meditation over Linnæus's *Nemesis divina*.

With tentative efforts in the seventeenth century the foundations, although largely amateurish, of Swedish plant-name research were laid by Linnæus and Elias Fries. There are lines of continuity from Linnæus via Fries to *professional* Swedish plant-name scholarship, as initiated primarily by Bengt Hesselman in the early twentieth century.⁴⁴ Hesselman was professor of Scandinavian Languages at Uppsala University between 1919 and 1940. I am happy to have *his* copy of Linnæus's *Flora svecica* 1755 on my shelf.

Appendix: Overview of Swedish plant names in *Flora svecica* 1755

1. Provincial names

c. 900 names for c. 1,300 species

Vascular plants 862 names for 967 species

Cryptogams (except vascular cryptogams) 43 names for 333 species

Mosses 12 names (for 4 species)

Lichens 5 names (for 3 species)

Algæ 14 names (for 10 species)

Fungi 12 names (for 10 species)

c. 45 % (591 species) of the species in *Flora svecica* 1755 have Swedish names.

2. *Suecis*-names

Slightly more than 400 *Suecis*-names for c. 1,300 species

Vascular plants 355 names for 967 species

Mosses 2 names (for 2 species) (*björnmossa*, *rödmossa*)

Lichens 43 names (for 41 species)

Algæ 4 names (for 5 species)

Fungi 8 names (for 7 species)

In all for cryptogams (except vascular cryptogams) 57 names for 333 species

3. Some common Swedish plants without provincial names in *Flora svecica*

Andromeda polifolia

Berberis vulgaris

Geranium robertianum

Helianthemum nummularium

Hieracium pilosella

Myosotis

Prunella vulgaris

Ranunculus ficaria

Sonchus arvensis

Stellaria graminea

Tragopogon pratensis

Trientalis europæa

4. Some common Swedish plants without a *Suecis*-name in *Flora svecica*

Convallaria majalis

Epilobium angustifolium

Filipendula ulmaria

Gagea lutea

Galium verum

Geranium sylvaticum

Geum rivale

Oxalis acetocella

Rubus idæus

Senecio vulgaris

Stellaria media

Taraxacum

Trollius

Vaccinium myrtillus

5. Some *Suecis*-names in present-day Floras

Blodrot (*Potentilla erecta*)

blåsippa (*Hepatica nobilis*)

bolmört (*Hyoscyamus niger*)

förgätmigej (*Myosotis*)

gråbo (*Artemisia vulgaris*)

gåsört (*Potentilla anserina*)

hundloka (*Anhriscus sylvestris*)

hästhov (*Tussilago farfara*)
 jordrök (*Fumaria*)
 prästkrage (*Chrysanthemum leucanthemum*)
 sprängört (*Cicuta virosa*)
 svärdsilja (*Iris pseudacorus*)
 vallört (*Symphytum*)

6. Some *Suecis*-names not in present-day Floras

amur (*Milium effusum*)
 fetört (*Pinguicula vulgaris*)
 kalvleka (*Caltha palustris*)
 källerhals (*Daphne mezereum*)
 näckblad (*Nuphar lutea*)
 sjöblad (*Nymphaea alba*)
 oxelägg (*Primula veris*)
 paddbär (*Actea spicata*)
 rävmjolk (*Euphorbia peplus*)
 trollbär (*Paris quadrifolia*)

7. Variant Swedish names in Linnæus's writings

(10 or more variants)⁴⁵
Filipendula ulmaria (22)
Epilobium angustifolium (18)
Nardus stricta (13)
Chamomilla recutita (12)
Rubus cæsius (12)
Rubus saxatilis (12)
Anemone nemorosa (11)
Menyanthes trifoliata (11)
Ononis spinosa (11)
Arnica montana (10)
Convallaria majalis (10)
Stellaria media (10)
Vaccinium uliginosum (10)
Viburnum opulus (10)

8. Swedish names for orchids in Linnæus's writings

Some 20 names for 8 of the 29 Swedish species known to Linnæus.⁴⁶

guckuskor, goukskor, Marietoffel, ormskalle (*Cypripedium calceolus*)
 Jungfru Mariæ bröst, Jungfru Mariæ förkläde, Jungfru Mariæ hand, Jungfru Mariæ räck,
 vår Herres hand (*Dactylorhiza maculata*)
 desmansblomma, desmansknopp, honungsblomma (*Herminium monorchis*)
 brunkulla (*Nigritella nigra*)
 flugblomster (*Ophrys insectifera*)

gulltuppor, Johannis nycklar (*Orchis militaris*)
 krutbrännare (*Orchis ustulata*)
 ståndpers, yxnegräs, ålderdoms hugnad, ålderdoms sängetröst (*Platanthera bifolia*)

Notes

¹ Carl Linnæus, *Wästgöta-Resa* (Stockholm, 1747).

² *Nomina si nescis, perit & cognitio rerum*. Carl Linnæus, *Critica botanica* (Lugdum Batavorum, 1737), 1.

³ See Mats Rydén, "Vad är ett växtnamn? Några tankar kring växtnamn och växtnamnsforskning", In *Övriga namn*, Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991 (Uppsala, 1994).

⁴ See Mats Rydén, "Växtnamnsforskning – något om dess historia, problem och metoder", *Svensk botanisk tidskrift* 74 (1980); Ove Arbo Høeg & Helga Hjort, "Barneleker med blommor og strå", *Blyttia* 46 (1988).

⁵ See W. T. Stearn, "Linnæan classification, nomenclature, and method", In Wilfrid Blunt, *The Compleat Naturalist. A Life of Linnæus* (London, 1971), with further references.

⁶ John Gerard, *The Herball or Generall Historie of Plantes* (London, 1597) [Reprinted 1974]; See Mats Rydén, *Shakespearean Plant Names. Identifications and Interpretations* (Stockholm, 1978); Mats Rydén, "Om botaniken och dess språk på Shakespeares tid", In *Forskningsprofiler*, Uppsala universitet: Installationsföreläsningar 1989/90 (Uppsala, 1990b). Gerard's garden in London, housing some 1000 species, was situated north of the Strand, between what is now Chancery Lane and Fetter Lane. John Gerard, *Catalogus arborum, fruticum ac plantarum [...] in horto Johannis Gerardi* (Londini, 1599) [Reprinted 1973].

⁷ Carl Linnæus, *Flora svecica* (Stockholm: 1745/1755) [Swedish translation 1986].

⁸ Carl Linnæus, *Pan svecicus*, diss. (Upsaliæ, 1749); See W. T. Stearn, "Linnæus as an Economic Botanist", *Botanical Journal of Scotland* 46 (1994); Cf. also Sigurd Fries, *Svenska växtnamn i riksspråk och dialekt* (Umeå, 1975), 109 (note 42).

⁹ Sigurd Fries (ed.), *Linnés språk och stil*, (Stockholm, 1971).

¹⁰ Levertin writes that Linnæus "låter växtnamn och bygdesägnar skänka landskapen levande tungomål" and that "redan de många märkvärdiga och fantasifulla svenska örtnamn, Linné samlar från bondkvinnornas läppar, skänka ett eko af folkvisa och folksägen". Oscar Levertin, *Carl von Linné* (Stockholm, 1906/1925), 60, 71.

¹¹ Carl Linnæus, *Carolus N. Linnæus Örtabok 1725*, utgiven av Svenska Läkaresällskapet [...] genom Telemak Fredbärj (Stockholm, 1957) [1725].

¹² Sigurd Fries, *Linné och de svenska växtnamnen. Ett kapitel i det svenska växtnamnsskickets historia* (Umeå, 1977a), 5 ff.

¹³ See Sigurd Fries. "Flora svecica som växtnamnsordbok. Hur Linné samlade folkliga växtnamn", *SLÅ* 1962 (Uppsala, 1963); and Sten-Bertil Vide, "De provinsiella växtnamnen i Linnés Skånska resa", *SLÅ* 1962 (Uppsala, 1963).

¹⁴ Carl Linnæus, *Herbationes upsalienses* (Upsaliæ & Holmiæ, 1753/1756/1764; Swedish translation, *Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala* (Uppsala & Stockholm, 1921).

¹⁵ Jacob Serenius, *An English and Swedish Dictionary*, 2nd ed. (Harg & Stenbro, 1757); Cf. Lena Rogström, *Jacob Serenius lexikografiska insats* (Göteborg, 1998), where, however, Serenius' "Botanical Register" is not considered (but cf. p. 159).

¹⁶ Fries 1975.

¹⁷ Fries 1977a.

¹⁸ Johannes Franckenius, *Speculum botanicum* (Upsaliæ, 1638); Johannes Franckenius, *Speculum botanicum renovatum* (Upsaliæ, 1659) [Reprinted 1973]; Olaus Rudbeck the Elder, *Hortus botanicus* (Upsalæ, 1685) [Reprinted 1930].

¹⁹ See Gunnar Eriksson, *Botanikens historia i*

Sverige intill år 1800 (Uppsala, 1969); Mats Rydén, "Om Sveriges förste professor i botanik", *Svensk botanisk tidskrift* 92 (1998).

²⁰ Rydén 1980.

²¹ The term *suecis* (with variant spellings) is already to be found in *Flora lapponica* and *Flora dalecarlica* for some common plants (Fries 1977a, 10 ff.). It is also used in Carl Linnæus, *Fauna svecica* (Stockholm, 1746/1761). *Provincial names* also occur in *Fauna svecica* (though far less frequently than in *Flora svecica*), as in "Suecis Ikorn. *Ostrobthniensibus* Gråskinn"; "Suecis Nattkräfvä, Nattskärre. Smolandis *Qvällknarren*."

²² See Fries 1977a, 19.

²³ Sigurd Fries, "Växtnamnsvård", *Språkvård* 1977:1 (1977b).

²⁴ Mats Rydén, "Namnet *maskros* och dess väg till riksgiltighet", In Sigurd Fries (ed.) *Om växtnamn* (Umeå, 1990) [1990a].

²⁵ The name *skallnacke* alludes to the naked receptacle of the flower as compared to the shaven head of a priest (the so-called tonsure motive). The same applies to the early English name *priest's crown* for *Taraxacum*.

²⁶ See *Flora svecica* 1755 and Fries 1975, 79. Cf. also Ingegerd Fries, "Svenska namn för *Convallaria majalis*", *Svenska landsmål* 98 (1975).

²⁷ "*Suecis* Squatram. Smolandis Squäkra" (*Flora svecica* 1755); Cf. Sten-Bertil Vide, *Sydsvenska växtnamn* (Lund, 1966), 265; For the etymology of *skvattnam*, see Mats Rydén, *Botaniska strövtåg. Svenska och engelska* (Uppsala, 2003), 134.

²⁸ On Linnæus's creation of "systematic" Swedish names, e.g. for grasses, see Fries 1975 and 1977a.

²⁹ Today some 50 taxa of Swedish orchids are recognized, within 24 genera.

³⁰ See Mats Rydén, "Ett namn som är makalöst väl gifwit. Om orkidénamnen hos Linné", In Mariette Manktelow & Ingvar Svanberg (eds.), *Växter i Linnés landskap* (Uppsala, 2004).

³¹ Carl Linnæus, *Flora dalecarlica*, ed. Ewaldus Ähring (Örebro, 1873) [1734], 40.

³² Cf. English erotic orchid names like *standergrass*, *priest's pintle* and *hare's ballock*.

³³ *Ålderdoms hugnad* and *ålderdoms sängetröst*

appear in "Örtabok" 1725; *ålderdoms hugnad* is also in *Flora dalecarlica* (p. 41); Cf. also August Lyttkens, *Svenska växtnamn* (Stockholm, 1904–15), 1263.

³⁴ Mats Rydén, "Axel Erdmann och studiet av de moderna språken i Uppsala vid förra sekelskiftet", *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok* 2000 (Uppsala, 2001).

³⁵ In the preface to his dialect dictionary *Ihre* says that he had made use of Linnæus's "Dagböcker" (diaries).

³⁶ I owe this information to docent Ann-Mari Jönsson, Uppsala. A short English manual, published in 1758, was dedicated to Linnæus's son Carl and two other students. Ingar Bratt, *Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850, Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 139 (Stockholm, 1977), 60 and 92.

³⁷ Rydén 2004.

³⁸ On Fries see in particular Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien* (Uppsala & Stockholm, 1962); Sigurd Fries, "Elias Fries och de svenska växtnamnen", In Sigurd Fries, *Växtnamn då och nu* (Umeå, 1994).

³⁹ Mats Rydén, "Elias Fries och språkvetenskapen", *Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala. Årsbok* 2006 (Uppsala, 2006).

⁴⁰ Elias Fries, *Botaniska utflygter* (Stockholm, 1843–64); On Fries' Swedish names for fungi, see Nils Lundqvist, "Svenska svampnamn introducerade av Elias Fries", In Mats Elfström, Erik Fries & Åke Strid (eds), *Elias Magnus Fries 1794–1878. Svampforskare, folkbildare* (Klockrike, 1994).

⁴¹ Two examples are *knärot* (for *Goodyera repens*) and *vätteros* (for *Lathraea squamaria*). See Rydén 2006 and Kerstin Ekman, *Herrarna i skogen* (Stockholm, 2007).

⁴² R. C. A. Prior, *On the Popular Names of British Plants* (London, 1863), 2nd ed. 1870; J. E. Rietz, *Ordbok öfver svenska allmoge-språket* (Lund, 1867).

⁴³ Elias Fries, *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen* (Stockholm, 1880).

⁴⁴ Bengt Hesselman, *Från Marathon till Långheden. Studier över växtnamn och naturnamn* (Uppsala, 1935).

⁴⁵ In Vide (1966) *Taraxacum* (collective reference) is assigned the greatest number of variants (46), followed by *Eriophorum* (collective reference) (28), *Viola tricolor* (27) and *Viburnum opulus* (24). For variant names in English see James Britten & Robert Holland, *A Dictionary of English Plant-Names* (London, 1878–86)

[Reprinted 1966], 563–618.

⁴⁶ Two names, *flugblomster* and *ståndpers*, are designated as *Suecis* in *Flora suecica*. Scientific nomenclature according to Th. O. B. N. Krok & Sigfrid Almquist, *Svensk flora*, 28th ed., edited by Lena & Bengt Jonsell (Stockholm, 2004).

Summary:

Linnaeus and the Swedish plant names

By Mats Rydén

Carl Linnæus was not only a pioneer in the scientific naming of plants. He was also a dedicated recorder of Swedish plant names. In his *Flora Suecica* of 1755 there are some 900 provincial Swedish plant names, regional or local, for about half of the some 1,300 species of vascular and non-vascular plants as listed in the book. The lists given do not constitute a wholesale inventory. Many common or well-known plants are not provided with a provincial name. Only for eight of the 29 Swedish species of orchids known to Linnæus does he apply provincial names.

A precursor of Linnæus as a publisher of Swedish plant names, (literary and popular) in his *Speculum botanicum* of 1638 and 1659, of Swedish plant names was Johannes Franckenius, Uppsala's and Sweden's first professor of botany. True to his systematic genius and search for order Linnæus also worked to regularize the official Swedish plant nomenclature. To that end he suggests in his *Flora* more than 400 names as "Suecis"-names, i.e. names for Swedes, which he considered suitable for use in floras and similar literature. Many of his suggestions, of which not a few were his own inventions, have lived on into present-day Floras. As a collector, regularizer and inventor of Swedish plant names Linnæus was followed by the great nineteenth-century botanist Elias Fries (1794–1878), who, unlike Linnæus, was also an etymologist, albeit a self-made one. He was fascinated by the historical and comparative study of language flourishing in his day. Fries' attitudes to plant names and plant name research are demonstrated in his *Botaniska utflygter* (1843–1864) and in his *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen*, published after Fries' death by the Swedish Academy, of which Fries had been a member since 1847.

In the study of Swedish plant names there are, with tentative efforts in the seventeenth century, lines of continuity from Linnæus via Elias Fries to professional plant-name scholarship as initiated in the early twentieth century by primarily Bengt Hesselman, professor of Scandinavian languages at Uppsala University between 1919 and 1940.

Författarens adress:

Prof. emer. Mats Rydén, Tjuderv. 15, 756 47 Uppsala. E-post: matsl.e.ryden@glocalnet.net.

PER M. JØRGENSEN

Biskop Gunnerus och Archiater Linné – två tvillingsjälar

Linné lär inte ha varit särskilt förtjust i Norge eller norrmän.¹ Han tyckte norrmännen var ett okultiverat folk. Men värre avog var han inte än att han tog emot några norska studenter, elva in alles, och korresponderade med ytterligare några. Här skall vi se på den mest betydelsefulla; Johan Ernst Gunnerus, biskop i Nidaros (Trondheim) i Norge. I maj 1761 fick Linné ett överraskande brev från denne för honom helt obekante norrmannen, som hade blivit biskop i Nidaros år 1758. Det börjar så här:

Da Trondhjems Stift er saa riigt paa naturalier, isærdeleshed fiske og søøfugle, saa har jeg siden jeg kom herop, begynt at samle paa alt hva jeg har kundet faa derav og at betragte det, saa godt jeg kunde, til Guds evige priis. Deres Velbårenhets skrifter har jeg og derfor begynt at gjøre mig noget liidet bekjendt med, men jeg bokstaverer mig endnu frem og har den tiliid til Deres Velbårenheds bekjendte stoorre høflighed og nidkjærhed i at fornemme *studium historiae naturalis*, at De gunstig tillader mig at meddele Dem mine tanker om een og anden ting i denne materie, for at erfare om samme ere grundede eller icke.

Så övergår han punktvis till att meddela observationer av diverse sjöfåglar och fiskar. Han sänder med en teckning av en havskatt, och avslutar med denna hälsning: ”Skulde det ellers være noget, som jeg var i stand til at tjene Deres Velbårenhet udi henseende til naturalier, som her i stiftet er at faae, eller noget De vilde have undersøgt, skal det alletider være mig en særdeles fornøjelse at beviise min største velvillighed, hvorved jeg selv haabede mest at profitere. Jeg er i det øvrige [...] Deres Johan Ernst Gunnerus.”

Linné tog sig nog en riktig funderare, för hans svar är inte daterat förrän 4 juli året efter, på en knapp sida och på latin. Det er positivt och mycket vänligt, men Linné kan tyvärr inte svara på alla frågor utan att ha examinerat exemplaren. Tydligen hoppas han på ett gott samarbete för han ger Gunnerus en mycket ovanlig attest: ”Interim laetor quod Deus excitaverit aliquem, quem e melior luto finxerat, ad rimandum sua natura arcana in remotissima plaga hyperboraea, quae se subduxit curiosorum oculis ab orbe condito, et

Johan Ernst Gunnerus, biskop i Nidaros (1718–1773), ur hans eget verk, Institutiones theologicae dogmaticae (Jena, 1754).

Tibi reservavit hæc sacra.” Jag hade nog blivit skrämmd av tanken på att Gud från jordens skapelse hade reserverat studiet av naturen i Nordens fjärran områden åt mig, men Gunnerus gladde sig möjligen vid den tanken. Han slutar med en uppmaning: ”Tu poteris in ista patria plura praestare quam alius ullus mortalium, qui habes Tuo imperio omnes Theologos Regionis; utere felicibus armis.” Han ansåg alltså att Gunnerus bör kunna uppnå ovanligt goda resultat genom att styra sina präster in på naturstudiets väg, och det gjorde Gunnerus förvisso och i så hög grad att han blev anklagad för att ha misskött sina församlingar.

Kontakten med Linné varade till Gunnerus död 1773. Det finns 45 brev mellan dem och alla med ett undantag är bevarade. Gunnerus brev finns i Linnean Society i London och Linnés i Gunnerusbiblioteket i Trondheim. 1976 gav latinprofessor Leiv Amundsen i Oslo ut hela korrespondensen med kommentarer och alla latinska brev i översättning till norska.² Breven ger oss en ovanligt god och nära insikt i den relation som utvecklades mellan dessa två som aldrig träffades personligen, en korrespondens som borde bli bättre känd. För 60 år sedan höll Rolf Nordhagen ett utmärkt föredrag i Uppsala

om Linnés norska kontakter, bland annat Gunnerus, men det tycks helt ha blivit bortglömt.³

Gunnerus som naturforskare

För att förstå Gunnerus som person bättre, måste vi gå tillbaka till hans liv före 1761. Gunnerus far, Rasmus Gunner föddes utanför Göteborg av skotska invandrare, men om dessa har jag inte lyckats få fram något. Erasmus Gunnerus, som han kallade sig, studerade medicin i Edinburgh och blev stadsfysikus i Christiana (Oslo) och där födde hans fru, Anna Gerhard, 1718 en son som blev döpt till Ernst Johan. Han var ett ovanligt nyfiket och begåvat barn som tidigt började assistera sin far under hans arbete, till exempel under dissektioner. Tyvärr dog hans far då Johan Ernst var 14 år gammal. Katastrofen vara nära för den stora familjen som fick det svårt att klara sig ekonomiskt. Men statholderen i Oslo tog hand om Johan Ernst, som då lyckades avsluta sin skolgång med ära. Hans latinska uppsats vid studentexamen fick det högsta betyget, *praeceteris*, och inrapporterades till Kungen i Köpenhamn och där ligger den än, i det kungliga arkivet. Detta blev viktigt för honom när han som teologistudent 1742 ansökte och fick kungens stipendium för studier utomlands i tre år. Han drog då till Halle och blev där starkt påverkad av rationalismens förgrundsgestalt Christian von Wolff, och lämnade teologistudiet för att mest studera filosofi. År 1745 tog han magistergraden i det ämnet, och bosatte sig i Jena där han blev kvar i tio år, en tid som lärare i folkrätt vid universitetet. Där skrev han ett uppmärksammat verk i åtta band om natur- och folkrätt, *Erklärung des Natur- und Völkerrechts nach den Grundsätzen des Herrn Darjes* (1748–1752), samt en bok i dogmatik, *Institutiones theologiae dogmaticae* (1755). I denna gjorde han en uppgörelse med den skolastiska världsbilden som han hävdade inte längre kunde godtagas – kyrkan måste ta nyare vetenskapliga rön på allvar. De rubbar inte den uppenbarelse Gud har meddelat.

År 1754 blev Gunnerus hemkallad till Köpenhamn eftersom Kungen, eller snarare Hofstein som skötte landets affärer, ville att han skulle bli prost på Herlufsholm som var adelns utbildningsanstalt. Det fanns dock en komplikation, Gunnerus var inte prästvigd och ville heller inte bli det, han hade givit upp prästbanan och var mest upptagen av vetenskap, till så stor grad att han meddelade sin trolovade att han ville avbryta förbindelsen: ”Jeg er kommet til at jeg vil blive en dårlig Ægtemand”. Detta besked tolererade

hon inte och stämde honom för rätten. Han blev faktisk tvungen att betala skadestånd till damen.

Lyckligtvis blev Själlands biskop, Hersleb, sjuk vid denna tid. Han var extraordinarie professor i teologi vid universitetet och Gunnerus blev genast tillförordnad för den tjänsten. Han blev oerhörd populär hos studenterna och föreläste över ett stort antal ämnen förutom teologi: logik, metafysik, hebreiska och självfallet folkrätt, allt detta till sina äldre kollegors förtret. De klagade till kungen över hans metoder som uppfattades som skadliga studentfrierier. Jag tror att det var därför Gunnerus blev utnämnd till biskop i Nidaros då biskopen där, Fredrik Nannestad, av hälsoskäl bad om att få flytta söderut till Christiania. Gunnerus blev en dag i juli 1758 plötsligen inkallad till Kungen, Fredrik V, som genast gick fram till honom och enligt Gunnerus själv: ”ganske uformodentlig lykkønskede mig som biskop i Nidaros Stift.” Gunnerus blev inte glad för detta och uppfattade det nog som en förvisning. Han skriver besviket om det i sin dagbok, att det hade gått 18 år sedan han hade varit i sitt fädernesland och att det fanns små möjligheter till att utveckla sin vetenskapliga verksamhet, om han skulle bo i Trondheim.

Men han fick emellertid en positiv överraskning i Trondheim, för där fanns en livaktig vetenskaplig miljö runt rektorn vid Katedralskolan, den lärde historikern Gerhard Schöning som var mycket upptagen av att utreda Norges historia i äldre tid. Schöning och dansken Peter Frederik Suhm grundade tillsammans med Gunnerus ett vetenskapligt sällskap år 1760, först kallat ”Det Trondhjemske Selskap”, som senare med kungligt godkännande omdöptes till ”Det kongelige norske videnskabselskab”. Dess första utländska medlem blev Carl von Linné år 1766.⁴

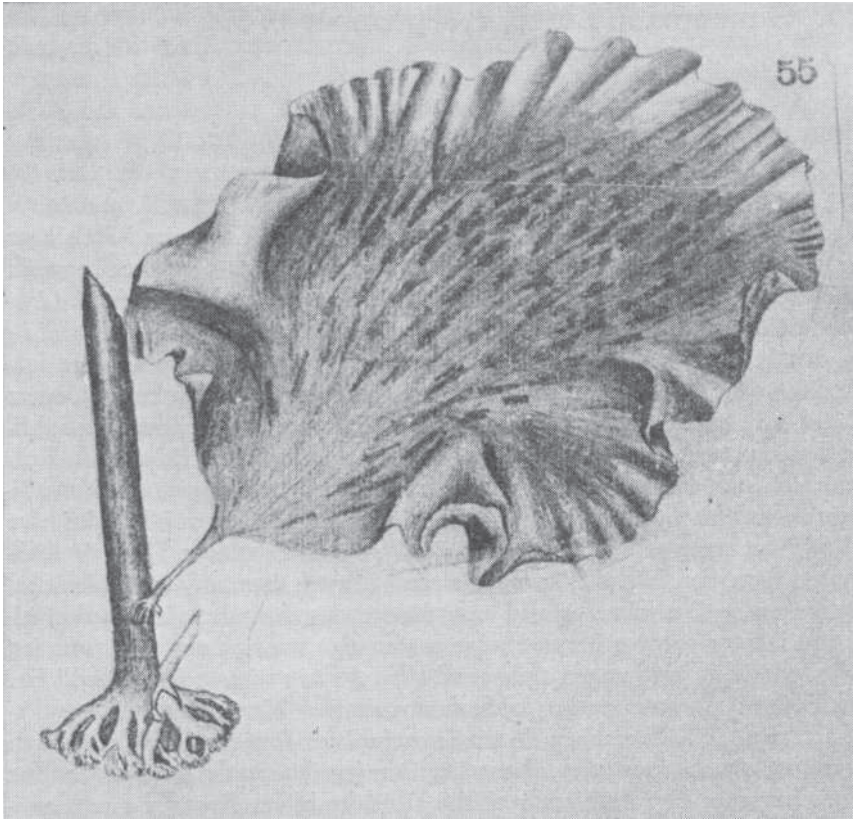
Suhm säger efter Gunnerus död att Gunnerus kom till Trondheim fylld av ”brændende Iver for Norges ære” och att han ”ville gjøre Norge ligesaa berømt og oplyst i Videnskaben som de mest bekjendte Lande i Europa”. Samma år som han blev biskop skrev han ett herdabrev, och särskilt i den reviderade utgåvan från januari 1759, om hur viktigt det var att studera naturen. Herdabrevet kom märkligt nog också ut på tyska, antagligen för att visa världen att man forskade i Norge. Han uppmanade sina präster att insamla djur och växter. Det märkvärdiga är att Gunnerus aldrig hade studerat botanik eller zoologi. Schöning skriver i sitt minnestal att han kom till Trondhjem ”næsten ubevandret, saa godt som ganske fremmed for Naturens Lande, i Plante-, Dyre- og Mineral-Rigerne”. Det är därför märkvärdigt att han som hade arbetat inom många andra vetenskaper nu blir så intresserad

av naturen. Det är nog rätt som Rolf Nordhagen har påpekat, att han nu kom ut ur sin studerkammare och upptäckte Gud i Naturen.⁵

Det andra mysteriet i Gunnerus liv är hur det kom sig att han satte igång med att skriva en flora. Han hade som sagt aldrig studerat botanik och det var inte heller på någon kunglig befallning som han skrev den. Jag är övertygad om att *Flora Norvegica* – den första norska floran – tillkom huvudsakligen som resultat av biskopens nationella ambitioner.⁶ Hösten 1758 kom nämligen tysken Christian Oeder till Trondheim på väg norröver för att samla växter till den danska kungens stora projekt *Flora Danica*. Fast att han blev väl mottagen av Gunnerus – och de två umgicks och diskuterade växter, ofta i sällskap med stadsfysikus H. Henrici – så måste en patriot som Gunnerus självfallet ha tyckt att det var snöpligt att en tysk skulle utforska norska växter för ett danskt verk. Det var vid denna tid som han skrev sitt herdabrev och nog fick idén till en flora, men först 1764 meddelar han Linné om sin plan om att låta trycka en sådan. Han tycker själv att det är en dristig plan, men säger att han blev tvungen eftersom ”ingen andre og mer kyndige av mine landsmenn hadde villet gjøre det” – alltså ser han det som en nationell handling. Han har tydligen haft mycken glädje av *Species plantarum* och han använder utan närmare tvekan Linnés nomenklatur, som till exempel Oeder avvisade, men han var ju elev till Albrecht von Haller.

Före 1764 fanns det mycket få frågor om och observationer av växter i hans brev till Linné. De första han omnämner är konstigt nog frön av exotiska växter, så kallade ”vettenyrer” som hade drivit i land vid Lofoten och i Finnmark. Tydligen var Gunnerus speciellt upptagen av havet som biotop, och därför också av alger, varav han skickade en teckning till Linné, den av *Fucus hyperboreus*. Men han skickade också illustrationer av landväxter, bland annat var han mycket intresserad av Linnés uppfattning om en märkvärdig växt från Hopseidet i Finnmark, den för Nordeuropa dittills obekanta *Veratrum album* som egentligen hade upptäckts av amtmann Lilenskiöld och illustrerad i hans verk *Speculum boreale* från 1700, men där kallad *Helleborus* på grund av en namnförbistring.⁷ Detta missförstånd uppklarade Gunnerus och Linné blev glad, han som var särskild intresserad av samernas bruk av den som medicinalväxt. Gunnerus hade för övrigt mycket stor respekt för samernas växtkunnande som han noggrant beskrev i *Flora Norvegica* och antecknade olika samiska växtnamn (även vilka pluralformer namnen hade).

Det var nog inte så att de två alltid var eniga om de växter Gunnerus frågade om, men i regel accepterade han Linnés synpunkter. Så småningom blev han emellertid mera självsäker och ifrågasatte ibland Linnés konklusioner.

Fucus hyperboreus, ur brev från Gunnerus till Linné, Trondheim den 2 september 1769. Teckning av Jacob von der Lippe Parelius. Linnean Society, London.

sioner, dock i mycket hövliga formuleringar. Mest oeniga blev de ifråga om artsystematiken inom *Saxifraga*. Meningsskiljaktigheterna gällde vad tidigare författare hade menat, vilka Linné hade ansett ha haft fel. Gunnerus ville inte utesluta att de kunde ha haft rätt. Tydligt hade han mycket större fältfarenhet av arterna än Linné, och det erkände Linné. Han bad om frön så han kunde odla dem sida vid sida för att se om de även då är olika, vilket är en mycket modern metod. Tyvärr misslyckas han med att få fröna till att gro. En annan växt som Linné inte klarade av att bestämma, vilket han erkände för Gunnerus, var en *Arenaria* som biskopen hade funnit i Steigen. Linné tyckte att den var mycket lik *Arenaria balearica*, men tvivlade på att den arten kunde växa så långt norrut, och även den ville Linné odla, men lyckades inte att få fröna till att gro. Han skickade exemplar av *Arenaria*

balearica till Gunnerus för att ”Biskopen må se om hon är det samma eller intet.” Slutligen beskrev Gunnerus den som *Arenaria norvegica*, och så heter den än. Det mest anmärkningsvärda fallet rörde en lav som Gunnerus fick tillskickad från prästen Kempe på Nord-Møre. Han menade att den var en ny art, vilken han ville kalla *Lichen normoericus*, men frågade om Linné trodde att det bara var en form av en tidigare beskriven art. Linné svarade generöst: ”Herr Biskopen som har på honom tillräckelig tilgång, lærer sielf bäst därom kunna dömma.” Biskopen beskrev därefter arten, som i dag kallas *Cornicularia normoerica*.

Linnés norska lärjungar

Gunnerus skickade inte bara brev och exemplar till Linné, men även studenter. Linnés norska studenter var:

- Anker, Bernt (1746–1805), i Uppsala 1764.
- Anker, Peder (1749–1824), i Uppsala 1764.
- Ascanius, Peder (1723–1803), i Uppsala 1753.
- Besche, Johan C. de (1737–1787), i Uppsala 1760–1761.
- Borchgrevink, Jens Finne (1737–1819), i Uppsala 1766.
- Hagerup, Eiler (1736–1795), i Uppsala 1762.
- Tislef, Hans (1732–1788), i Uppsala 1771.
- Tonning, Henrik (1732–1796), i Uppsala 1766–1768.
- Vahl, Martin (1749–1804), i Uppsala 1769–1774.
- Wilhelmsen, Gerhard van der Lith (1738–1806), i Uppsala 1754.
- Wilhelmsen, Wilhelm Fr. (1740–1792), i Uppsala 1754.

Av de elva norska studenter som Linné hade genom åren var hälften från Trondheim. Att Gunnerus hade rekommenderat dem att åka dit var nog inte enda anledningen. Här skall jag bara omtala några vi säkert vet att han fick iväg eftersom deras brev till Gunnerus, som är skrivna på norska och alltjämt finns i Gunnerusbiblioteket, handlar om förhållandena i Uppsala, och vilka inte har fått den plats i Linnéforskningen som de förtjänar. År 1766 reste Henrik Tonning och Jens Finne Borchgrevink till Uppsala för att studera för Linné, som faktiskt hade lovat Gunnerus att ta emot tre norska studenter vid det här tillfället. Borchgrevink, som var son till bergmästaren i Røros där Linné övernattade 1734, återvände redan vid årsskiftet 1767. Den officiella anledningen var att han hade blivit sjuk, men han klagade

också för Gunnerus över att Linné inte gav den undervisning han hade förväntat sig eftersom Linné ständigt åkte till Stockholm och därmed ställde in föreläsningarna. Linné var emellertid mycket nöjd med denne student och skrev att han ”med mycken flit afhört mina föreläsningar och för öfrigt på alt sätt uppfört sig dygdig, hederlig och ärbart.” Han hälsar särskilt till Borchgrevink och frågar efter honom i flera brev. I ett brev från mars 1767 hälsar han också från sin hustru som ”väntar af honom svar om hästarne”. Borchgrevink tycks ha fått mycket god kontakt med Sara Lisa och skriver om detta i brev till Gunnerus. De två norska studenterna var inackorderade på en gård nära Hammarby, och Borchgrevink berättar att fru Linné gärna inviterade sig själv till kaffe hos de två norrmännen. Han tyckte tydligen om hennes besök – raka motsatsen till vad andra utländska studenter har vittnat om. Jag menar att det finns en rimlig förklaring till detta. Sara Lisa förstod säkert norska bättre än andra utländska språk, och Borchgrevink var liksom hon uppväxt i en gruvstad, så de hade annat att tala om än växter. Dessutom, och möjligen viktigare, var hon nog förtjust i kaffe. Borchgrevink kom sedan att få betydelse som botaniker såsom assistent till Maximillian Hell på dennes expedition till Nordkap för att studera Venuspassagen år 1769. Flera intressanta växtfynd som han gjorde kom med i både *Flora Danica* och *Flora Norvegica*, och Linné fick genom Gunnerus sex exemplar av alger och snäckor från den expeditionen. Borchgrevink slutade sina dagar som präst i ett obetydligt pastorat i Danmark.

Tonning däremot lyckades faktiskt efter två år, som den ende av Linnés norska studenter, erhålla doktorsgraden 1768 på ett arbete kallat *Rariora Norvegiæ* om sällsynta växter Gunnerus och hans amanuenser, varav Tonning var en, hade samlat. Det var ett obetydligt arbete som Linné godkände med viss tvekan, efter att ha delgivit Tonning många anmärkningar. Det hade tydligen varit meningen att Tonning skulle beskriva det nya släktet *Gunnera*, men det uppstod svårigheter eftersom det material Linné hade inte var tillräckligt. När Linné själv beskriver släktet i ”Mantissa” får det det märkliga epitetet *perpensa*, som betyder väl genomtänkt. Sålunda blir en norsk biskop ärad med en växt från Sydafrika som holländarna hade kallat *Petasites africanus*.⁹ För Tonning gick det inte heller så bra, fast han lyckades få ut en volym om norska medicinalväxter.¹⁰ Han blev slutligen tullbetjänt. Linné frågade också ideligen efter honom, och slutligen medgav Gunnerus att han var besviken på honom: ”han kunde visseligen ha bragt det langt i naturvidenskaberne om han ikke hadde været saa kommod- eller på godt dansk, lad.”

Viro Reverendissimo
 Dno JO ERN. GUNNERO
 Episcopo quem novi, summo
 Plinio hyperboreo. s. pt.
 Carl. von Linné
 Equ.

Linnés brev till Gunnerus. Foto: Gunnerusbiblioteket, Trondheim.

Avslutning

Gunnerus skrev i sitt första brev att han hoppades profitera på kontakten med Linné och det gjorde han tveklöst. Men tydligen glädde Linné sig mycket över den här kontakten och hade rikt utbyte därav. Förutom exemplar från en svårtillgänglig region fick han också möjlighet att testa sitt nya system på en mycket duktig person som inte hade några förutfattade meningar av det slaget. Gunnerus hade ju inte studerat naturvetenskap förut. Det var tveklöst värdefullt för Linné. Han uppskattade också Gunnerus observationer och meningar i den grad att han kallade honom för Nordens nye Plinius. I samma brev skriver han: "Tu Episcoporum omnio summus, instar cometa nova luce irradas, et illuminosas tenebricosas arctoa, et de Te vere dici potest: 'at det folk som i mörkret vandrat skal se et stort ljus som opplyser werlden'." Det är tydligen så att de båda såg sin uppgift som ett religiöst uppdrag. Gunnerus är mycket tydlig i detta, till exempel i sitt herdabrev och i förordet till sin flora. Linné säger i ett av breven till Gunnerus att "Tu solus agnosci utrumque Dei librum; relevatum scilicet et naturem" – alltså kunde Gunnerus uppfatta Guds båda böcker, Bibeln och Naturen. Det är därför jag kallar dem för tvillingsjälar, och deras vänskap utvecklas i den andan. Aldrig har jag i några andra Linnébrev till andra forskare sett en så uppriktig beundran och personlig omtanke. När Gunnerus är ute på sina strapatsrika visitationsresor oroar Linné sig så mycket om hans ve och väl, att han skickar förfrågningar till Gunnerus medarbetare om de vet något nytt: "hvar dag har jag frågat Lic. Tonning om han intet hela hösten har haft bref af herr Biskopen. Jag fruktade att den besvärliga

Norrlandsräsan på något sätt brutit Biskopens hälsa och förorsakat någon långsam sjukdom”. Han uttrycker stor lättnad över att slutligen få ett meddelande från biskopen själv.

Gunnerus dog 1773 på en av sina resor. Då skrev hans brorson, Niels Dorph Gunnerus, till Linné om saken och sade: ”Dette tør jeg forsikre med et oprigtigt Hjerter at min salig farbror aldrig har ejet nogen Ham kjærere Ven og Velynder end min Naadige Herre, og troer ligens saavist at heller ikke nogen har taget større Deel i hans Tab.” Detta kan vara en lämplig slutruna över denna unika vänskap som fick oerhört stor betydelse för den naturhistoriska utforskningen av våra länder.

Noter

¹ P. M. Jørgensen, “On Linnaeus obscure Norwegian origin”, *The Linnean* 19:42–46, 2003.

² L. Amundsen, *Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné. Brevveksling 1761–1772* (Oslo, 1976).

³ R. Nordhagen, ”Linnés förbindelse med norske naturforskere”, *SLÅ* 1950, 5–18.

⁴ P. M. Jørgensen, ”Blomsterkongen og biskopen”, *Det kgl. Norske Videnskabers Selskab Årbok* 2007 (Trondheim, 2008), 119–125.

⁵ R. Nordhagen, *Biskop Johan Ernst Gunnerus som naturforsker og hans forbindelse med Linné*, *Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs For-*

handlinger 33 (Trondheim, 1960).

⁶ P. M. Jørgensen, ”Om amatørernes betydning for utviklingen av botanikken i Norge”, *Naturen* IV (2006), 187–195.

⁷ H. H. Lilienskiöld, *Speculum boreale*, manuskr. i tre bd (1701), Thots samlinger, Kgl. Bibl., København; I. Larsson, *Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition* (Stockholm, 2009).

⁸ P. M. Jørgensen, ”Nidarosbispens plante”, *Årringen* 2006, 15–20.

¹⁰ H. Tønning, *Norsk medicinsk og oekonomisk Flora* I (København, 1773).

Summary:

Bishop Gunnerus and Archiater Linnaeus—two twin-souls

By Per M. Jørgensen

In May 1761 Linnaeus got a long letter from the bishop of Nidaros (Trondheim) in Norway, Johan Ernst Gunnerus, who asked for assistance in the study of natural history in his diocese. Linnaeus, obviously impressed, replied only the following year, by inviting Gunnerus to cooperate and insuring him that it had been God's will right from the creation to save the study of natural history in these northern regions to Gunnerus. He further encouraged him to use his clergy in the work. This, actually, was Gunnerus's plan already as he in a pastoral letter of 1758/1759 (when he was made bishop there against his will) had imposed on the clergy that natural studies of their parishes were part of their religious duties, and that he wanted specimens as documentation. It is quite obvious that

the two men saw their tasks as a religious duty; that is why I regard them as twin souls. Linnaeus in another letter says that Gunnerus alone understands both books of the Lord: the Nature and the Bible. It is apparent that Linnaeus had great respect for Gunnerus, and in some cases, unprecedented in other correspondence, left to him to make the final decision on critical taxonomical matters. In one case, that of an *Arenaria*, Linnaeus even provided Gunnerus with a specimen of *Arenaria balearica*, so that he himself could make the comparison with his Norwegian plant, one Gunnerus eventually decided to describe as *Arenaria norvegica*, the name it still carries.

Since all, but one, of the 46 letters have survived, it is possible in detail to follow the development of their friendship, which evolved into an unusually personal one in the Linnaean context, so much so that Linnaeus grew very worried when he heard nothing from his learned friend during his long visitations in the harsh northernmost regions. Also the letters from two Norwegian students, Borchgrevink and Tonning, who Gunnerus had sent to Linnaeus, have been studied. They give unusual insight into the daily activities in the Linnaean household, most interestingly giving a positive opinion on Mrs. Sara Lisa Linnaea, who is infamous for the unfriendly way she treated foreign students. In this case she evidently enjoyed drinking coffee with the two Norwegian students at their lodging, and became so friendly with Borchgrevink that she commissioned him to buy Norwegian horses for her when he returned to his home in Røros. Actually it is the only known case in a Linnaean letter of Linnaeus sending greetings from his wife to someone (in a letter to Gunnerus of March 1767). These letters (now in the Gunnerus library, Trondheim) from the students have previously been neglected in Linnaean studies.

Författarens adress:

Prof. dr. phil. Per M. Jørgensen, Naturhistorisk avd., Bergen Museum, Universitetet i Bergen, Allégt. 41, N-5007 Bergen, Norge. E-post: gerd.jorgensen@tele2.no.

ANTON ROLANDSSON MARTIN

Självbiografiska anteckningar

Förord

Anton Rolandsson Martin hör inte till de stora namnen i svensk vetenskapshistoria. Han finns med i *Svenskt biografiskt lexikon* men saknas i *Nationalencyklopedin*. Han var likafullt märklig, som här utgivna anteckningar visar. Sten Lindroth ägnar Martin några inträngande sidor i sin historik över Vetenskapsakademien, men annars har han mest nämnts i förbigående.¹ Han omnämns i olika sammanhang som polarpionjär genom sin resa till Spetsbergen. Denna beskrivning var troligen avsedd för utgivning (se nedan om kontakter med Lars Salvius) men utgavs först 1881. Hans samröre med akademien avsatte ett tjugotal publicerade uppsatser men det allra mesta förblev i manuskript. Hans bottenlösa armod svarar mot en oändlig flit, ständigt verksam i den tradition som är knuten till Santorio Santorio, att med termometer och andra instrument mäta människokroppens reaktioner. Martin är märklig som linneansk resenär, märklig också som en ganska ensam företrädare för en experimentell medicin, men märkligast som livsöde. Något porträtt av Martin är inte känt.²

Anteckningarna går fram till det han är trettiofyra år och året 1762. De är grovt sett disponerande enligt följande: uppväxt och studier i Åbo, konditionerande i Stockholm, studier i Uppsala bland annat för Linné, resan till Spetsbergen (kort), svenskt mellanspel, vistelsen i Norge (Trondheim, Bergen), amputationen av ena benet, livet som invalid. Därtill kommer diverse digressioner om ekonomi, befolkningsfrågor, språk och ett hatfullt utfall mot hushållerskan. En annan självbiografi av helt annat slag avfattad på latin finns också bevarad på Kungliga Vetenskapsakademien. Den är mer ett traditionellt curriculum vitae, alltså meritförteckning, medan det som här trycks är personlig, ja närgången och en "självbiografi" i mer modern mening. Anteckningarna tillåter oss att komma tiden bokstavligen in på huden. Fortsättningen av hans liv ska bara kort anges – det finns anledning att återvända till Martin: när dessa anteckningar slutar reser han tillbaka till Finland, livnär sig som informator och framför allt på en successivt ökad pension från Vetenskapsakademien. Hans främste gynnare, flera gånger pri-

sad redan i Anteckningarna här nedan var sekreteraren Per Wilhelm Wargentin. Också Linné stödjer honom. Med åren är hans öde allt mer avvikande och han kom att uppfattas som en börda för Vetenskapsakademien, som han aldrig var medlem av men som knutit honom till sig som ämnessven. Han flyttar från Åbo till Helsingfors där han dog 1786, 23 år efter självbiografin här avslutats. Han blev alltså cirka femtiofem år, en hög ålder med tanke på det tunga liv han tvingats leva.

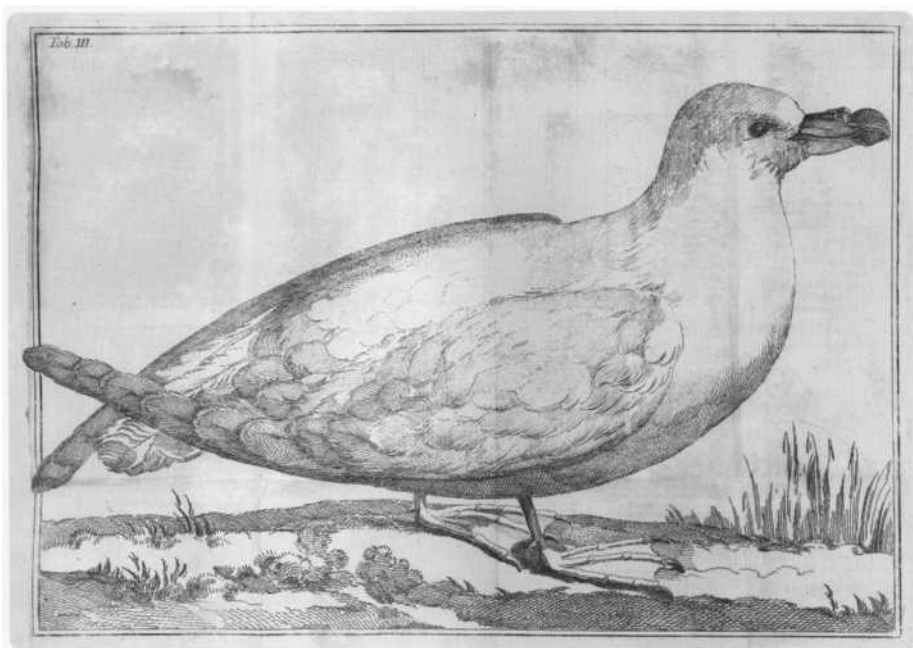
Vi möter en linnean utan framgång, en evig student som aldrig lyckats, som drabbas av ödet men som inte förlorar modet. Han är full av nyttiga idéer, på en gång kritisk och lojal mot sin tid. Han tar upp sin tids frågor, har kontakt med klassiska representanterna för tidens vetenskap, allt ifrån lärarkåren i Åbo, Linné och Wargentin, Schützercrantz med flera. Hans insats i polarforskningen har placerat honom själv i historien. Men hans anteckningar innehåller också en rad andra aspekter: fattigdomen, vandrandet, tullbesvär (smuggling!), konditionerandet, släktens skyddande betydelse. Han är världsförbättrare men främst patriot. I allt sitt armod tycks han behålla humöret och ett högmod. Utfallen mot hushållerskan har i all sin vreda småttighet som det verkar erotiska undertoner. Martin skriver en ”låg” prosa med få bevarade eller uppmärksammade motsvarigheter – man kan tänka på apotekarlärningen Johan Lambert vid sekelskiftet 1700 och skämtaren Mats Westerberg några decennier senare.

En fråga som bör ställas men som inte kan besvaras är varför Martin skrev sina anteckningar och varför, som man kan säga, med så mycket kroppskontakt. Särskilt kan man fångas av hans intresse för kläder, hur man bor och hur hans liv gestaltade sig som amputerad. Vi får läsa den handikappades egen historia. Ett genomgående tema är verkligen människans förhållande till fötterna och deras beklädnad. Med tanke på den roll benen och fötterna har kan man tänka sig en omedveten uppgörelse med eller förklaring till den olycka som drabbat honom. Kanske är Anteckningarna en sorts tacksamhetsgård efter en trots allt lyckad operation. Kanske har avsikten med tanke på avslutningen varit att skapa ett dokument inför en möjlig rättstvist inför en världslig domstol eller inför Gud fader. Men man kan också säga att de är ett exempel på en skrivgalen invalid som måste sysselsätta sig.

Manuskriptet finns i den stora Martinsamlingen i Kungl. Vetenskapsakademien. Originallets sidnumrering anges i utgåvans marginal. Den syftar till att vara ordagrann men Martin har en något varierad ortografi. Syntaxen är inte alltid klar, satserna radas på varandra utan skiljetecken eller versaler varför meningarna här ofta och utan anmärkning brutits upp och givits

ny interpunktion. Ordföljden har bibehållits. Utgivarens rubriker har tillagts i marginalen samt suppling har markerats med hakparentes, medan författarens suppling har infogats i texten utan vidare markering. Styckeindelningen har för att rädda sammanhangen också något brutits upp eller fogats samman. Allt ger intryck av snabbt författande. Det man kan anse för slarv ger texten ett drag av omedelbarhet. Det finns all anledning att tacka Martin för hans ganska hämningslösa pratighet, som tillåter oss att komma nära en rad frågor som annars inte tillåtits plats i dokumenten. Martins minne är imponerande, men man får förmoda att han haft någon förlaga, till exempel almanackor som hjälpt till vid dateringar. Arbetet med utgåvan av Martins självbiografi har främst utförts av Andreas Jemn i samband med en seminarieuppsats i idé- och lärdomshistoria i Lund med David Dunér som handledare. För kontroll och notering liksom inledning står Gunnar Broberg. Dunér har också gjort en extra kollationering mot manuskriptet.

Gunnar Broberg

Procellaria, stormfågel (Fulmarus glacialis), ur "Beskrivning på en Procellaria som finnes vid Norrpolen", i Kungliga vetenskapsakademiens handlingar 1759.

[Text]

*Habet praeteriti doloris secura recordatio delectationem, Cicero.*³

1

År 1729 d. 3 aug. blef iag födt på godset Mijntenhof wid staden Reval i Lifland. Min kiäre far, håfrättsråd i Åbo, gjorde i sin ungdom åtskillige utlänske resor, bland andre hade han följt en lifländsk Baron von der Palen, som bad honom sätta sig ned där i landet, hwarest iag då blef född. Ok det var besynnerligt at min k. far ok iag hade samma datum til våra födelsedagar. Min k. mor war salig öfwerste Lieutnant Rothkirchs ok dess fru Ulfsparres dotter. Min far war då engagerad wid hofrätten i Stockholm ok hade den merite, at han warit håfmästare för de Konglige Pagerne i Högt-salig Drottning Ulrica Eleonoras tid. Han wille därför intet bli under en främmande regering, ok hade dessutom löfte om nådig employe här hemma, hwarföre han ok reste igenom Finland öfwer til Stockholm.

Uppväxt i
Finland

Där sattes iag i schola med salig borgmästare Poppelmans barn, hade tämlig stor lust at läsa efter min ålder. Så snart iag kunde läsa rent, hade iag psalmboken under hufwudgårdet, så at iag skulle läsa i den så snart iag skulle vakna. I synnerhet hade iag lust för at bli präst. Min k. far hade en braf hop böker i åtskillige språk; men mäst i Tyskan, det war mitt nöye at bläddra i dem. Iag kunde ibland stå hela 2 timar på rad ok predika för mig sielf. || Min k. far fek secretair fulmakt til Kongl Åbo Hofrätten hvarpå wij reste öfwer, han drog en faderlig omsorg för mig ok min bror, igenom det at han holt åtskillige informatorer som woro efter den tidens stränghet ok lärdom, de läto oss läsa all ting utan til, så at det var lycka at Tideri gramatica war nyss kommen utur modet. Framdeles skulle Baumeisters Logisk methaphysiq, några latinska Ethicor ok Theologier fram ok piskas til lifs, antingen med godo eller ondo ehuru wij intet än rätt wäl förstodo vår Cornelius. Iag mins en gång at iag läste mig yr på Omeisii Ethica.⁴

2

År 1741 då ofreden begyntes med Rysland ok man fådt underrett[el]se om Wilmanstrandska slaget afreste mine föräldrar med andra flyktingar til Stockholm. Detta satte mina föräldrar i större widlyftighet ok fattigdom än förr. När freden slöts 1743 reste wi åter hem.

Poesin begynte wid denna tiden bli mit hufvudstudium jämte physiqven, som iag öfwade ok läste för mig sielf uppå en wind, där iag bäst fek vara i ensamhet. Den storliugaren Happeilius blef i brist af annan physiq nu min hufvudbok.⁵ När iag wille ha en influence af några poetiske ämnen ok idéer

gek iag ut på marken. Iag blef omsider så fördiupad i sådana saker at iag kunde gå ok raisonera för mig sielf.⁶ || Iag förhastade just ej heller at bli student, det skedde ej för än 1745, då iag blef examinerad af prof. Scarijn, då warande decanus, undfek et wakert testimonium ok bar wärja samma dag.⁷ Såsom det med student-tankarne plägar komma åtskilliga förnäma griller hos en, så wäl öfver pliten wid sidan, såsom ok angående den studentiska friheten, så felade de ok intet hos mig.

Af denna förnäma influencen wille iag bli jurist, men min k. far war der emot: derefter tänkte iag det måtte intet wara mig nyttigt. Ingen wiste mina böjelser, ingen gaf mig råd ok underwisning. Iag kände mig ej heller sielf. Det första var då at följa alla nykomne students principier alt ifrån verdens begynnelse; at taga sig några års frihet efter et så barbarisk diäkne arbete, som man haft här til dags, nemligen at härpå öfwa sig i dants, musiq, comportements ok insinuation hos fruentimmer m.m.

At ställa mig in hos fruentimmer war iag just ej fallen til men iag lärde mig åtskillige instrument som fleute douce, violin, fleute travasier, haut-bois ok andre instrumenter. Iag affecterade at bli så fulkomlig i det såsom ok lärda saker at wara en polyhistor, som mästadelen war den tidens smak, wedertagen af Wolfen, Leibnitz ok flere auctorer som lefwat på den tiden eller något förr. Derföre föll det mig en dag i sinnet, du böra lära at förstå hvad informatorerna lärddt dig at läsa utan til. Då måste Baumeister ok Wolfen fram på nytt, Pufendorf ok åtskillige böker som iag merendels lånte af andra. Den nyttigaste sak, som iag lärde af en min informator, som war en fattig karl, det war at || han excerperade åtskillige böker som han hade lånt. Samma method brukte iag efter honom ok nyttiat altsedan, så at man hos få studenter har sedt så många egenhändiga manuseripter hwars antal iag stundom räknat til 30 a 40 stycken.

Språken blefvo härpå mitt förnämsta giöromål. Tyskan lärde iag af mig sielft, fransyskan hos en magister, engelskan at läsa innantil af min k. far som iag sedan sielf vidare arbetade uti ända til Hollenskan ok Italienskan. Musiqven war wid ledighet mit tidsfördrif, den war ok det endaste medel at komma mig til något pängar ibland. Iag kom derföre in i capellet ok niöt 5 plåtar. Iag informerade ok andre däruti ok kunde därigenom få någon daler til en nödig bok, ehuru iag måste tilstå at iag derigenom erfor sanningen af det bekanta ordspråket Cantores amant humores.⁸

D. 22 dec. 1749 reste iag op med bror Neunstedt til Tyrfvis sokn ok åtskillige städer omkring i Tawastland.⁹ Ofwerste Lieutnant Segercrantz som war min fars gode vän, besökte iag också.

D. 3 majj 1750 orerade iag i Åbo Academie på svensk wers på vår Al-lernådigste konungs, då warande Kongl. Höghets födelsedag.

Iag begynte nu få en besynnerlig stor lust för Botaniqven. Det war en qwiker fast något widlyftig yngling wid namn De la Cluse som converserade mycket med min bror, hade lärdt känna några wexter.¹⁰ Wij gingo ofta ut til at samla allestädes kring staden. Professor Leche, en stor örtekännare, begynte starkt därmed i Åbo. de la Cluse som || war mycket driftig af sig intalte iag at gå til Professorn ok fråga namn. Han gjorde så hwaraf min bror ok iag togo samma upwaktning före så at wij tour tals gingo til honom alla tre ibland med 20, 30 a 40 i sänder at begära namn på, så at wij innan kort kände 600 särskilte species. De la Cluse kom i sådan grace hos professorn, at han skänkte honom en klädning, ok gjorde honom til Botanicus studiosus.

Wij blefvo allesteds kände för de störste Botanici, gjorde våra excursio-ner, som oftast foro ut til Runsala, Rimito sokn, Meri masko ok flere städer, så til siös som til lands. Wij samlade många som Profess. Tillands ej hunnit optekna ok åtskilligt som kunde föröka floram fennicam, hwarpå Biskopp Brovallius ok Prof Leche begynt at arbeta.¹¹ Iag gek däruti längre än mina Camrater, min bror ok de la Cluse applicerade sig til militien ok reste af til Helsingfors. De woro altså et medel til försynens skikelse, som sedan brakt mig til couriosité ok at gå längre än de.

1751 reste iag til en Capitains son rusthållare i Rimito wid namn Laureus at läsa för dess barn men i synnerhet at igenomsöka Merimasko sokns natu-ralier. Alt det iag kom öfwer for iag in til staden med, ok comunicerade med Herr Professor Leche. Desse woro några aerostua Isatis tinctoria, Scheutzeria utriculariæ sterminium 741 i flora Swec Linn 1sta edition samt monostropa, som än warit osedde i Finland. Likaledes fan iag på Helsingmyllan, som består af åtskillige söndergågne snäkskal långt ifrån siöstranden som blefwo sedermera comunicerade med Herr Profess. Kalm, Doctor Mennander ok magister Gadd m.fl. || jämte en blyerts wid Päresby som mina squamosa.¹²

Om wintren flyttade iag därifrån, ok reste 1752 åter til Tawastland med mine släktingar Neustedterne.

D. 25 majj samma år företog iag mig på egit bevåg (med de pängar som iag i 2ne års stipendier för musiqven undfådt) en resa til Nyland. At iag in-tet skulle hafwa någon swårighet opsattes et recommendations bref af Herr Professor Leche med medicinska facultetens sigil. Iag reste genom skärgår-den ok åtskillige soknar, ok wille til Helsingfors ok längre fram, men som iag hörde at på fästingar arbetades af mycket folk, betesmarkerne woro för Creaturen intagne, så beslöt iag at resa til Åbo igen, ok det i synnerhet för at

se wår Allernådigste Konungs höga närwarelse ok at med andra undersåtare få fågna mig af denna nåden.

De örter som iag då uptäkte äro efter flora Swec Linnaei 1sta edition desse Silene 365, Hieracium 635, Cardamine 560, Potamogeton 141 ex 144, Orchis 727, Alsine 372 variet 8 den raraste war Centaurea, Hort. Ups. p 270 n 2 som växer i Frankrike ok Sweitz men Professor Kalm sedt på sin resa förut til Rysland.

Samma år i augusti reste iag med mine gode wänner Steningar til Stockholm til den ändan at äfwen giöra decouverter, ehuru alla mina pängar bestodo i 12 daler Kmt.

Wintren därpå afhörde iag Prof. Leches, Kalms ok Physices professorens Mennanders collegier, hade stort tilträde til Prof. Kalm, i åtskillige böcker ok resebesrifningar af Tavernier Tournefort.¹³

1753 reste iag til Wehmo ok sedan vidare i samma ärender som förr, iag
7 reste til bror Neunstedt som || war informator därstädes. Mina resepengar stego ej högre til än half 5te daler. 2ne wästar hade iag försedt mig med, så at det ware mig lika beqwämt at rida eller gå. I den ena wästen woro inga fikor så at iag kunde bruka den til en wåtsäk, där i iag skulle ha flora Svecica, en pappers bok at sätta örter uti, en ask för insecter, min tobak ok min pipa. Iag gek således til fots. Wägen war förbij en Probstgård dit iag gek in, bad på höfligt sätt at få gå på dess ängar ok åkrar. Gubben swarade: iag undrar hvad i will, skal iag intet få wara i fred, iag har inga ängar at trampa ned, när iag hade brukat min wältalighet, recomenderade han en sup brenwin, gaf mig låf at gå omkring, ok iag strök på foten.

Iag kom sedan til Caplan Lundelin i Reso sokn. Ehuru obekant blef iag wäl undfågnad, ok utlät mig där at taga häst i gästgifwaregården. Men då iag kom utur hans ögnasikte fek iag lust at spatzera til fot, i betraktande af mina pengar öfver 6/4 dels mil. Ifrån d 4 till d 12 Junij blef iag hos Herr Neunstedt på Pilois, reste derifrån till Wehmo Capell ok Dirkalax. I Dirkalax by fek iag af en illa kokt gryngröt en sådan obstruction som iag aldrig förr eller sedermera haft, hwilket iag någorlunda hielpte med rötters ätande af örten *Selinum palustre*.¹⁴

I en skog gek iag wilse, fölgde spår efter boskapen ok deras wägar, tänkte ej annat än bli öfwer natten i skogen, men hörde röster af några hundar på en gård, som åter brakte mig på rätta wägen till Pilois, dit iag kom siuk af obstruction, slarfwig til strumpor ok stöflar, hwilka min gode wän Neunstedt änteligen förbarmade sig öfwer.

8 || Sedan iag ifrån desse swårigheter blifvit restituerad gjorde iag en annan

tour til Nykyrka ok Lethala sokn, ok derifrån igenom Wehmo probstgård til Pilois igen, ok siöledes derifrån til Åbo.

I Wehmo fek iag probstens chaise ok dreng at ledsaga mig, bewistade först gudstiensten, blef buden til middags på et ställe, men råkade ut för en enwiser dräng, som änteligen nu wille til Åbo-marknad, dit en beqvämlig resa äfwen twingade mig. Iag bad drängen, han gret, for sin kos, iag efter, måltider saknades, iag måste til fots, drengen reste af, ock marcherade på en eftermiddag 3 fulla mil, kom till Pilois om natten ock följande morgon siöledes til Åbo.

D 29 sept 1753 reste iag til Stokholm i tanke at vidare försöka min lyka. Iag råkade straxt före en condition hos Handelsman Abraham Classon. Där begynte iag information efter mina Praeceptorers exempel. Det är efter som Baron Hollberg säger at återbetala på disciplarne, de slag man fådt ok upburit af sina informatorer.¹⁵ Men som detta intet gek an i Stokholm, måste iag innehålla därmed, ehuru det kostade mig nog tålmod. Där war iag et år.

I Stokholm
och Uppsala

Nu fek iag först lära hvad det är at sollicitera om några ting. Iag skulle nödvändigt hielpa mig med conditionerade som mine föräldrar ej kunde understöda mig för sin fattigdom. Iag räknade 12 eller flere maecenater ok gynnare med åtskillige försäkringar, som alla slogo felt. På en assessor hade iag förslag, men han wille ha för sina döttrar en ritmästare ock ferm fransos.

Iag flyttade alt op på Södermalm emedan man där kunde få lindrig kammar hyra. Då iag warit där 5 a 6 wekor förbarmade en min gode cousin Carl Friedrik Martin sig öfver mig, hvars godhet ok välgärningar iag aldrig bör förgäta.

|| Då flyttade iag ifrån Söder, kunde ike betala mer än för 2ne wekor ok 9
flydde så godt som utan at säga til. Dok lämnade iag något kläder efter mig, som skulle utmärka så myket, at iag en annan gång wille komma ok lösa in dem, som iag ok gjorde kort därefter. Under det iag war i detta qwarter hade iag den gracen at spisa hos min Farbror borgmästaren Ström, hvarföre det intet annat kunde an gå skor ok kläder åt, så at tilståndet blef uselt. Af en magister fek iag et par gamla skor, något sletne ok stötte på tårna. De gingo sönder efter några dar, [men] iag gek lika friskt med dem så at orenlighet gek in ok gnagade håll på den ena tåen, så at man derefter måste gå warsamt ok myket ömfotad. Et par dylika skor fek iag af en annan magister som intet höllo öfver 14 dar. Iag hade nu altså 3 par skor. Men ingendera dugde, när klaken gek från den ena bytte iag om ok gek med opar ok således från den ena skon til den andra, så at iag måtte taga mit endaste Clenod en gull ring

af fingret ok köpa et par skor. Under denna mödosamma tid kunde iag dok ike låta bli ok gå ok bese åtskillige Stockholms rariteter ok inrättningar som iag alt har annoterat i en bok. Iag sökte ok op Kongl. Wetenskaps Acad. Secreterare Herr Wargentin, som alt sedan warit en af mina trognaste gynnare, ok iag in till denna stund har at taka för myket godt. Iag ingaf till Kongl. Acad åtskillige berättelser, som om örten Antirrhinum, Hort. Ups. Linn. at den är förgiftig, om watnets frysande några rön etc. som oplästes för Acad. ok hvarföre iag fek bli dess ämneswän, en heder som iag intet wet af hvad drift iag räknat för stor, ok altid åstundat.

- 10 Iag begynte ok på de Electricke försöken, hvartil || Herr Secreteraren gaf mig anledning ok lånte mig åtskillige skrifter däruti som iag exeperade utur. Han wiste at iag hade läst för physiqven, så lånte han mig däruti den artige Cotes physiqve experimental.¹⁶

Til Herr Directeuren Merkel sålde iag några herda qwäden för 6 dal: Kmt som war den sista poesie iag hade giordt.¹⁷

Iag gek 3/4 år utan condition til dess min godhiertade Cousin Casseuren Martin skaffade mig en hos en bokhållare von Börger, som bodde på landet intet långt ifrån Liljeholmen. Lönen war nog liten, men som iag hade lärdt at bli något stadigare, ok mitt patrons folk war hiärtans godt så blef iag där in emot två år. Iag bodde där så godt som på landet, derföre forglömde iag ej mitt fornämsta amusement Botaniqven.

1757 om hösten beslöt iag at resa til Upsala, at där försöka min lyka, emedan iag ok nödvändigt efter lagarne ej fek wara längre från Academien. Iag hade något öfwer 100 daler Kmt det iag nu skulle lefwa utaf. Men huru länge skulle de förslå då iag måste betala al ting ända in til sängkläderne. Iag slog mig i kosthåld med en god wän ok betalte 4 daler i wekan, när pengarne började gå åt för mig, måste iag ok draga in den staten. Då war ej annat råd än at köpa bröd från bagarbon ok sill från hökaren. Under detta blef iag myket känd af Riddaren ok Archiatern Linnæus, Swerjes heder och Naturkunnighetens lius, iag förundrade dess samlingar ok arbeten, afhörde dess föreläsningar som altid flyta af en lärd ok wältalande tunga. Hernäst afhörde iag vår store chymist Professor Wallerius ok vår berömde Mathematic. ok Physicus Professor Duræus.¹⁸ Desse 3ne herrar hafva ok alt sedan warit mine store gynnare. Iag forglömde ok ike andre denne lystra nordens

- 11 Upsala Aca || demies berömlige män. Så at iag några termer hade 7 collegier på en gång hvilka iag mästedelen anoterade sielf ok desutom skref för andre at därmed förtiäna något så at mina manuscripter innom et år eller mer blefvo en famn höga.

Min faster Ström bodde 6/4 mil från Upsala, dit gek iag som oftast at underrätta mig om landets åkerbruksoeconomie etc., dels ok derföre at få någon nödig hielp. Då mina fikor blefvo fulla med något bröd eller ost gik iag förnögd därifrån. En gång kom iag sent hem, til det första logement iag bodde uti, sedan iag drögt några dar på landet. Iag såg lius i min kammare ok hörde et buller liksom man rifver ned något. Iag stod ok examinerade huru det måtte komma til, emedan iag sielf bar nykeln hos mig; men så kom iag på det, at antingen ha de af mit förda vivere begynt sluta något, eller wille de nu igenom mit drögs mål försäkra sig af mina saker. Sådane tankar kunna wäl falla en wärd eller wärdinna in, ty iag mins då iag en gång i Stokholm skulle hyra mig kammare beklagade wärdinnan at hennes gäst flyttat sakerne ut igenom fenstret, ok om natten rymt därifrån. När iag kom in fan iag en murmästare för mig, som slog sönder en spis. Wärdinnan ursäktade sig på det högsta ok sade at hon wäntade en student i samma kammare, som i stället för en spis nu wille hafva en kaklugn, ok hon wille hafva honom därin, emedan han hade bodd där förr. Lika myket tänkte iag, bara iag har sakerne i behåll, ok tak öfwer hufvudet.

Iag tänkte omsider bliv du här längre, så stiger hyran ok hvarmed skal du betala? Derföre hyrde iag mig et litet krype, där iag betalade hälften. Pängarne blefvo alla. Så länge iag kunde köpa bröd, drika ok tobak, hölt iag mig intet för perdu, men sen det blef alt wiste iag ingen råd. En gång kom iag til min cousin, som studerade här, ok den dagen wiste iag intet hvad iag skulle förtära. Han hade fådt grynkorf hem ifrån, ok hade nu den sista qvar som iag nödgades begära. Han gaf mig den af medlidande ok som middagstiden war inne, wille iag just ej gå || hem åt. Mit nya verdsfolk skulle få 12 några widriga tankar om mina måltider. Derföre gek iag op i Academien, ok sat mig där at äta min korf. Efter förätat ätande gek iag åter hem, ok ingen kunde tänka at iag sutit och spiset middag i academien. Wid samma swåra tid, kom en hustru til mig med en 6 daler Kmt som hon sade sig fådt af en herre på gatan, at bära til mig. Det var för mig en wälsignad gåfva ok än til denne dag wet iag ej hvarifrån den kom. Iag gjorde mig åtskilliga tankar ok gissade bland annat at pänning-canalen hade kommit från de märiske brödren, som wille draga mig til sit partie. Men hade det varit således, så betakade iag mig.¹⁹ Det war vist at iag ofta gek i kyrkan ok Guds hus efter en san Christens skyldighet. Iag hölt före at gudsfruktan är begynnelse til al wisdom, ok då iag tiänar mig sielf hela wekan, bör iag intet neka at tiäna min Gud okså. Iag älskade intet Gud för det han skulle hielpa mig från min swårighet; men hade så ofta niutit prof af hans kärlek ok underliga skikel-

ser med mig. Iag såg också at så snart iag gjorde några framsteg i kärlek ok wördnad för honom så hände mig både andeligen ok lekameligen alt godt. Andra suto hemma om söndagarna at de skulle hinna desto bättre at läsa ok skrifva men iag saknade aldrig de stunder iag användt på min Gudstienst. Iag gjorde långt mer ok dubbelt så myket i wekan som de. Iag brukte sällan tidsfördrif ok sqvaller-timan. Iag har ok aldrig spelt hvarken a L'ombre eller trisette i min dar.

Af Archiater Linnaei stora ynnest emot mig fek iag efter utstånden examen stipend i öfverste classen, af facultate medica 90 Daler Kmt i termin. Men innan pängarne kunde falla ut måste iag gå som en creperus mager ok utsliten, som et spectaql för andra studenter, i synnerhet de yngre som
13 nyss kommit || til Academien. De äldre som sielf lärdt något af ärfarenhet låto mig gå i fred ok förundrade min flit i at afhöra föreläsningarne då iag sprang utan kappräk i strumpor ok skor, köld ok slask ifrån den ena änden af staden til den andra.

Osterbotn nation var mycket barmhärtig emodt mig, de antogo mig i sitt landskap, iag spisade i deras kåsthåld där wi woro 12 a 15 tilsamman nästan hela wintren, de hielpte mig ok med kläder, en raisonable herre skänkte mig et par goda stöflor m m. Iag wille ok betiäna dem igen på hvad sätt iag kunde ok passerade allestedes för en tysk ok fransysk språkmästare ibland dem.

Til julen tyckte mina landsmän at iag borde hafva peruq. Iag handlade mig til en, som war så stor at iag kunde gömma mit hela ansikte i den. Som iag annors såg nog utsvulten ok mager uth kunde man väl tänka hvad figur iag gjorde i denna min peruq. En gång oroad mig en hop unga adelsmän ok Baroner på Anatomie salen med sit åtlöje. Iag lät det passera en stund at få wist weta hvem de logo åt. Men som iag såg omsider hela Auditorii ögon wändt på mig sade iag åt den herren som stod närmast ok log så godt: Herre stöt på mig så får iag skratta med, det var et bone mote som iag hade lärdt af en gammal tysk bok. Det hände mig ok at unga pigor ropade i fenstren: aij kom kära mor, skal i få se något, ok stundom hörde iag denne röst, aij se han med peruqven. Iag war oakadt det ganska severe, ok mente at et sådant löst tal kan hvarken attachera förstånd eller dygd på en karl.

Oakadt annat myket arbete hölt iag det för et tidsfördrif at som oftast gå ok botanisera 2 a 3 mil fram ok tillbaka på samma dag bredwid staden. Iag wille finna något nytt. Det hände sig ok at iag innan snön föll om hösten 1756 fan på en måssa Buxbaumia kallad, som blifvit bekant igenom den
14 berömlige || Doctor Celsius för 20 år sedan. Ehuru Herr Archiatern sedan

samma tid låtit söka henne har hon dok ej blifvit funnen, orsaken har varit at hon växer så när marken, har inga blad utan en liten tiok capsula. Archiater Linnæus tyckte så wäl om det at han ej litet berömde mig bland andra sina disciplar. Det är en låfwärdig sak hos honom at han intet förtiger andras decouverter, utan sätter dem i samma lius som sina egna, som ej annat kan än animera ungdomen ok komma wetenskapen i tilwäxt, då andra genom det at de förtiga andras fynd mista sit förtroende.

I Januari 1757 siuknade iag i en epidemisk feber, kallad Upsala febern, det är en Amphimerina.²⁰ Det hade snart varit ute med mig om iag ike haft en god wän, Med. Candidaten Hideén, som gek til ok cureerte mig.²¹ I detta tilstånd kan ingen wara miserablare än den som tillika är siuk ok febrig. Iag hade intet til medicamenters betalande, ok intet at hålla min kammare warm. Iag wiste at iag hade en cousin Rådman Badhe i Gefle som mädde wäl.²² Iag skref honom til ok bad ödmiukeligen om hielp, han war så barmhertig ok skikade mig 120 D: Kmt. Iag blef frisk ok hel förnögd af denna oförmodeliga gåfva. Iag wäntade ok samma tid af min k: far 300 d: Kmt efter en min mors afleden släkt. Med detta förråd wille iag göra något academiskt ifrån mig såsom Theologia examen ok en disputation. D 22 Juni ventilerades dissertation under Arch. Linnaei præsidio, handlande om Buxbaumia, dess beskrifning ok historia.²³ Wid detta tilfället war iag så lycklig ok uptäkte at stamen i samma wäxt, som ger anledning at framdeles utröna fructification hos Cryptogamisterne.

År 1758 i Januarij fek iag et tilbud af min käre cousin Badhe i Gefle at resa til honom på condition. Resan skulle anställas, iag hade tagit afsked, ok i det || samma iag war ärnad at sätta mig i slädan kom den bedröflige tidning för mig at han efter några dars siukdom aflidit. Iag blef bestört som i sådan hast mist en så god släktinge. Resans tilrustning hade kåstadt mig något pengar ok iag fek contra ordres. Men den Högste hade sin hand wid altsammans. Iag beslöt bli i Upsala, ok blef föreslagen af Riddaren ok Archiatern Linnaeus at göra en resa med hval-fångaresocietetens från Giöteborg til Närpolen, ok där samla naturalier.

Såsom iag intet hade af mig sielf något kläder ok dylikt som skikade sig til en sådan resa, så behagade Kongl. Wetenskaps Acad. skänka därtill 600 D Kmt, ok i fall mera skulle behöfvas fråga iag det af H: Handelsman Bagge i Giöteborg. Iag reste altså efter iag altid haft lust för resor, försedd med instruction af Archiater Linnæus, Prof. Wallerius ok Duræus samt af Kong. Wetenskaps Acad. mineraloger underskrifvit af Herr geschworner Cronstedt, d. 19 martij först til Stokholm, där äfven Herr Secretairen Wargentin gaf

Resan till Spets-
bergen

15

med mig en af sine thermometrar. Til Giöteborg ariverte iag d 5 aprill ok reste af d 17. ejusdem til vår bestämde fångst. Där hände mig både lyka ok motgång som iag i min dagbok öfver samma resa i manuscript har berättat. Men iag will nämna mina märkeligaste äfventyr såsom inga andre än 2ne något studerade personer hafva warit för mig där förut, nemlig först en vid namn Leonin utskikad från Danmark ok en fältskär Fredrik Martensen som åtskillige gånger följt de Hollendske hvalfångare.²⁴

Wij hade pingst tiden så stark köld, som den strängaste winter hos oss så at hafvet frös. Därpå hade wij 4de dag pingst en storm då 11 skepp foringos emellan ijsen. Wij lowerade då emellan ijs styken stora som bärg, som det oprörde hafvet dref hit ok dit ok ibland emot skeppet, så at wij seglade så godt som bland flytande klippor. Den dagen glömmet iag alrig.

- 16 || Iag låg hela dagen, psalmboken var min högsta tröst. At wara i ständig redhåga för döden, är värre än at dö. Så snart folket ropade på däket at föra seglen af ok från undan ijsstykerne, war deras rop för mig et dunderlag, et båd om skepsbrått. Allas ångest war stor. Somlige pakade kläder in, somlige sökte at förse sig med något mat om det skulle bära af at salvera sig på något ijsstycke eller slörp. Alla låfvade 3 daler Kmt til sina kyrkor om de skulle slippa denna fara. Men Gudi låf oss skedde ingen skada!

Utom detta råkade wij 2 gånger i ijsbesättning, at ijsstycken omgäfvat oss så långt wij kunde se, matwaror lyftades mellan däk, at så framt storm eller dyning skulle föra ijsen på skeppet ok sönderkrossa det woro wij til reds at kasta oss i en slörp ok bärga lifvet. Innom några minuter kan et sådant skepsbrått ske; men Gudi äran wij undgek desse äfventyr. Wij sågo där aldrig något lefvande diur mera än flygande procellarier som Hollendarna kalla mulemonen ok som iag i Kongl. Wet. Acad. Handl. beskrifvit.²⁵ Hwalfiskar fingo wij inga, ehuru wij sågo dem för näsan på oss så wij seglade en gång på en.

- Iag bod til på alt sätt at komma op til lands på Spitsbärgen, det sista land wid nårrpolen, men ijsen låg än wid landet ok det i begynnelsen af Julij. Dok kom iag oppå några holmar, där snön än stod öfver knäweken, ok iag så när hade frusit fötterne af mig. Iag hade et par strumpor i mina stöflar, ok söndrige woro äfven de; men fötterne hade iag ej brydt mig om, endast iag hade fådt se så mycket iag welat. Grönlandsfarare få låf at wända om hem åt, då de ej fångat något, ty besättningen är stor ok kåstar rederiet. Folket
17 woro misnöjde at de ingen förtienst haft. || Iag bad skepparen at han skulle dröija några dar, som han tyktes wara benägen til. Men han lærer haft flere rådgifvare ty innan iag wiste af ombyttes seglen ok man stälde kursen hem

åt, ok wij kommo lykligt til Giöteborg. Et engelskt örlogsskepp mötte wij, som wij mente wara en kapare, ty han wiste först en dansk flagg ok sedan sin ängelska. Men de woro höflige, frågade endast om sina camrater ok om wij sedt fransmän i norrsjön.

Wid ankomsten til Giöteborg, tingade iag mig straxt in på et fartyg som skulle til Stockholm ok skikade mina saker om bord, på det iag dagen därpå kunde afresa såsom iag gik ok stod. Men som något förhinder war, at iag skulle få något resepengar ok min dagbok igen som iag lämnat åt rederiet, reste skepparen af. Iag såg mig nödgad at fara til lands til sundet at där inhämta min skeppare. När iag kom til Helsingborg wille man ej släppa mig öfwer, emedan de så ofta här fixerat besättningen, i det at de rymt landet. Min intention war wist intet den, hvarföre iag ok intet heller betiänte mig af något grep at komma öfwer, som annors nog hade lyckats. Pängarne wille bli alla, at vidare fortsätta resan til lands, hvarföre iag skref Agenten til i Elsenaur på Handelsman Bagges räkning ok fek 30 d. smt. Iag förfogade mig altså härifrån igenom åtskillige siöstäder i Skåne at få något fartyg til Stockholm.²⁶

Genom Sverige

Iag hade ej mer än en ask med mig, däri iag hade några spitsbergske växter ok en opståpad alca arctica²⁷ på det iag sielf skulle få ansa om dem. Men de blefvo fördärfvade innan iag kom til Upsala. Iag war ändok förnögd at Archiatern fek se dem.

Mina kläder bestodo i en lång kappråk som iag aldrig hade af mig för mina söndriga permissioners ok kläders skull, en sielskins carpus hade iag på hufvudet || ok stöflar på föttren. Ingen annan än iag wiste at det intet 18 woro några strumpor i dem.

När iag drögt i Helsingborg en weka ok sedt mig om i synnerhet efter örter, marcherade iag til fots ifrån en til annan stad i min grönländska winterhabit. Folket här höllo på at bärga både hö ok råg, det war i Augusti iag gek med förenämnde ask under armen ok et pappersbylte med örter på ryggen. Skåningarne stodo ok gapade, somlige fråga: har i något at sälja? Men de mästa hvarifrån iag war ok hvar iag skulle. Iag blef ledsen wid et så frågwist folk, iag swarade til desse frågor hvad iag tykte ok det föll mig in, i synnerhet nämde iag altid den stad iag sist kom ifrån. Folket äro här nog kärlekslösa ok egennyttige; men blir man wäl bekanta med dem, äro de goda nog.

Ifrån Landscrona åkte iag dels ok dels gek iag til Lund som iag wille bese efter iag war så när.

Skåningarne handla myket på Danmark. De föra hvar de komma wed öfwer ok kanske kopparplåtar såsom iag hört. De tala ganska likt danskan,

ok det är besynerligt med alla folk i werlden som gränsa til et annat konungarike, at de antaga deras seder, ok äro sällan nöjde med sin regering. Ok iag wet intet hvad lyka Danmark haft at draga folk til sig, om det nu är för silfverpängarne som där gälla, eller som iag är snarare bifogad at tro, det någre regeringar ha sin stads raison däruti at styrka okunnighet ok superstition i almogen, som äro falne därpå fram för annat folk. At iag intet gissat orätt, har iag sedan haft ärfarenhet på i Norje.

I Landscrona äro åtskillige Colonier. Där träffar man ok et bättre folk, så at vår omtanka må bli at blanda ut skåningarne.

Iag besåg åtskilligt i Lund ok war mäst hit kommen at wäxla en 24 d. Kmt sedel. Ok sådane sedlar för en tid sedan blifvit förfalskad ock de skulle lösas in af Banqven än på halfannor månad men iag kunde ej få wäxla.²⁸

19 || Iag sprang halfva dagen til alla Köppmän ok omsider til både doctorer ok professorer. Iag tog et glas win på källaren ihop med en tysk trädgårdsmästare som iag kom i följe med, men de wille ej wäxla ok wij skulle resa. Trädgårdsmästaren måste lämna sin knif ok några nyklar i pant, som också dref trädgårdsmästaren at springa med sedeln, den wij omsider fek wäxlad hos en borgare. Klåkan war 3 på dagen. Iag hade ej spiset ännu för det iag ej hade något runstycke löst.

Iag reste med trädgårdsmästaren til Malmö, han bodde där. Man sade at i Ystad ges alltid lägenhet til Stokholm. Iag beslöt at wenda dit, åkte 2 mil ok gek 4 til fots; men ak! Huru det kåstade på i denna min rustning. Det wärsta war at iag så när ej i mörkret hittat til staden, iag felade om landsvägen för den mykna flygsandens skull, som iag så när drunknat uti.

Iag wiste ej annat råd, iag får ligga i natt på flygsanden ok rustade mig derföre til, lade mit pappersbylte under hufwudet. När iag legat en stund ok betänkt mig hörde iag til al lyka en bondwangn ok några som redo, hvilka ok farit wilse. Iag fölgde dem ok kom til staden, klappade på åtskilliga hus at få nattqvarter. Iag war så trött at fötterne wille falla undan mig. Somlige blefvo owettige, at iag kom ok oroade dem om natten, iag måste altså gå omkring, til dess iag omsider mötte en beskedlig färgare, som sielf warit ute ok rest, ok det folket äro gemenligen hielpssammast. Han skaffade mig qvarter, ok wiste mig på en skeppare som nu strax skulle resa, ok wäntade endast på wind. Alla linkläder iag hade med, bestod i en skiorta ok par halfärmar. Ok [iag] hade ej så myken tid at låta twätta skiortan utan gek sielf et stycke utom staden, twättade, wred ok klappa den emot en sten, sen stoppade
20 iag hanne || under armen ok gek hem. Men huru den skulle bli tårr, ok iag skulle giömma undan den? Därpå gingo nu mina tankar ok som iag ej wiste

bättre råd stoppade iag den i råkfikan at få torkas där tils vidare. Då hade iag ingen skiorta på mig öfwer en weka ok gek såsom iag war i mina kläder ok kappa både natt ok dag. Det var lyka at resan skedde på en weka, ty wij hade nu september månad.

Det war trångt på fartyget, man wiste ej hwar man skulle ligga, skepparen hade en liten säng ok en annan hade en gammal peruq makare. De bådo mig wäl at ligga ibland, men iag torde ej oppenbara mina strumplösa fötter, ty nödvändigt hade iag då måst draga stöflarne af mig. Altså låg iag ibland på däket, ibland på cajtugålfvet både i carpus ok kappråk. Iag hade intet en gång något under hufwudet men iag bekänner at iag aldrig såf bättre, ok at ingen lem wärkte däraf, än om iag skulle ha legat i en präktig säng.

Här ariwerte ingen ting mer än det, at wij åto de första dagarne utan skilnad än ifrån den enas än den andras matsäk, så at här war comune bonum, ok man hade ej afseende på hvem hade mer eller mindre. Men på slutet hade wij nästan ingen ting. Men mat tröt oss just intet, efter skepparen war en braf karl.

Wij hade en gässe från Wetergyl'n med oss, som wille practicera undan för Stokholms tull några dussin semsk-hanskar ok et half dussin hollandslärfsts skiortor. Han bad hwar ok en at taga något af sit gods. Peruqwe makaren ok iag woro willigast, ok togo par skiortor hwar: Peruqwemakaren drog bägge 2 på sig men iag stoppade en under hvardera armen innan kläderne ok spatserade op til lands. || Besökarena funno hanskarne, ok på några skiortor så at den stakaren måste bekänna hwar han hade de öfriga. 2ne stycken kallade mig in i kammaren, togo nykeln uhr dören, då iag först nekade; men sedan de hade ägaren in, som bekände det sielf, drog jag fram dem. Peruqwe makaren lærer ha warit trögare i sin beänkelse, de ha lagt honom på en bänk ok dragit bägge skiorterne af. 21

Så snart iag kom til Stockholm war iag bedröfvad, hwar iag skulle få mina saker igen? Men iag träffade dem samma dag i godt behåld. De 6 plåtar iag nu hade igen gingo åt i frakt ok resepengar.

Iag kastade den långa kappan af, ok lånte en mindre. Mine wänner ok anförwanter ansågo mig för en pedant ok en separatist från annat folk, emedan iag ej kunde låta bli at gå med kappa; men härtil hade iag ej andra skäl, än dem iag redan haft i Skåne, at mina kläder woro söndrige.

Min farbror gaf mig så myket respängar at iag kom til Upsala. Iag skref straxt mina metheorologiska observationer²⁹ som iag giordt på ijshafvet ok sände dem då til Kongl. Wet. Academien, då samma berömliga Academie war så nådig ok skänkte 100 plåtar, då däruti inberäknades den skuld iag

giordt på resan. Därpå mådde iag gudske låf! braf, klädde op mig något ok war i Upsala, så länge til dess en annan resa kom mig i hufvudet.

Norgeresan

Iag fek på min förra resa af Kongl Wet. Acad. til skängs Biskopens i Bergen Pontoppidani Norjes naturlige Historie, där woro många ting ofulkomligt beskrefne. Den boken gaf mig dok en waker anledning, så at iag tänkte: res dit, försök din lyka, ty du har nu pengar. Det är dig lika hvar du är, pengar gå ändok åt, recommendation ok gunst är dig kärare, få se om du
22 kan giöra gagn m.m. || Dessa ok dylika tankar swäfvade altid för mig, iag wet intet af hvad för hemlig drift. Mit upsåt uppenbarade iag för ingen annan än min store gynnare Archiatern Linnaeus. Iag reste så af efter midsommarn 1759. Den första stad iag reste til war Gefle, den wille iag bese som min Farfar Rådman Anthon Martin bodt här. Han har warit reformert af de wallonske flyktingar, förföljde för religion. Här hade iag ok annan släkt som hielpte mig med något resepengar ok linkläder. Här tog iag pass.

Det som här mishagade mig, var en besynnerlig geist, om ike bondhög-färd hos alt folk. Ty åthäfvor med händer ok hufvudets wridande ok dylike later skulle änteligen ge deras tal ok åtbörder eftertryk. Ia prästerne sielfva, ehuru de predikade ganska wäl, så buro de också dylike åthäfvor på predikstolen. Höflige tyktes folket wara efter de hälsade på främmande. Men deremot war iag gek in blef iag incommenderad af frågwisshet, som äfven sedermera i Norje warit en päst för mig.

Min släkt war ganska öm ok god, hos dem fan iag intet spår af det iag nu lastadt. Efter iag med denna lefnadsbeskrifning ike allenast lastar mina egna fel, intet skonar mina landsmäns, ej heller främmandes, så får iag intet förbigå något.

Ifrån Gefle reste iag op til min Cousin Kyrkioherde i Liusdal i Helsingland, där blef iag wäl emotagen ok äfven hielpt med resepengar.³⁰ Iag besökte därpå en magister som iag lärdt känna i mina föräldrars hus, han rådde mig til at köpa en häst ok föreslåg 2ne jämtlänningar til resecomrater. Wij redo 6 mil öfwer fiället Meråker, eller en dagsresa innan wij kommo til den första gård i Norje.

Iag såsom owan wid denne wäg räknade denna ok den följande dagen bland de beswärligaste af min lifstid. Här war kalt den bäste sommartid i Julij månad ok et ofverflödande regn, som intet litet gjorde min kappsäk ok klädebonad tyngre, at wid förefallande myrar ok kärr än wara af, än på
23 hästen, ok det för || en botanicus, som är bättre infanterist än cawallerist. Böndren som fölgde mig woro bäst wane därvid, ok här war ingen tid at dröja, så at iag kan ej annat än ynka alla dem som wille rymma öfver til

Norje, fast min afsikt war intet den man måste öfver fiällen det fortaste man kunde, at intet tökn ok dimba skulle förvillia oss, at snö ok regn intet skulle blöta oss igenom, at wij skulle få härbärge til natten. Böndernes hästar siunko i kärren, min sank med. Ibland måste man leda hästen öfver de ställen som man sielf war osäker at gå på, ibland skulle man öfver en snödrifva, ibland sitta på ok wada öfver en flod, af den smultande snön, ibland då man kom i dälдерne af fiällen måste man ha en käpp i handen ok fäkta emot träden at intet qwistarne skulle slå en i synen o.s.w. En gång sönk min häst så diup at iag tänkte, nu får iag stakare bära mit Bagage. Bönder bannades som skulle hielpa op hästen, iag war i statu natural³¹ ok kunde ej bruka repressalier. Omsider kommo wij til den första gård i Norje. Men här woro lika elaka wägar ok wärre, det bar mera utföre, stundom ser man dalar, stundom flytande älfvar under höga bärg, än skal man öfver en eländig bro af träd bygd från det ena bärg til det andra, än utföre ok opföre steniga bärg, där watn flödar omkring fötterne som en ström. Iag förlorade min kappan en gång, min enda tilflykt mot detta regniga Climat, men iag fek igen den.

Nu kommer et tilfälle, där iag så när mistat lifvet eller blifvit ofärdig i al min dar. Iag skulle stiga af för en elak bro bygd öfver bärg, knapt så bredt fält, at man kunde låssa foten från stegböglan, där var en dal för mig ok därunder en flytande ström, iag steg bredwid, fek intet foten ifrån sadlen för än iag drog min lilla häst med mig, iag utföre, || hästen efter, som til 24 min lyka ok med Guds den Alsmäktigaste skikelse fastnade med sadeln wid en ruten stubbe. Iag låg med hufvudet under hästens skor, Creaturet drog föttren åt sig, at intet skada mig. Det sukade. Camraterne som märkte at iag ej kom efter redo tilbaka, ok funno mig liggande, där iag aldrig med min kraft kunnat få op hästen om han hade warit skadd eller oskadd. Men Gud ske låf! Det felades oss intet, at wij ike strax därpå kunde fortsätta resan. Iag war kort därpå nödgad at sälja min häst för halfva wärdet, ok hade knappt så mycket norske pängar at iag riktigt kom til Trunhem, ehuru iag än hade 16 plåtar i bancosedlar.

Här kände iag ingen. De wiste mig på en guldsmeds gesäll som war från Stokholm. Igenom honom blef iag bekant med Christian Rønning, en köpman, som lät skika omkring ok höra efter qwarter åt mig. Iag måste wäxla mina sedlar, fek 1/3 del mindre än de woro wärde, kom i et qwarter ok gaf 1 Riksdaler i wekan, som här holts för det ringaste. Då tänkte iag: ak huru Norje har blifvit förbydt. För frijkostighet är här nu egennyttan, ok af alla gamaldags scribenter, som opkokat denna materien om frikostigheten äro intet at tro nu förtiden, hvarken hemma hos mig eller där. Iag har ok undrat

sedermåra på at de nyare norske scribenter wille berömma en sak, som kommit utur modet. Det är ju at göra den berömliga historien til en fabel.

Iag träffade godt wärdhfolk: de norska ha et godt sinne fast det intet sträker sig til alla: Fogdar ok präster som de högsta Creaturen här kunde
 25 snart förvilla et menlöst folk, ok det är intet under i något land || at folket äro som väderqwarnar efter den wind som blåser ifrån regeringen.

Efter min ankomst til Trunhem, hade iag mycket nöje af föromrörde köpman, som iag gek ut ok botanicerade med, af föromrörde guldsmed köpte iag en silverdosa, at i fall silfverpängar skulle fela, så hade iag något at lita til. Herefter kom en god wän dit som studerat i Upsala ok skulle besöka sin far, som war på et bruk härstädes. Han sade för mig at han en dag warit i stark discours med studenterne i Trunhem ok det i åtskillige fruentimmers præsence, då har den proposition blifvit ventilerad, at de undrade huru hett det skulle wara i helfvitit: Fruentimren ha skilt trätan åt, ok wist i sanning at denna qwæstion warit alt för höglärd.

Hwad Norjes fruentimmer angår, så tror iag af den ärfarenhet iag haft, at Naturen begåfwat dem med större förmåner än manfolken, däråf här ok den berömlige Klim i sin underjordiska resa tagit anledning at ike utesluta dem ifrån mänerne giöromål ok arbeten.³² De göra alt det samma som männen här annors göra hos oss. De stå som boddrängar ok sälja, har man något at handla el. förrätta heter det gå til min kone. Mannen sielf har således ofta intet mer än at hålla correspondencen på främmande orter wid makt, eller ok at resa med sina waror sielf, sälja dem eller köpa in utomlands ifrån, hvad hustrun sedan eller hennes döttrar stå i boden ok sälja ut.

Här träffade iag åtskillige landsmän, både swänskar ok finnar, i synnerhet handtwärkare, som kanske en del för ringa förbrytelser hemma måst flytta hit; men det är skada för Riket. Tiderne förbytas ok folket med tiden: nu är
 26 Norge sig intet likt i frikostighet, trogen vänskap ok dylikt. Den ena || kan begynna en process med en annan endast för Bagatell ok några schillingars värde, där återstår bara en god egenskap, at de ej gärna stjäla något från hvarandra. Men inga tråtor kunna snarare yppas, än då den ena i sin handel ike betalar den andra in til schillingen.

Alla menniskor in til de andelige fäderne lära sig juridiqven antingen derföre, at de ej äro säkre nog, eller at de följa modet efter, eller det iag snarast tror, sina anförars exempel; ty menniskor som ej tänka långt, måste antingen följa wanan, eller det de se at andra göra förut.

Iag war 14 dar i Trunhem ok reste därifrån siöwägen til Christiansund, i tanka at gå til Bergen. Då wij kommo til Christiansund sågo wij alla fartyg

fulle med wimplar ok flaggor, wij hörde skått, instrumenter ok åtskillige frögdebetygelser. Iag fråga hvad det war? Jo en trolåfning för en köppman. Det är intet så illa, at sätta et sådant wärde på äktaståndet, såsom det hvar uti et lands peuplerande angår. NB. Catolska seder skal man gärna känna igen af korta bröllop och långa begrafningar. Kärleken säges wara blind, hvarför kunna ike anstalterne därtill wara blinda ok superstitieusa? Man tappar ju ingen ting därigenom då man prisar äktenskapet med utwärtse tekn, androm til lius, behag ok efterföljd, hvarföre iag aldeles ogillar sådane äktenskap, som hvarken hafva musiq, måltider ok flere lysande ämnen för almogen, hvaruti landets styrka, ok bot för folkbrist endast finnes! Iag nekar altså at de nu brukelige bröllop hvarken kunna syfta på någon synerlig oeconomie, hvad almänheten angår ej heller wara dem til eftersyn, då de såsom det berättas i Stokholm ok på andra orter skola ske innom tysta väggar ok någon thée eller koffedrikning. Man säger wäl deremot, at Brudparet kan då || förtära på några dar, hvad de därefter kunde ha godt af hela tiden. 27

Det kan til en del wara sant, men egennyttnen bör ej sträka sig som sagt är til et äktenskap således at ike almänheten böra få del ok håg däraf, antingen genom några widtagne wanor, eller nya ceremonier som en förnuftig ok hushålsaktig stat bäst wet at finna sig uti. Iag tror at förfäderne på denne grund bygt sin folkrikhet, det wij redan förglömt. Man ser dem i Norje strö buxbom, granris, sand ike allenast för bröllophuset utan ok för hela släktens. Det är ingen i staden, som ike wet at tala om det ok det giftermålet, ok än mer om et enda bar[n]söl. Af gamalt kommer det ok ifall det blir drifvit för långt, at man både i dannemark ok norje allesteds finner inhyses män, eller sådane som gift sig i förtid, ok måste bo hos andra. Men de få barn, ok det är ju alt det som et uplyst land väntar på.

Iag har säkert hört at det äro många qwinfolk i norje, som wåga sig at göra tilbåd sielfva, ok af de giftas listor kan man inhämta, at endast Bergens stad, som är ganska liten i proportion emot Stokholm, kunna hafva om året ungefär 140 a 150 om året.

Iag håller före at man bör långt mera derföre kåsta på et bröllop än en begrafning, ok wet ike hvarföre wid våra begrafningar i Swerje brukas så mycken pomp, så många wagnar etc. Man borde snarare göra sådan parad wid et bröllop. Låt oss jämföra bröllop ok begrafning i anseende til statens fördel. Den som kan hålla et bröllop han gifter sig för at sätta et nytt bo, en ny colonie eller hushållning, som han ej haft förr. Hans afsikt är ok || at få 28

barn, hvaraf han kan ha någon ålderdomströst eller publicum tjänst. En som begrafves är såsom et nedfallit träd det nu intet mer kan gifva flere telningar

ifrån sig. Han lämnar kanske en fattig änka efter sig ok några gråtande barn ok därmed at man kåstar på begrafningen måste uselheten bli större ok skulden tilwäxa eller af släktingarnes arf ärsettas. En man som gifter sig går gemenligen åstad, då han ser sig någon förmån, utkomst, eller har han intet det så förlitar han sig på handtwärk konst, handel eller andre näringsfång.

Här emot kan man wäl inwända at alt uplyst folk jämwäl de Romare hållit begrafningarne helige, hållit tal wid dem om den afdödes förtienster m.m. Iag gillar alt sådant såsom til eftersyn för de lefwande at föra en dygdig ok för republiqven nyttig wandel ok altid kan man få i någon gamal ok lätt Palt, det kan intet kåsta så mycket, såsom at lega några dussin swart klädda hyrkusk wagnar ok dylike præparationer. Iag wet intet hvad wagnarne skola giöra där, om ike det är denna moral med dem at wisa huru menniskorne nu för tiden liksåsom åka til grafven, då de förr i werlden gingo många år til fots innan de kunde komma til grafsens brädd.

Iag wille derföre at begrafningar skola hållas helige, så framt den döde har giordt menniskiosläktet någon tjenst. Men iag will at bröllop skola intet wara sämre, såsom hvar ok en Politicus kan uträkna *om staten winner mer eller mindre igenom pompeusa begrafningar eller bröllop*. Hwilken fråga är minsan wärdig at proponeras från någon wetenskaps societet, med præmium
 29 för den som den samma best uplöser. || Af andra politiske anstalter i norje kan man ej lära något synnerligt, så framt man ike antar deras fel at därmed lära huru lycklige andre land äro i Europa, som betiäna sig af en förnuftigare hushålning. Iag will nu gå igenom det förnämsta som iag wid min ankomst til Bergen, ok et års wistande i denna stad anmärkt.

Handeln är på en slät fot som hon är i qwinnornes händer. Här äro öfver 100 käringar som agera mäklare. När man wil köpa et stycke kläde måste de anförtros såsom de handlandes princip är här at ike ha något en gros eller flere slag. Ty somlige ha et stycke tyg, somlige något specerie, en annan åter det, en anor något annat. Ja borgar rätten sträker sig til somlige om de endast handla med någon opköpt wed som de binda i knippor. Då någon tar borgarrätt passar han på det som han bäst kan winna på. Ser han sig intet kunna winna något tar han et annat species at handla med.

Här är ingen compagnie handel, såsom den ena gärna misstror ok afundas på den andra. De äro inga patroner af Publiqvens bästa utan handla ofta emot dess förbud genom lurendrägerie etc dylikt som syftar på egen winst. Därföre kunna där ej heller allahanda fabriqver komma fort, ej heller något interessentskap. Där wille e.g. en såpsiudare sätta sin fabriq: ingen tog af hans waror såsom de kunde lättare få dem utifrån, därför måste han öfverge

sit wärf. Där är en såkerfabriq; rudimaterierne hämtas utifrån: fabriqvens arbeten stadnar så ofta de finna utwäg för at utföra rudimaterien igen, ehuru af såker ok the sker den ansenligaste förtäring i landet. || Sill ok torsk köpes 30 ifrån bonden wid hafvet af åtskilligt löst folk matroser etc. Desse sälja dem åt köppmännen. Fisken kommer altså kanske ifrån andra eller 3die handen just i deras eget land, ok därför kunna de ej afsätta den på främmande orter såsom hon där genom blir dyr.

Kommer mycket sill wela de ha den för det ringaste de kunna få den, altså wänta somlige på bättre köp; men i hast kan sillen bli mindre, då betala de den dubbel af frukt at intet få något mera.

Handeln sträcker sig ike allenast til qvinfolk utan ok til handtvärkare, ämbetsmän, ja ända in til de andelige fäderne. Förbud aktas intet stort. Fiskarkärngar sitta på torget ok sälja den fisk som bond nyligen kommit in med ok sålt til dem. Då där är fisk i öfverflöd som kan köpas af hvem som will, hvad gör då detta. Intet annat än dyrhet: de blefvo af betiänterne åtskillige gångor förbudne, men iag såg dem dagen där efter sitta där lika friskt.

Om bönedagarne får ingen sälja något, utom Politie betiänternes hustrur. Det hafva matroserne sig bekant, som äfven wela hafva bränwin den dagen ok weta ej hvar de skulle få det eljest, fast än Betiänterne gå ut ok fiskalisera, så kan det dok räknas at deras hustrur aldeles wore undantagne från lagsens förbud.

Den som äger en gård äger den ej annors, än han efter öfwerenskommelse får betala årligen grundpenningar ok det åt enskilte personer, intet åt publicum eller magistraten. En man kan altså || wara ägare af hela quartersgator 31 i staden, ok insamla pängar såsom gräs.

I handtwärkståndet tillåtes flere näringar på en gång en skomakare är tillika garfvare. En stolmakare eller svarfvare är ofta köpman, öl ok bränvins-säljare utom handtvärket.

Detta är jämväl en sed som iag i Skåne ok dess gränser sedt wara likadan.

Ämbetsmän hafva altid sina wicarier ok secreterare eller åtminstone en fulmäktig ehuru han sielf är i stånd at kunna göra syslan. Fulmäktigen har åter sina skrifvare. Hvar ok en af dem måste nödvändigt skinna något både för patrons ok sin egen räkning så väl vid arfskiften som andra processer, hvarpå iag sedt exempel. Där många advocater äro, säger Baron Hollberg i sina skrifter, där är justicen på slät fot så är det också här. Iag såg en rättegång en gång där de åto ok druko under det processen med parterne skulle afgöras. Men det var et extraordinarie ting, kanske det skedde därför.

Under mit wistande i norje skedde 2ne märkvärdige juridiske casus hvaraf man kan dömma om justicens handhafvande. En karl satt inne lång tid för det at han wid sista brand i norje låtit sig af andra förleda at tända eld på de än qvarstående husen. Ty de som hade mist sit goda, kunde intet med godt öga se at deras näste grannar hade något igen. Han blef dömbd til döden. Men deras rätwise Konung som fådt wetat sakens sammanhang, ok at många hederlige män varit deltagande däruti förskonte honom med fängelse på slottet. || Där skedde et mord däruti flere woro deltagande, då en hade slipat knifven, en annan gedt karlen som dog 2ne styng i bröstet ok det kl 7 på liusa sommardags afton, ike desto mindre rymmer baneman får tid at byta bordt sina silfverspän, ömsa kläder ok resa bordt med båt ifrån staden. Trumman gek dagen därefter, ok intet af annor anledning, än at den mördade hade en släktinge som frågade efter saken. Mördarens samwete slog honom så at han kom sielfmant i fängelse, war willig at dö. Men efter några dar forbytte han sitt sinne efter flere varit i samråd til detta mord. Karlen var begrafven, man wisiterade honom ok hans sår, grof op honom då han nästan var halfrutten, hvilken wisitation straxt hade bordt ske, så framt justicen hade varit riktig. Den samme karlen som blef mördad, hade för et år sedan anstaltat om det logement iag där levt i staden.

Fabriqver ok andra anstalter så snart de begynna så gå de under, om ej Fabriqveuren kan sälja för så godt köp, som man får waran utifrån. Af det at här äro inga fabriqver, så har staden många fattiga, hvars antal stiger til halft tusende, då somlige få en riksdaler i månaden, somlige 2 a 3 mark smt efter danskt mynt. Ok häruppå kommer en förtekning årligen på det at de med tiggande i gårdarne ej må beswära inwånarena.

Myket onyttigt folk, barn ok dylikt stå om aftonen i portarne ok gapa på folk för det at de lära ha tagit modet af sina lagstiftare eller för det at de ej ha något || annat at göra.

Gudstienstens ceremonier: de hålla sig än efter den gamla kyrkans bruk med en öfverflödigare natvardsgång, som tykes mer at ske af wanan än til lefvernes förbättring. En hop folk storma därtill 2ne dar i wekan utom söndagen. De äro därföre intet heligare än andra. Iag har sedt några gå drukna dagen förut innan de skulle gå til detta heliga wärket. Af sången göra de större wäsendet än af bönen. Bönerne äro derföre ganska få, men deras psalmboker ok psalmer desto flere. De äro så begifne på at siunga at de bladdra i bökerne efter psalmer, då prästen läser bönerne, de gå af ok an utan för körkan ok siunga: klåkaren spatserar fram ok tillbakars för altaret, såsom altid skedde där i en wiss kyrka. Om mårnar ok qvällar hör man

folket siunga. Man skulle tro at här wore sielfva guds fruktighetenes stad; men jämförer man deras öfriga lefnad är det idel skrymterie. Man har sedt at de mästa körkiogångare warit stora bedragare i handel ok wandel, eller hafva de warit så endfaldige at de giordt det af bara wanan såsom en flitig man i denna sak försummade aldrig kyrkan, man frågade honom hvem har skrifwit Bibeln. Hvad sade han? *Lutherus har ju skrifvit Bibeln*. Deras så kallade confirmation, däri en hop ungdom ofentelig i kyrkan förhöras i sin cristendom innan de få begå natwarden, är et ganska nyttigt wärk, ok borde jämwäl hos oss recommenderas.

Deras präster hafva de största inkomster, som kunna vara i något land. De bry sig ej synnerligen om at studera, därföre är deras predikningar nog magre. De äro högfärdige, för det at de hafva pänningar. || De äro såsom 34 folkets afgudar, de tro at ingen annan kunna mer än de. Det är just et väl-signadt land på präster ok klåkare.

Til sinnelag äro de som alla fiällinbyggare eller de som bo emellan höga bärg, de äro melancholici, hypochondriaci, misstänksamme. De som bo högre op än af et lustigt ok gladt sinne, så jämwäl genereust ok bewisa de främmande dienst ok hielp, fast deras frikostighet är än ike så stor som den förra tidens. De ha nu igenom andras exempel blifvit förvände til karghet, egennyttighet, ok tåla knapt främmande, i synerhet svänskar, de beskylla oss för samma fel som wij altid beskylt danskarne före, nemligen falskhet.

De bästa egenskaper skal man finna hos gemena man. De äro kärlige sins emellan ok emot andre somlige mer, somlige mindre, alt som de af städerne blifvit förskämbde. De stjäla sällan, så at man är tämlig säker för det, dok det är en bland deras största dygder. Men de tala ok låfva altid mer än de hålla, hvilket är en stor ledsamhet i den menskliga sammanlefnaden, ok förtretade mig mäst, som bonder ok fiskare ifrån hafvet låfvade at skaffa mig det ok det af naturalier emot betalning. Men iag såg aldrig til något ifrån deras hand.

De äro superstitiosi i hög grad. Man hör aldrig talas om flere bärg ok hafstroll än här, hvarföre ok den sinrike Baron Holberg i sina berömde comedier sat trollenas residence på de mäst bekante superstitieuse bärgen i landet. Samma berömvärde Herre född i norje har känt sit fäder || nes 35 lands laster ok fel, ok alt det man läser i hans lustige comedier, äro idel observ[ationer] på folkets seder, ock en Politicus kan däraf finna hvad fel de ofta begå igen[om] sin superstitione m.m.

Nu måste iag gå til mig sielf ok beskrifva min förda wandel därstädes. Så snart iag kom dit hade iag swårt at få qwarter: de wiste mig omsider på

en styrman som i wintras härbergerat franska ifrån Comte de Fareaut ok swänska wärfvade matroser ifrån Giöteborg. När iag kom dit wille werden med möda emotaga mig, han sade at han blifvit bedragen på 50 Riksdaler af en swänsk som kalladt sig gref Piper i nära skyldskap med den olyklige Brahe.³³ Änteligen fek iag honom därtil då iag ok fek i min kammare se gref Pipers lifstyeke som war en gemen båtsmans tröja, som nu satt i pant för 50 Riksdaler med et missbrukat stort namn. Här af finna hvad fel de okså begå igenom sin preparation.

Mitt ändamål var här at få se alla de fiskar som fördes til torgs ock åtskilliche naturalier dem Biskop Pontoppidan här samlat. De mästa fångades här, ock iag såg mäst alla ock brakte hem någon del af dem. Iag gek ut til fiskar-torget 2 dar i wekan då den mästa fisk kom in. Iag besökte alla dem som iag wiste hafva någon samling. Iag gek ensam til de besvärilige höga bärg långt ut på landet, at samla blomster, om aftnorne roade iag mig med de många nordsken här syntes. Mine bäste wänner bestodo i någre klåkare, som där ej äro så föraktelige Creatur som hos oss. Til prästerne vågade iag mig ike, de woro för store af sig ock mindre courieuse än deras klåkare. En litterat klåkare ok en literat landsman som warit där flera år hölt iag mig mäst til.

Som mitt logement kostat mig en Riksdaler i wekan med spisning ock mat, där de aldrig bruka wid någon måltid mer än en rätt om middag ok qwäll, begynte iag i anledning af mina pengar twifla om utkomsten. Iag måste sälja silfverdosan som iag köpt i Trunhem, ock hade än några Riksdaler igen. Derföre tänkte iag at afgiöra med denna värden, ok flytta annorstäds. Iag träffade då före en beskedlig matros, som gaf mig kammare ock säng hos 36 sig för 20 scilling i wekan. Iag begynte || at hushålla som i Upsala, på det sättet at iag köpte mig litet smör ock bröd eller et stop drika om qvällarne när wärdinnan köpte sig fisk 2 el. 3 gång i wekan lade iag något pengar til hon altid kokade fisksåppa eller dylikt. De voro okså så beskedlige at de ofta om qvällarne bådo mig spisa med sig emedan iag om aftnarne så väl til deras som min någorlunda ro läste Hollbergs Comedier, ock andra rolige böcker. Om dagarne förnögde iag mig med min journals renskrifning gek til en ok annan som iag wiste hafva Naturalier, examinerade än en, än annor fisk, som såldes wid torget.³⁴

När iag hade warit här en månad, begynte pengar aldeles felas mig, så at iag 2 el. 3 dar måste nöija mig med en bit smör ock bröd. Magen fordrade contribution, iag hade intet at förnöija den med, då först kände iag det som iag i min hela lifstid ej giordt försök på, nemligen hvad det war til at swälta. Men Gudi ware låf! Iag feck ej mer än 2 dar ärfara detta. Då iag feck Kongl.

Weten. Acad. Secreteraren Wargentins bref, ock til min hugnad af Acad. i Stokholm 50 plåtars assignation. Hwem kunde wara förnögdare, hwem tacksammare at ärkänna en så oförmodad hielp!³⁵ Iag instälde mig hos min köppman, ock tog tid efter annan ut 10 riksdaler i sender, men fek efter wäxelskursens högd ej mer än 26 riksdaler. Med desse pängar lefde iag ifrån Now. til maj månads slut, betalte åtskillige gång min kammar hyra, at min skuld ej på en gång skulle bli för stor.

Iag skref Arch. Linnæus någre bref til om mine decouwerter, bland hvilka observation war om spitalskfisk, digitalis purpurea som här wäxer will, en Buxbaumia med blad m.m.³⁶ Han hedrade mig med sit angenäma ock högunstige bref hvilket iag skattade så högt som pängar emedan han på alt sätt berömde mina nya rön ock skaffade mig kort därpå det Ekestubske stipen || dium igenom Åbo Procantzlerns ok Biskopen Mennanders bidragande. 37
Således fan iag mig i stånd at giöra åtskillige resor i Bergens län.

I febr. seglade iag med en sillbåt ut til hafvet, där sillen fångades i mykhet. Winterluften var aldeles blid, så at wid hafskanten låg ingen snö. Men stormar ock regn samt åskedunder gjorde denna lilla resan så äfventyrlig, som iag någonsin haft någon förr. Igenom vår styrmans oförsiktighet hade wij så när seglat omkull strax utan för staden, om wij ej i hast fådt seglet ned. Däruppå lastade mine camrater sin båt så girigt med sill, så at wi woro ganska när at siunka i en stikande storm med altsammans. Bøljerne begynte slå in ock skölja öfwer oss, den löst inlastade sillen begynte simma i watnet. Iag kröp in i cajutan sedan iag blifvit wåter nog, ock koxade ut igenom en springa. Så snart någon wåg kom in tänkte iag nu siunka wij. Camraterne rådslogo huru de skulle rädda sig, ock den galna speculation föll mig in, när det nu går til grund får iag väl se huru den underliga hafsbotn ser ut i sit element både til diur ock wäxter. Wij begynte därpå at få någon skygd af landet; men [det var] så grundt at wij sågo klit botn öfwer alt. Omsider beslöto wij || at lägga til lands emedan wij för stormen skull ej 38
vågade längre. Här kokte wij oss thée watn, emedan wij på en hel wecka ej fådt något varmt i oss. Wij surrade fast båten med tåg, ock krypto in i vår trånga cajuta. Wädret begynte sätta an mera til emot natten, det blåste än fram än bak än på sidorne af vårt fartyg som kom af kastwindar ock blåstens anstötande emot bärget, därunder wij lågo, så at wij tänkte hvar ögnablek at tågen skulle löpa af, ok kunde ej få någon sömn i våra ögon. Dagen därpå stillade blåsten något ock wij kommo til staden igen.

Om våren geck iag merendels 2 gångor i weckan allesteds omkring staden at samla örter, ock besökte mer än en gång de höga bärg ok fiäll därstä-

des hel ensam. Iag blef så wan därwid at iag kunde gå hvar iag ville utan skada. Iag såg efter det rinnande watnet på fiällen el. nedfalne stenrör som sker gemenligen på slätta ställen, ock gek sällan wilse.

Ibland besökte iag en landsman som var här ock esom oftast klåkaren Jäspér wid Korskyrkan, som bägge woro literata ok af et ädelt sinne. Fendrik Blickfeldt war en artig ock beskedlig yngling hos hvilken iag ofta roade mig.

39 Han skaffade mig || åtskillige Naturalier.

Efter midsommarn reste iag til de högsta fiäll som här finnes vid siökusten. För säkerhet skull tog iag pass ock recommendations bref til några präster, bland hvilka Kyrkioherden Sylow var ganska gratieuse ock beskedlig. Han gaf sin dräng med mig til ledsagare på haugsfjällen.³⁷ Wij wandrade öfver åtskillige mindre fiäll, togo oss en ledsagare til et som var det största här på öen ok hette Brödknipan.³⁸ Wij wandrade fort under et ständigt regn hela dagen. Iag lastade mig med örter, ock rötter dem iag tänkte plantera. Ingen olycka skedde mig gudi låf, förrän en gång war det et litet elakt tilbåd. Iag skulle utföre en backe, steg in med foten i et kratt eller en grop öfverväxt af liung, tumlade så utföre några gångor kullbytta innan iag stadnade, dock utan någon skada efter wij då ej hade något fiäll för oss. Wij drögde på denna väg 3 dagar. När iag kom til prästgården igen beslöt iag at resa til et ännu högre fiäll, guldfjället kallat, som var på fasta landet in emot woss. Det var et stort fiäll, wij gingo öfver långa snögator där ofvan uppå, där är snö som aldrig smälter, där växte

40 gentiana lutea, hvars rötter iag efter Arch. Linnæi åstundan tog || med mig ock bärgade alt til iag kom at resa hem, då denne, så väl som andra fiällväxter, både til kostnad beswär ock omsorgs hafvande gingo förlorade på fartyget igenom en stygger hund, som de ej fingo wara i fred före.

Hemresa;
i Uppsala

I början af september 1760 reste iag då hem siöledes på et fartyg från Malmö: de naturalier som iag i norje funnit ock äfven på hemresan, på hvilken wij tilbrakte 6 weckor, finner man med åtskillige nya observationer i min resbeskri[fvn]ing anförde. 3 weckor lågo wij i hamnen Kopparwiken 12 mil från Bergen. Wij tänkte ej annat, än at bli winterliggande. Här regnade hvar dag ock war sydlig alt til d. 16 octob, då konungarnes i danmark souwrainitets jubel år skulle firas i dessa riken 3 dagar å rad. Men desse 3 dar hade wij et souwraint wäder, som gjorde många olycklige både i öster ock vesteriön. Så at om iag wille raisonera theologicke kunde iag säga at det var skikat från himmelen til at hämma de danskas skrymteri för sin souwraina Herre, där man dock har af ärfarenhet at deras ämbetsmän ock präster äro

41 souwraina hvar i sin || wrå. Iag will intet förtala danmark, men det finnes al-lesteds, at werden nu är mera för namn ock utwärtés fågring, än för saker.

Innan iag skils ifrån dem vil iag ock tala om deras språk, som är tämligen likt vårt ock det de på alt sätt söka at upodla. De kunna nog kort ock artigt exprimera sina meningar, ehuru deras tal är intet så välliudande för det mykna e som de vid hvar stafvelses ända bruka. Oss beskylla de igen för myket a, men wij bruka ju både a ock e. A är foem. hos oss ock e mascul, men hos dem är det altsammans masc. foem. ock Neutr. 2do bruka de i sit språk merendels Neutrum e.g. menniskiet för menniskia el. menniskie 3o emedan de bruka D i stället för T ock G för så äro de nödsakade at låta flera ord ha särskilt bemärkelse ehuru det skrifwes lika e.g. floden betyder flotta ok flod m.m. Wij hafva väl några ord i vår swänska som är äfven så. Kunde wij byta bordt dem så gjorde wij vårt språk en god tjenst. Swänscan går i mitt tyke öfver fransyskan, tyskan ok flera språk igenom det at wij bruka a, ty i desse språk förekommer det sällan el. aldrig. Derföre är Latin ock || italienskan likaledes ängelskan så ren ock warierte, som den vid stavelsernes ända ej binda sig til et eller annat ord, som prævalerar. 42

Gramatican har ej warit mit stud[ium]. Iag will endast at mina landsmän, ransakade deres böcker så väl som de göra det med våra ock önska sig at se fel i dem, eller något politiskt förehafvande som kan allarma dem.

Iag beger mig åter til seglation. Wind war god. Så snart wij kommo til hafs upwäxte stormen. Iag så väl som skeppare ock båtsmän blefvo siösiuke, ehuru ofta wij förr varit i detta element. Al ting tumlade omkring, böljorne in ock ut. Iag tittade ut ifrån cajutan så kom en wåg in öfver halsen, ock iag kände huru den kröp hela ryggen utföre. Regn flöt ned af luften, böljorne ifrån hafvet strömmade fritt omkring allesteds. At åtminstone wara torr-klädd begaf iag mig til cabysen ock låg där i 3 dagar utan at äta annat än något bröd. Intet segel mer än fåken tordes wij föra. Lykan var at den var liten ock ny, ock at wij höllo oss på willa hafvet. De som vågade sig til landet voro olyklige, några mistade masterne, någre strandade. Wij takade Gud at wij blefwo frälste, ock det hade wij orsak när det sades at 20 skepp emellan sundet ok Giöteborg gådt med, ok wij || i Båtstad sågo et stort engelskt krigsskep strandat, som hade 24 man drunknade, utom 4 a 5 fartyg som man såg stå på grund i en så liten distance såsom denne wiken war af Categattet.³⁹ 43

Min skeppare var den artigaste man iag någonsin rest med. Iag hade ej råd at ge honom mer än en riksdaler, emedlertid hade iag alt fritt på fartyget, blef fågnad någre dar hemma hos honom ock fek emot rewers 100 D. Kmt at fortsätta resan til lands. Iag reste landvägen op til Halmstad, ock sedan vidare til Scheninge, där iag måste dröja en wecka til dess iag

ige[nom] Kongl. Wetenskaps Acad Secreterare Hr Wargentín feck skikad än 100 Dalers sedel, så at iag änteligen mitt i Nowember i det värsta vägföret kom op til upsala.

När iag på denna samma resa för 2ne år sedan hade nog af 100 D kmt wile nu knapt 200 förslå. Iag måste ofta gå til fots sielf 3 a 4 mil om dagen. Då iag tog en häst ock kärra för mina saker, men ofta nödgades iag taga 2ne om iag skulle få åka sielf med. Lösa penningar på vägarne var det värsta at få, så at man nödgades ge mer än man skulle. Den stora stormen hade
44 på vägarne vid Jönkiöping kulkastadt stora träd, || rifvit taken ifrån husen m.m. ock alla wiste at tala om den, men då man kom längre ut i nord ifrån hafvet, wiste man mindre af hvad en siöman står ut för farligheter. Således mäter hvar ock en menniskia ting som för ögonen äro, elr i någon deras ärfarehenhet.

At mine landsmän woro öfver måtten högfärdige beskylde de norske dem ofta före. Iag som intet så stort gifvit akt därpå förr, kunde nu af jämförelse snarast finna sanningen. Iag är aldeles blefven af den tankan, at om man vill weta någon sanning bör man snarare få den igenom et separerat folk, igenom sina frender, än wänner ock landsmän.

Iag har undrat rätt myket at en wetenskap som Historien är, drages så myket på sned af en eller annor skribent til det kongarikets beröm som de lefwa uti. Baron Hollberg som i andra sina skrifter varit juste ock älskat sanning, har nödgats om iag så skal säga at wisa sig i Historien altför partisk för sina landsmän. Wåra historier äro stälde emot dem, ock deras emot våra, ock så är det äfven om en fransos will skrifwa om ängland, ok engelsman om dem igen. Hvilken skal man tro? Har en lismare skrifvit mitt lands historia, så tror iag häre fienden, men har han äfven skrymtat, så tror iag ingendera.

Awisor äro små historier at roa folk med: deras sribenter så wäl som läsare hålla nu dels med kongen i preusen, dels med de allierade. De danska awisor ok raisonnement äro tvärt emot våra: iag har beslutit at ej läsa awisor.
45 || Det war en bonde en gång som kallade awisor för pasqvill iag wet ej hvad tankar han hade om dem. Iag har märkt ofta at Bönder kunna ge saker goda namn ock med eftertryck.

Iag måste skynda til min resa igen, som nu är på uphällningen at slutas.

Det förnämsta ock aldraledsammaste iag fan i mitt fädernesland sedan iag kom hem ock med opartiska ögon ansåg var wärkeligen högfärd ock moders oändelighet, som nu på något öfver et år sedan min afresa, ändrat

sig så aldeles at iag nu mera war dem intet lik, fast iag war tämlig på modet innan iag reste, ock ofta af poikar ok pöbel i norje blef kallad fransman, ehuru iag bekänner, at iag intet warit mindre än det, både i kläder, seder ock upförande. I norje woro landshöfdingens döttrar intet grannare än gästgifvar ock källarpigor här. Gästgifverskan betedde sig här som en grefvinna ju dess närmare iag kom stockholm. Man fek knapt tala med henne, allsammans skulle ske igenom domestiqverne som gingo ok svantsade emellan kamrarne. Iag feck wänta en hel timma innan iag feck audience, om hvad kålen ock kiöttet kostade, som iag haft til middagen. || Iag tänkte då: de norske wisa 46
 sig litet angelägnare om pängar, ock mindre om fiäs ock complimenter, derföre bli de rika. Desse här hafva åter oaktat den utvärtes prydnaden, som hvar år måste ändras ok omflikas en tom kistbotn, eller en pänning som altid förminskas. Derföre bli desse fattige ock högfärdige så mycket mer, som hvar ock en tycker, at det är äran för när, at utbiuda sina waror, som de t. ex. giöra i norje, där qvinfolken stå utför dörarne ok ropa *Kära fareman käre broder – män kom ok handle nåko nu baand, korfring m.m.*

Iag har aldrig kunnat begripa at högfärden skal kunna angripa almogen så starkt. Moderne lära wara orsaken, som biuder den ena apan at wara lik den andra. Men käre när aporne bli lika klädde med hvar andra, hvem skal då af dem vara herre öfver de öfrige! Jo den som har förnämsta kläderne.

Men om tienaren giör sig samma kläder som herren? Då måste herren nödvändigt skilja sig igenom bättre.

Men herren skal ju betala både sin ok tienarens klädning! Ja då måste han söka sig större lön ock pension af kronan. || Således måtte wij alla tillita 47
 kronan, ock det blir då frågan om där är något i skattkammaren el. lagt på kistbottn. Ock ehuru där wore aldrig så mycket, så kan äregirighet, högmod ok öfverflöd snarast uttöma altsammans, som desse Riksens fiender äro färdigare i subtraction än addition.

Således hafva moder de twänne förhateligaste påföljder i en Republique.

1o Ingen æstimatio personar[um] (ty moderne wela at alla skola vara lika hvarannor i titel, i kläder, upförande, affecter m.m.) Ock med det plär gärna justice, ordning, frihet m.m. förolämpas.

2do föder det fattigdom, oaktade alla fabriqvers, oeconomiers ok andra anstalter, ok det så vist som 2 gång 2 är fyra. Ty det behöfver ej demonstreras mathematice, man ser det, både historice ock physice för ögonen.

När iag kom til upsala måste iag låta laga om min gamla räck på det den ock skulle vara effter modet. Man hade nu på et år begynt bruka en rödbrun couleur på kläder som var ibland Cand. ock studenter blifven til et liwerie.

Wäst ock råck borde nu wara längre än förr. Al ting hade ändrat sig: peru-
 48 qverne hade en annor figur, || min hatt köptes i upsala litet för än iag reste
 ock war då uti modet, nemligen stor med höga karmar ok liggande weck åt
 kullen. Nu måste iag låta stärka op den 3die gången för modets skull, klippa
 något af ramarne, ock placera knappen efter spanska ok portugisiske modet
 öfverst på kullen. Alla löpte nu med sådane hattar, ock iag tykte at det var
 lika godt, om knappen satt här eller där. Men at vara landsmännerne lik
 måste man stundom wara fransk, ok stundom spansk.

Här voro äfven åtskilliga andra bagateller införda som war bland min-
 dre betydande moder. Ty de woro ej kostsamma, såsom at nedskiuta stöfvel
 kragan ända ned til hälen, at bära wärjan wid sidan liksom man i stället
 för gehäng stukit den innom böxfikan, at knyta hårpungen högt op, fläta
 ock binda op piskan aldeles som en hästswantz m.m. Desse tykes wäl wara
 simpla moder; men som de snarast kunna wara föränderliga inspirera de et
 förderfvat sinne ända in til gemene man som kunna göra det nu utan mot
 kostnad. Men framdeles, sedan de kommit i smaken, kunna de omöjligt hålla
 49 sig innom skrankorne. Ty iag || håller före at såsom kroppen wärkar på själen,
 således efter kroppen är fåfång, blir ock sinnet därefter ock wij blifva i stället
 för et stadigt arbetsamt ock måtteligt folk, et wispacktigt, fåfångt ock slö-
 sande släkte. Skulle moderne intet blanda sig längre in än til kroppen ock det
 utvärtes så wore det ingen fara. Men ty wärr man har lärt det i desse tider, då
 det äfven kommit in i sciencerne ok wetenskaperne, våra enda försvarsmedel
 mot okunnighet, sanningens förskantsar, ock den odödlige själs dommare
 säten. Ty igenom modet blir iag en atheist, Naturalist m.m. efter en annan
 är så just intet derföre at iag har profwat atheisternes el. andra secters styrka,
 ej ell. min Religions, utan för det at iag will vara androm lik.

Så snart iag kom til upsala wiste iag alla mina Naturalier (som mäst bes-
 todo i nya wermes) för Archiatern, som fågnade sig öfver dem, och har sedan
 behagat med deras beskrifningar införa dem i sin nya fauna swec.⁴⁰ Han
 underlät ock intet at berömma mig för åtskillige, som därigenom blefwo mig
 benägne. De kunde ej annat än förundra at iag med så litet pängar wågat
 50 mig så långt. || Archiatern Rosén war så gunstig och gaf mig frij kost och
 kammare på Nosocomium.⁴¹ Där war iag et halft år tils iag efter midsom-
 marn 1761 beslöt för Practiqvens skull i medicin, at resa til Stokholm, dels
 at betiäna Doctor Lund på söder på hvilken iag genom en god wän fådt
 anwisning, dels och at biwista Lazarettet.⁴²

Iag hade här tilfälle at se många siuka, niöt mycket godt af Doctoren, och
 kunde fortiäna mig en och annor styfwer hos Patienterne.

D. 4 Now. siuknade iag in i en swår feber med yrsel och hufwudwärk. Febren blef lykeligen botad, men innan man wiste däraf hade en methastasis skedt i högra foten, eller at febermaterien satt sig där, som straxt antog gängrän och gjorde foten swart, kall och känslöslös alt op til wadan, där den stadnade af sig sielf. Baddningar brukades flitigt och iag tog in china där emellan. Somlige rådde til amputation, andre åter afrådde och sade at mina krafter woro för swaga. Iag utstod en förskräklig sweda natt och dag, smärtan war så stark som om min fot legat i en brinnande eld. || Man märkte at 51
det wille gå til suppuration hvarföre och benet skiöttes daglig[en] och det gangreneusa separerades.

Både skylde och oskylde hade medymkan öfwer min jämmer.⁴³ Somlige skikade mig mat och somlige gåfwo mig penningar. Iag kunde sielf ej utan tårar påminna mig, de många äfventyr som Gud låtit mig på mina resor, oskadd til hälsa och lemmar igenomgå, och nu måste iag förgås i sweda och wärk, och mista mina lemmar! Iag må dock intet knota, det är Guds skikelser, at det ej skedt på en främmande och obekant ort. Iag är nögder med hans goda wilja, han må giöra med mig, som honom tackes. När iag nu skrifwit detta, tänkte iag mig intet mera til, at få sätta handen på detta papper. Men får nu tala om huru Guds almäktige försyn hielpste mig igenom denna plågan til hälso och sundhet igen, samt skikade åtskillige gode menniskior såsom medel, at underhålla det lilla lif som kunde finnas uti mig. Bland dem kan iag intet utan störste beröm nämna Kongl. Wetenskapsacademiens Secreterare Riddaren Wargentin, af hvilken iag härtils dags af alla mina gyn-
nare sedt de ädlaste prof som någon kan ärfara. Iag berättade honom mit tilstånd, och skikade med det samma åtskillige rön och skrifter, som iag dels 52
här hemma, || dels och på mina resor sammansatt. Han war då så god, och skikade mig ike allenast åtskillige pängar til hielp, utan intercederade jämväl hos Wetenskaps Acad. för mig, at iag därifrån feck 50 plåtar til skängs. Han förekom både släktingar och andra menniskior uti godhet, som sedermera följde hans låfliga exempel. Han lär och icke misstyka om iag skrifvit detta til hans berömelse, när iag wet och har hört at ryktet om hans lärdom, dygd, och ädelmodiga egenskaper, jämväl blifwit så bekant hos andra såsom mig.

Emedlertid fek iag och hugna mig af andra menniskiors wälwillighet. Kyrkoherden Portuan wid Chatrina församling och caplan Wibiörnson skikade mig ständigt mat.⁴⁴ Släktingarne gjorde och sitt til, så mycket de kunde, och ännu mer at obekant folk, dem iag aldrig sedt, förbarmade sig öfwer mig.

Iag låg ännu i det yttersta elände, i sömnlöshet nätter och dar, i en olidelig brännande wärk nästan 3 månader ut, såg ewighetens dörr öppen, kände

försmaken af den ewiga pinan. Iag opfrättes lefvande, iag hade en brinnande eld i mitt kiött utan at se någon låga opgå därutur. O i oförståndige! Huru kunnen i säga at ingen fördömmelses eld är til, när i redan här i tiden kan hafva prof däraf i ert eget kiött! Skullen i ärfara det iag har ärfarit, så skullen i gifva Gudi ärona, och fasa för en enda minuts plåga!

Iag beredde mig til döden, igenom den heliga nattwardens undfående, och satte altsammans i Guds behag med stor afsky, förakt och ledsnad wid
53 denna världen, wille och intet låta afsätta benet || men blef af åtskillige hederlige och förnuftige män intalad. De sade: operation går lätt öfver med några minuters smärta. I är eljest osäker om huru länge i kan ligga. I kunen under sådan sweda ike hafva edra tankar riktigt ställda på det förestående. Ställ det uti Guds behag, om i dör eller lefver. Iag begärte några dars betänketid och som iag fan riktigheten af det de sade, och at iag ike borde förslösa det mig anförtrödda lif, när Gud ännu har gedt medel til conservation och utrustadt folk med kundskap därtill. Iag resolverade mig. Til den andan infunno sig på min cousins Anatomie Professorns Martins insinuation Herr Archiatern Schötzer med de bästa fältskärerne i staden, som då skulle rådföra sig på hvad sätt det kunde wara möjijligt.⁴⁵ Denne Herren har iag förut haft den äran at kiänna, såsom en mycket lärd och ädelmodig man. Han sade: nu är i förmatt och kraftlös til operation. Wij skola emedlertid skiöta såret. Gif er til frids. Det gör mig ondt at se eder i et sådant tilstånd, hälst såsom medici hafva haft glädie utaf eder åtskillige goda rön.

Wid igen samma tid hade de wist til mig en Finne af de så kallade kloka gubbar, som låfvade utan något benets afsättande, hielpa mig innom 3
54 veckor til et nytt och fulkomligt ben igen. En som är stadd i nöd söker ofta hielp där ingen hielp är. Iag lät honom börja på sin cour. Han begynte den också på det bekanta wiset med bränwin och magdroppar, och et || plåster til omslag om benet. Han körde mig at supa 3 a 4 gångor, och som han intet hade pängar til medicament fordrade han prompt 2ne plåtar, men sade ändok, at han nu för wintertidens skuld ej kunde få et af de 9 slagen som behöfdes, och despenerade därföre mycket om curens fortgång. Emedlertid satt han så wärdig och tankfull som han nånsin kunde. Det som af bränvinet intet blef opsupit, tog han sig en god frukost af ehuru han just icke war så nykter när han kom.

Nu föreföll mig denna curen ganska misstänkelig. Huru kan wij gie lif i denna kalla och döda lemman? Huru, sade iag, får wij kiöttet, senior nerver och dylikt, at återigen gå til sin naturlige gång, som de förut haft? Huru kan en död och rutten stam bringas til lefvande igen? At utreda sig ifrån

detta, tog han sin tilflykt til Guds namn och hielp med de wilkor. Så framt han wille skulle det gå an, ia det twiflar iag intet på at han kan giöra. Men nu will iag hafva utaf eder prästerat det som nij går eder ut före. Så är det med sådane menniskior, när ingen annor tilflykt är, så skal de ändok giöra en större synd, och missbruka Herrans namn!

Några dar därefter kom han igen och hade andra slags droppar, hvilka sedan en tid förorsakade mig diarrhue som aldeles intet war tiänligt wid detta tilståndet. Tredie gången kom han med || en decoct flaska, och han wille perforce curera. Til all lyka war här då en medicinæ doctor som frågade honom om han sedt en sådan skada förr. Nej sade han, men iag skall än då med Guds hielp giöra mit därtill. Iag gaf honom gärna efter de nie daler han fek til medicamenterne, bara han intet skulle wisa sig mera. Men han kommer åter igen en gång, och då war benet afsågat. 55

Emedlertid woro ock åtskillige kärngar, som til bådo sig, och låfvade det samma som han; dem wårdade iag mig intet om.

Såsom iag i denna lefnadsbeskrifning syftar på alt det som kan förbättra, så har iag funnit nödigt at införa denna Historia. Sådene kallades circumforanei⁴⁶ och dylikt hos de Romare: det är under at de kunna tålas, för iag har exempel på at de onyttigaste kärngar, då alt annat will slå dem felt, gripa de til detta näringsfång, som just är at bedraga folk, såsom flourer på konstigt sätt draga pängar ifrån dem, såsom mördare at snarare befordre lifvets slut, såsom skamfläken uti medicine, såsom pröfvestenar af patienters tålmod och oförstånd, såsom daga-tiufvar i den almänna lefnaden o.s.w. Iag kan ike förstå hvarföre man sätter förordningar för Zigenenrer och Tartare och ike för desse, eller för spåkärngar. Iag kan låta henne se min hand, tro hvad iag will och afwisa henne med en styfver eller et stycke bröd; men ifr. en läkedomskärng kan iag intet komma så lätt. En Tartare duger til en krigsman || eller soldat; men en sådan kloker gubbe duger til ingen ting, annat än at wara sielfklok och at utom något lagsens twång nyttia sin fria lefnad huru han will, och alla laster under skenhelighetens doctor-habit. 56

Den 11. februarii undergek iag operation uti Herr Archiater Scheutzers egen närwarelse, och nästan alla ledamöter af den här i Stockholm hos honom berömligen oprättade Chirurgiske societeten Instrumenterne woro helt nya, och at den utgift som härvid tarfvades kom ifrån samma wälbemelte Archiaters gratieusa hand. Prosectorn i Anatomien dirigerade bandagerne, och Archiatern sielf commenderade. Här woro ej mindre än 14 personer. Operation skiedde ganska lätt och var ej at likna mot den sweda, som iag åtskillige gånger förut haft. Fem a sex gånger gjorde det värst ondt. Men

iag stod ut det med godt tålmod, och så tyst, at de i nästa kammaren eller i hela gården ej wiste hvad som skedde. När förbandet och altsammans war giordt och man skulle lyfta mig från det stället öfver kom nu en swimming, utan at weta orsaken, til äfventyrs kom det af blodets lopp til hufvudet från den afsöndrade lemmen. Märkeligt war det också, at iag tyckte at det wärkte ytterst i tån när foten war af. Gangrän hade giordt foten swart ända til wadan, och syntes där wara stadnad, men hade innanföre utfrätt och uthållet wadan in til benen. Den lades i en låda och sattes ned i en graf på Cathrina

57 Kyrkiogård. || Sömnlöshet och wärk begynte nu återigen och den supurationsfebern som plär inställa sig begynte snart nog. Kroppen magrade åter af, men kom sig igen före efter hand, emedan mig af åtskillige människors willfarighet skikades ständigt underhåld. Såret skiöttes dageligen, läktes snart i början, men gek omsider alt ihop pingstiden wid lag.

Således kan iag säga at iag twänne gångor i denna siukdom warit när döden, men lika många gångor frälst därifrån. Om någon will jämföra mina utmärglade och förlorade krafter både af siukdomar och resor, kan han ike annat finna än at Gud giordt et underwark med mig, hälst som iag wet med mig det, at iag warit en valetudinarius⁴⁷ til hälsan, och i några år dragits med astma och lungshot.

Har någon derföre, O nådefulle Gud! rönt de ädlaste prof af din försyn så har iag säkert giordt det. Dit härliga namn war därföre prisat, och min tunga skal altid tala til dit beröm!

Hade Gud intet gedt mig så godt tålmod, så hade denna händelsen aldeles satt mig i förtwiflan, i synerhet när iag betraktade, af den med det samma kullslog grundvalen til någon timlig lyka, som iag med det första hoppades wara opförd och befordrad. Skal iag nu söka något annat vita genus? Skal iag söka nya gynnare? De mästa om ike alla har iag märkt at det nu för tiden ej är at sätta lit til. Med wackra ord och löften har iag härtil dags warit afspisad, och merendels will til wederbörande som Argus säger.

58 Skal iag nu wid en ålder af 33 år begynna || at bli poike på nytt? Skal iag taga mig någon sysla eller börda på ryggen, som kan giöra at iag måste gå mera lutad och nedtrykt än iag eljest härefter nödgas gå med mitt trädben? Skall iag härefter ligga andra människior til last, skal iag.....

Sådane och dylika tankar fölgde med mig när iag nu andra gången skulle begynna at gå i denna världen. O i trogne trogne ben och tjänare, nu saknar iag er, huru många gånger hafver i ike följt med mig först i onyttige och barnslige tidsfördrif, sedan til och utur scholor och academier, bordt i fält, mark, skogar, kärr, moras, fiäll, resor til siös och watn, ytterst til polen. I

hafven gådt på ijsar emellan himmel och jord, i det willaste hafvet emellan biörnar och hvalfiskar. I hafven räknat en sommare mindre än andra menniskior, och marcherat i snödrifvor, när andras fiät hafva gådt in uti til blomstrande lundar. I hafven nästan twänne gångor wandrat genom hela södra delen af Swerje, och en gång tagit er wäg öfver norska fiällen, följt hela norjes siökust til några hundra mil. Iag må intet räkna på er öfriga tienstfärdighet, i hafva aldrig welat wara stilla, hälften af Finland har nij genom wandrat och en resa af några mil, har warit för eder, som en resa til diurgården för en stokholmsbo. I hafven warit mig långt trognare än magen, den har snarare knorrat än nij, hos mig har nij aldrig rebellerat. De må döma hvad de willa för widskepligt om || eder tjenst, så har nij ändok 59 lämnat det låford efter er, at nij intet wandrat förgäfves i denna wärlden, och at nij welat tiäna andra så wäl som ägaren sielf. Eder sista tjenst läses i Kongl. Wetensk. Acad. handlingar 1sta qvartal 1762, såsom i då nyss tagit edert afsked, så fågnade det mig at eder husbonde fådt lefwa så länge, at han fådt läsa om ert förhållande, och ert witnesbörd.

Omsorgen om hvad iag skulle taga mig före plågade mig aldräförst. Iag tykte at en scholsysla woro lämpeligast til min bräklighet, gjorde också några försök därpå. Men som iag märkte at det wille gå nu så fort som förr med mina ansökningar, så beslöt iag at intet begära något, och intet heller försaka om något sådant skulle yppa sig. Iag tänkte sådant har besvär med sig. Iag will lefwa som en gammal och hederlig student i al min dar, och nyttia tiden ändock intet fruktlöst til min egen förnöijelse, at i stilhet betrakta mine öden, och efter min lilla insikt giöra til wetenskapernes tjenst hwad iag kan.

Gud war låf! at iag har lärdt något; iag är för mer än andra menniskior därutinnan, som wid största öfverflöd och bästa anledning företaga sig ingen ting, äro likväl ofta ängslige öfver sin egen frihet, kunna wäl wara lyckliga och förnögda; men weta sielf icke däraf, efter de intet känna rätt, hvad som kan förnöija dem. || Denna förnöigelsen iag talar om, kan räknas för en 60 timelig lyksalighet, at kunna skåda Guds wärk, som i det argaste fängel[se] kan brukas och gifwa förnöijelse, så länge man har sina ögon i behåll. Där finnes sådan fulkomlighet af ämnen både til Guds låf och menniskiors gagn så at de aldrig kunna fela, utan at giöra en ouphörligen förnögd, och något dageligen til at sysla med, som kan fördrifwa de sorglige tankar som man eljest skulle giöra sig öfver sin olyka.

Wid nogare eftersinnande räknar iag min olyka för en lycka. Gud har kanske genom sin stora Försyn behagat taga mig ifrån wärldenes buller och

oväsande. Iag får uti tysthet se alt deras företagande, deras sträfvande och arbete, det som både lyckas och förolykas för dem o.s.v. Min olyka är intet så stor, som dens, som har mistat bägge sina ben, den som mistat sina armar hvarmed han skal föda sig, är olykligare än den. Men at mista synen, håller iag för at wara olyka, om något kan kallas för olyka. Han har mist den fågnaden, at se Herrens härlige wärk och giärningar, men han är dock intet rätt olyklig efter han har både känsel och hörsel. Ty och har han jämwäl mist dem, så är han ju icke mera wid lif! Döden har tagit honom bordt från alla olyckor, och försatt honom i en lycka, som aldrig lider förändring.

Wid desse tankar til freds stälde iag mit sinne igen, och började på at läsa och arbeta i naturens undersökning igen, långt förän wärken i benet hade ophördt efter amputation.

- 61 || Til den ändan feck iag åter benägit tilträde til Kongl. Wetenskaps Acad. Secreterare Wargentin, som lånte mig åtskillige curieuse böcker och memoirer. Acta Lipsiens. gek iag igenom från början til slut. Såsom iag fan at chymien war en wetenskap både til förnöijelse och nytta, så spenderade iag oaktadt mina trånga wilkor myket på den. Iag tänkte denna utgift ångrar iag intet, och de pängar som andra nyttia som handpenningar til sin krops förnöijelse ofta til större skada, kan iag nyttia til sinnets föda och förnöijelse. Min tid delte iag därefter: efter mina morgonböner, gaf iag mig til at skrifva op mina rön, eller til vidare experimenterade. Middagstiden använde iag några timar at lära mig gå. Efter middagen läste iag och exerperade utur de böcker iag fådt til låns, til kl 7 wid lag, då iag åter tog mig liten motion och frihet.

Iag kan säga at iag war rätt lycklig i mina försök! Det iag hade för händer lät iag Kongl. Wetenskaps Secreteraren altid weta. Iag blef beskängt med en silfverjetton för mitt wäl förhållande, som Kongl. Wetenskaps Acad. nu tildelte dem som härefter ingåfwo nya rön.

- 62 || Mitt under en sådan sedig och stilla förnöijelse skulle iag ändock hafva
Ett huskors utom andra beswär et huskors til at göra med. Det war en båtsmans hustru, som man under siukdomen fört mig til handa, at skiöta mig. Iag tilstår at det war en besynerlig menniskia, men iag kunde intet umbära henne. Kanske at tienstfolket nu för tiden, eller andra kunna igenkänna sig i hennes character.

Det första man märkte med henne war, at hon war tiufaktig. Et exempel gjorde henne strax förhatelig i hela huset: där i gården bodde twänne siuka qvinfolk, som hon äfven skulle oppassa. Nu hade hon rewiderat i den ena meniskians coufert, och undangiömt för en eländig menniskia åtta plåtar, när hon blef taltalad sade hon at hon bara tagit dem uti förvar. Men som hon af samma pängar betiänt sig til twänne plåtars utgift, så begiärte hon twänne

plåtar af mig, och forebar at hon war en annan dem skyldig, och på det sättet feck den siuke sina pängar igen, och därmed blef saken utsmykad at hon tagit dem i förwar. Annor hade iag ej kunnat gedt något akt på henne, nog såg iag at hon drog undan från min wärdinna åtskilligt, utan at säga henne til, och när hon frågade derefter, sade hon at hon lånt det åt mig.

Hon war af en de så kallade knappnåls tiufwarne, och denne principe kunde man || icke få från henne, at man har makt at stjäla från sin nästa, så mycket man äter, och jämväl at taga penningar utan låf, om man behöfwer, när man en annan gång tänker lägga dem dit i stället igen. 63

Detta war et illistigt strek och kan icke kallas annorleds än et oläfligt lån, men wid sit egenteliga namn intet annat än tiufnad. Sedan nyttjade hon sina filuriske strek på mig. Aldrig gjorde hon reda för mina pängar, huru mycket hon gedt ut eller huru mycket hon hade tillbaka. Det måtte iag sielf räkna efter.

Iag wiste mig också rätt rigoureuse med det ringaste runstycke, som iag märkte at detta war en profsten för mig som skulle gie henne en listig anledning, at vidare fortfara. Då fan hon på det, at hon ibland hade penningar öfver, ibland under, så at iag därigenom kom på 2ne misstankar först at hon wille lura mig, och sedan at hon war så wårdslös och aldrig tog emot eller gaf ut räknade pengar. När hon märkte, at iag begynte på at gå omkring och se efter mina saker, och at iag ej mer skulle behöfva hennes hielp, så började hon efter handen draga ifrån mig, det som föll henne in, och ibland så ringa ting, som just ej kunde gälla för något men värde nog efter man behöfde dem, såsom medicaments flaskor, bouteljer, o.s.w. Bland annat förargade mig mäst, at hon wille draga af med min watn boutelje, då iag || en gång lät 64 henne köpa swagdrika i den, och hon hämtade hem ifrån sig drika ur den under prætext, at drikat stod sig bättre där. Hennes konst gick därpå ut, at så snart något blef förgiätet eller bordtglömt, kunde det höra henne till.

Ibland annat war hon ganska sielfkiär, högmodig, näswis, men just et wrak och oduglig at göra något med beskied. Alt det hon handterade föll sönder emellan händerne. Ofta skulle hon plaska och twätta kläder, men de woro lika rena därför. Sade man något åt henne, war hon gemen och ovettig. Hon dugde ike til arbete, hennes sysla war at springa kring gatorne i staden, leta op trasor på alla sophögar hon fant. För mig war hon ike annors tiänlig, än at springa mina ärender. På dristighet och talsamhet felade henne intet, och däraf kan iag säga at iag hade någon nytta, ty det är besynerligt at pratsamheten förgyller en rätt mycket hos alla menniskior.⁴⁸ Hemma war hennes prat mig olideligt, hon kunde sitta hela dagen och skräfla, börja och

sluta på et och samma, och under det iag sat och skref eller läste fek iag ingen ro för henne, om iag icke fan på at skika henne ut. Med den mat iag fek skikandes födde iag henne hela wintren, och när man hade mat, så åt hon, såsom de små barnen hela dagen igenom.

65 Hennes wilja skulle gälla för alla skiäl i verden. Wåra första trätor begynte där || med, at hon sa[nd]ade kammarn mer än iag kunde tåla för mitt bröst. Ogiörligen feck iag intet spiället at stå oppe när iag wille eller den ringaste friska luft i min kammare. Esomoftast gjorde hon os i kaklungen, så at hon hade kunnat med denna obstinatets taga lifvet af en. Iag stakare kom intet utur sängen, och måste tåla alt sqvaller, förbannelser och swordomar på alt folk som hon ej kunde komma öfverens med. Hon lät intet bli mina fältskiärer ifred. Hon war så tykmyken som någon kunde wara. Om de bara sade, at det corpie som hon gjorde, ej war dugligt, strax blef hon owettig på dem, talade i wädret om sina bedrifter, och war ibland så förbistrad, at hennes ondska måste brista ut i tårar, innan den kunde gå öfver.

Det war knapt 3 dar efter operation som hon förargade mig bara genom Bagatell igenom sit mykna sandströende på gålfvet, igenom det at hon ej kunde komma bordt til kyrkogården med den afsöndrade foten o.s.v. Hon satte utan försyn min blod uti en giåsning så at hela kroppen darrade, och det intet en gång utan flera.

Hennes mistänklighet var så stor, at alt det som man sade skulle angå henne: afvundsruk war hon i synerhet på en gammal jungfru, som ibland kom in, talte med mig, skaffade mig en och annan bok för ro skuld, och 66 war eljest myket god och || tjenstfärdig, och efter sin lägenhet så skikade hon mig åtskillige gångor något mat, endast af medynka. Ty det war en menniskia som snart nådde sina 50 år. Min kärng war öfver 60 och hade den fria tankan om sig, at hon ännu kunde charmera hwem som hälst.

Hvar gång hon [jungfrun] kom, så förtröt denna [kärningen], at iag gaf mig i discours med henne. Hela vårt tal angek intet någon, det war om lika gällande ting, om wintren, om wäderleken om sommarn, om hennes forna husbonde, någon gamal saga utur tusend och en natt, o.s.w. Hennes tal war deremot om dem som hade hängt op sig, om hennes dienst, om hennes gamla man, til tiufwens förswar o.s.w. Hon war så malitieux som någon kunde wara, och umgänget därefter, som iag nödgades hafva den styggan inne hos mig alt ständigt. Hon betiänte sig af min endfaldighet och tystlåtenhet, och wille råda öfver mig såsom hon haft sin man för sig. Om iag okså hade warit gift med henne, så hade det ändok warit för myket at tåla. Denna galantin-nan lät märka sin afvunsiuka på den gamla och oskyldiga jungfrun och mig

en gång rätt alfvarsamt. Iag måste beskrifva detta fulkomligare emedan det är den endaste kiärlekshandel, som iag haft i al min tid.

|| En gång så snart Jungfrun gådt bordt, och wij efter wanligheten talat 67
aldraminst om någon kiärlek, började hon [kärigen] således: såsom de äro
folket til så hafva de wisiterne til. Gudsfruktan är hos somlige bara et skien
til andakt. Wärlden är full med illistigheter, och en hel predikan, som hon
omsider somnade in wid.⁴⁹ Som detta intet angek mig, så teg iag, och swa-
rade aldrig et ord; men märkte wäl hvar hon war hemma. Morgonen därpå
hade iag knapt öpnat ögonen, förän hon wille at iag skulle op, och at hon
skulle bädda sängen: Kiäre hiertandes sade iag, låt mig wakna wäl först: ia
swarade hon, så ligg där: Gud låter intet giäka sig.

At min gudsfruktan kommit i någon discrimen för henne, kunde ej
annat än förtryta mig! I synerhet som iag wiste, at hon war en hedning, ia
wärre. Inga böner hvarken wid matens niutande, wid hvila och opwaknande,
eller at nånsin gå i kyrkian.

Iag begynte med godo oprepa hennes galenskaper, den fortret hon gjorde
en siuk och olyklig menniskia, och sade at iag wore nögd, at slippa henne,
emedan iag ej mer kunde med rent samwete fördraga hennes otilbörlighe-
ter. Och därefter tänkte iag på medel, at hålla henne ifrån mig så mycket iag
kunde, tålde hennes oppassning ej mer, än en gång om dagen, ehuru iag 68
nödgades krypa til dörn || hvar gång iag måste låta op för henne. Ty wid
så många otrogenhets prof kunde iag intet låta henne bli mäterinna öfver
något och både illistighet och driftighet felades henne intet emot en wärnlös
menniskia.

Detta gjorde dock en god wärkan til en tid, iag ynkade henne såsom
tokig och förrykt, emedan iag ofta fan, at hon intet kunde göra skilnad på
godt och ondt, rätt eller orätt. Ty ofta blef hon af de stillaste och bästa lär-
domar optänd utan orsak. Iag märkte det, at hennes högmodige egenkärlek
tillät henne ike at gå in til sig sielf, derför blef hon och aldrig öfvertygad,
at hon hade något fel, och just det samma, skiljer både Gud och menniskior
från hvar andra.

Iag märkte ock at hon söp gärna, och det hielpte henne ike litet til at bli
desperat aldeles. Under min siukdom bad iag henne köpa mig några gångor
swagdrika, och hon kom hem med öl, hvilket iag sedermera hörde, at hon
mer tagit för sin än min skuld, när iag nödgades gie henne at drika op alt-
sammans. Sådan sielfvillighet bewiste hon mig ofta. När iag bad henne köpa
rågbröd köpte hon hwete. Iag gaf henne pängar at göra pankakor, och när
hon fek pängarne om hand, beströdde hon dem helt och hållit med russin.

Iag tordes aldrig lämna henne en sedel öfver två timars tid, ty under det
 69 samma giorde || hon åtskillige stämplingar och machinationer med mina
 pengar, så at ibland hade hon köpt det iag intet wille ha, ibland återstod
 något hos hökaren som hon ej fek utväxladt. Iag tror ock at denna käringen
 kunde intet bevara sina händer för tiufnad. Til et och samma ställe at handla
 hölt hon sig aldrig. Man fek och henne intet at gå på fremmande ställen eller
 där hon warit några gånger. Hon sade om något kommer bordt så skylla de
 mig. Rewange! min sielfkiära margaretha, och satisfaction i mit twungna
 giftermål. Iag har intet warit så sträng mot dig, som en adelsman war mot
 sin fru, den han tvingade til god därigenom, at han kiörde henne at bära
 sadeln. Nu kan iag vandra hvar iag will, och hela skilsmässan är skild med
 några plåtar för din oppassning. Ty iag wet wist, at iag hvarken har barn med
 dig, eller står i någon hemlig obligation, eller något mariage de conscience.
 Iag ångrar mig bara at iag skrifvit och inlåtit mig med dina nedrigheter. Men
 iag har wist intet giordt det af något hat. Ty flera af dina gelikar kunna igen
 känna sig uti dit contrefaite, och det är lika godt, hvar originalet är tagit
 ifrån. Och just när iag skrifvit detta hör iag, at twänne mångelskor blifvit
 70 opkallade, som på en hafvande hustru || warit så owettige, at hon kort där-
 efter fådt missfödsel, och ändock nästan wid sit lifs förlust.

Något dylikt hade ock kunnat hända mig, när iag nödgades at ibland
 taga någon purgation til at afföra den materian som härtildags warit wan at
 afgå igenom såren. Man har säkra observationer at medicamenta post iram
 bli förwandlade til venera.⁵⁰ I förgårs hade iag intagit något: menniskian
 kom galen in med någon idé som hon utstuderat hemma, angående litet
 cattun som iag igenom den gamla jungfrun köpt mig til en nattkoft och
 om hvilket iag dagen förut utlåtit mig, at låta jungfrun eller någon hennes
 bekant göra färdig, fast iag ändrade denna dessein, emedan iag nu hop-
 pades en dera dagen råka mina cousiner, som kunde göra detta för intet.
 Ia hon kom rasande in och begärte se tyget, hvilket hon dock sedt dagen
 förut. Iag sade, nij har sedt det, och iag will intet beswära er något med det.
 Hon blef owettig och sade, at det war bordta at sys. Iag nödgades taga op
 cofferten och wisa at det war i behåll, och således profilerade hon intet af
 sin mistanka, blef därpå owettig, gek in och ut i dörn med ovet. Iag bad
 henne gå bordt och intet förarga mig. Med det samma kunde icke annat
 än hetta och wrede öfwer gå mig. Iag wet mig aldrig hafva warit så ond, at
 71 iag kunnat hytta || med kiäppen åt någon, mindre at slåss, men då hade iag
 nästan intet kunnat temperera mig. Iag hade mina kryckor i hand til reds,
 kroppen darrade som et aspräd: först bleknade iag, sedan tog rodnaden in

hela ansiktet, spåttan blef grumlig och hvitfradgad. Och som iag hade wissa slags Thermometriske obserw. för mig, fan iag min krops värma wara en grad mera än förr. Ia denna hettan på stod långa tider.

Dagen därpå kom kärngen igen och bad om förlåtelse, och sade at hon i sit samwete haft så ondt, at hon ej kunnat såfva hela natten, emedan hon wäl fant, at det ej war för wäl giordt. Iag har flera gånger gifvet henne til, iag gaf också denna. Iag har ock intet för någon nämt om hennes nedriga upförande, men nödgades giöra det för min wärdinna, när iag såg at intet annat wille hielpa, och ändock så lindrigt, at iag bad wärdinnan hålla det hos sig, om hon flere gånger skulle komma igen. Och det har skedt många gånger sedan, och står icke at förekomma utom en almän skilsmässa.

Midsommarstiden rustade iag mig til at komma något ut. Ingen har iag at lita til mer än denna souvraina kärngen, och som hon wäl märkt at hon emot sin wilja icke lærer blifwa gammal i huset mera, så sölade hon, och drog ut med mit arbete, och alla henne anförtrorde bestälningar i det aldralängsta. || Iag glömde at säga, at hon snarkade i sömnen wärre än en drucken bonde, som intet litet bordtog min nattro. Och för denna enda egenskapen wille Baron Hollberg intet gifta sig.⁵¹ 72

En trykande omständighet har och skedt mig under min siukdom af en landsman, en tillika med mig opfödd Scol-camerat, och en assessors son ifrån Åbo, som iag intet bör förtiga såsom det endaste exempel, som iag aldrig hvarken ärfarit af wänner, menniskior eller främmande folck på de obekantaste orter.

En bedragare

Några weckor för min siukdom kallade denne mig til sig som iag på 8 år hvarken sedt eller conwerserat med. Wij woro opväxte poikar tilsamman. Wij roade oss med at tala om vår gamla wänskap. När iag siuknade war han mån om at gå til mig några gånger, och som iag behöfde pengar, så hade iag förut af directeuren Salvius⁵² fådt en assignation på 25 plåtar, den iag anförtrorde honom at utwäxla, emedan iag war stadd i nöd, och hade ingen at sätta lit på. Han såg mig då i et miserabelt tilstånd, med en gangræneuser fot, den han äfven sedermera hört blifwa afsågad, men har intet haft samwete, at komma igen. Desse pengar woro likwäl et wederlag || och al förtiensten på min norska resebeskrifning, och skulle förloras på et så gement sätt, liksom min olycka intet warit stor nog ändå. 73

Iag har sedan hört, at han gådt så långt, at han wäxlat den hos wälbelte Herr Directeur, som intet wela emottaga den, efter iag intet skrifvit namnet på honom. Hvarpå han åter tagit sedeln, och sielf skrifvit mitt namn på den, och då uttagit pangarne.

En lång tid har iag haft, at rusta med mina trädben, och mer bryderi än som de warit wärde. För det ena betaltes åt en bildhuggare 20 plåtar. Iag nödgades taga mig et til som detta intet war at sätta liten til. Det kåstade 5 plåtar. Sedan stiga de öfrige utgifterne til deras fodrande, med mera til 30 plåtar, fult op.

Nu är iag Gudi skie låf så wida, at iag kan gå ut. Gud gifve mig lycka därtill!

- 76 || Nihil est aptius ad delectationem lectoris, qvam temporum varietates fortunæque vicissitudines. Epist. select. Ciceron. Lib IV. Epist. 4.⁵³

Noter

¹ Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademins historia I* (Stockholm & Uppsala, 1967) 660 ff, 726 ff. Se även Sverker Sörlin & Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar* (Stockholm, 2004), 95; och med textudrag, Ingvar Svanberg, *Linneanerna* (Stockholm, 2006), 49 f, 139 ff, 179 ff. Andreas Jemns opublicerade D-uppsats, *Sveriges första Polarforskare: Naturalhistorikern och Linnéanen; Anton Rolandson Martins teologiska, filosofiska och vetenskapliga åskådningsvärld med särskild hänsyn tagen till Naturkunnigheten under svensk upplysningstid* (Lund, 2008).

² Det som ges i Gösta H. Liljeqvists *High latitudes. A history of Swedish Polar travels and research* (Stockholm, 1994) visar kusinen Roland Martin.

³ Cicero Ep. Ad. Fam. L. v. 12. Översättning: "Ty det finns något tilltalande i minnet av förflutna olyckor."

⁴ De nämnda böcker är J. Tiderus, *Grammatica latina*, 15:e uppl. (Stockholm, 1731), något arbete av wolffianen Friedrich Christian Baumeister, någon upplaga av Cornelius Nepos, *De vita excellentium imperatorum* och D. Omesius, *Compendium Ethicum* (Göteborg, 1744).

⁵ E. G. Happelius *Relationes curiosae* utgavs i Hamburg och översattes i portioner till svenska 1682, 1700–01 och 1723.

⁶ Struken mening: "Ack, tänkte iag, o föregångliga tid, då man utan bekymmer kan gå så här ock språka."

⁷ Algoth Scarin 1684–1771, född i Skara men verksam i Åbo. Professor i historia.

⁸ "Sångare älskar drycker."

⁹ Erik Henrik Neunstedt var född 1731, studerade vid Åbo akademi. "Tyrfvis", fin. Tyrvää. "Bror" här lika med "vän".

¹⁰ Martin skriver i sin *Vita auctoris* (Ms KVA), s. 5, om "puer illiteratus nomine de la Clyse, cujus pater genuinus fuit gallus forte e familia clutiana". Vännens botanikintresse härleds alltså ur att han var släkt med den store renässansbotanisten Clusius.

¹¹ Elias Tillandz (1640–1693) professor i medicin i Åbo; Johan Leche (1704–1764) professor i medicin i Åbo; Johan Browallius (1707–1755), professor, sedan biskop i Åbo.

¹² Carl Fredrik Mennander (1712–1786), biskop i Åbo stift och professor vid Åbo akademi. Pehr Adrian Gadd (1727–1797), verksam vid Åbo akademi och en av hushållningens stora förespråkare. Pehr Kalm (1716–1779), professor i ekonomi.

¹³ Jean Baptiste Tavernier reste liksom botanisten Joseph Pitton de Tournefort 1656–1708 i mindre Asien.

¹⁴ Kärrsilja.

¹⁵ Vilken skrift av Ludvig Holberg som åsyftas är oklart.

¹⁶ Syftar troligen på något arbete av Roger Cotes, bland annat medhjälpare vid utgivningen av

andra upplagan av Newtons *Principia*.

¹⁷ Jakob Merkel, förläggare i Åbo och Stockholm.

¹⁸ J. G. Wallerius (1709–1785), professor i kemi i Uppsala; Samuel Duraeus (1718–1789), professor i fysik i Uppsala.

¹⁹ Martin värjer sig mot herrnhutarna.

²⁰ Uppsalafebern, se Telemak Fredbärjs efterskrift till Carl von Linné (pres.), *Uppsalafebern (Febris Upsaliensis)*, Valda avhandlingar nr 32 (Uppsala, 1959).

²¹ Jacob Hidén (1731–1769), från Kauhajoki, med. stud. i Uppsala, MD för Linné på avhandlingen *Aphrodisiaca* (1759), sedan provinsialläkare i Norrköping.

²² Casper Badhe, rådmän i Gävle.

²³ *De Buxbaumia*, grön sköldmossa.

²⁴ Leonin ska ha varit en spansk adelsman. Friedrich Martens, tysk läkare och upptäcktsresenär (1635–1699). Publicerade *Spitzbergische oder Groenlandische Reisebeschreibung* (Hamburg, 1675) över sin resa på valfångstfartyg 1671.

²⁵ KVAH 1759. Martin skriver där det holländska namnet "Mallemuke".

²⁶ Peter Bagge var irriterad på resultatet av resan. När han senare fick höra att Martin var belåten med de vetenskapliga resultaten skriver han besviken till Wargentin: "At her Martin äro nöider fastän Grönlandsresan ike gådt särdeles wäl är et utslag af spaka sinnelag." Men han tillägger att eftersom han inte är så dyr i drift kan han sändas följande år. Emellertid fick inte Martin reda på denna plan och drog till Norge. Bagge till Wargentin, KVA.

²⁷ *Alca arctica*, grönländspapegoja.

²⁸ Är detta denna förfalskningsaffär som Linné syftar på i *Nemesis Divina* i samband med Greta Benzeliass sons avrättning? "Sonen qwick, i Kiöpenhamn gör våra bancosedlar 24 & 26 dlr; utlämnas i Danmark; sändes till Stockholm, suspenditur matre adhuc viva." [hänges medan modern ännu är i livet.] Carl von Linné, *Nemesis Divina* (Stockholm, 1968), 112.

²⁹ Publ. i KVAH 1758, sista kvartalet.

³⁰ Kyrkoherden i Ljusdal Anton Badhe (1711–1773) skulle förlora hela sin egendom i brand 1771, då även svärmodern omkom.

³¹ Martin menar att han var bortom lag och ordning.

³² Holbergs *Nicolai Klimii underjordiska resa* kom på svenska 1746.

³³ Erik Brahe halshöggs i Stockholm 23 juli 1756 för misstänkt delaktighet i kungahusets statskupp. Därav hans olyckliga tillstånd.

³⁴ Martins beskrivning över Norgeresan är försvunnen. Troligen hamnade den hos Lars Salvius, den tänkte förläggaren (se slutet av dessa anteckningar). Martins "Tal om de Norskas hushållning", finns utgiven i engelsk översättning i *The Linnaeus apostles. Global science & adventure. Vol. 2: book 1, Europe, Arctic, Asia*, red. Lars Hansen (London, 2007).

³⁵ Martin hade skrivit till Linné och bett om hjälp. Linné i sin tur skrev till Wargentin: "Gud wet hvad öde fört stakaren till Norge, iag wet sanneligen icke om han på samma ställe ännu kan uppehålla sig ty mit bref svar så gamalt, at han sedermera kunnat många gånger godt af hunger. Om Hr Secreteren och Riddaren har nåd för honom, så skall hielpen sändas dig genom credit." Men Linné tillägger att Martin faktiskt har löst gåtan om fiskars ålder. KVA, Wargentins arkiv, odaterat.

³⁶ Fingerborgsblomman, känd medicinalväxt som hjärtmedicin.

³⁷ Ligger på ön Asköya utanför Bergen.

³⁸ Förmodligen är det Birkelandsnipa utanför Bergen. Ön som Martin befinner sig heter Sotra också utanför Bergen.

³⁹ Fartyget hette HMS Lyme och var ett engelskt örlogsskepp. Hon var på väg hem till Southampton när en storm överraskade henne utanför Laholm och Båstad. Seglen och rodrät blev snart förstört och Lyme drev mot stranden. Kapten Vernon beordrade att en mast skulle fällas och kanonerna dumpas i havet. Omkring 20 av besättningsmännen vilar i en omärkt grav på Skottorps kyrkogårds nordvästra hörn. I kyrkans vapenhus finns skeppsklockan kvar. Lyme hade en besättning på 180 man. De flesta återvände till England men enligt sägner i bygden ska en del släkter ha en och annan engelsman ingift på 1700-talet. Admiralty Records at the National Archives, Kew, Richmond, Surrey.

⁴⁰ Sätte klassen i Linnés djursystem, Vermes.

Martin gav framför allt bidrag till kunskap om armfotingarna.

⁴¹ Uppsala universitet köpte 1708 det Oxenstiernska huset och inrättade där, Nosocomium Academicum, det nya universitetssjukhuset. Martins medicinska observationer från Norge handlar bland annat om spetälskan som han trodde kom från fiskätande. Den uppgiften togs på stort allvar av Linné, vilket märks i breven till Wargentin.

⁴² Gabriel Lund 1726–1795, fattigläkare på Södermalm, senare assessor i Collegium Medicum, enligt Sacklén något fallen för mjeltsjuka. Lazarettet = Serafimern.

⁴³ ”Skylde och oskulde” betyder släktingar och obesläktade.

⁴⁴ Kyrkoherden i Katarina församling Laurent Portuan (1701–1770), enligt herdaminnet mindre inriktad på den teologiska och mer den sociala verksamheten. Magnus Wibjörnson (1712–1790) komminister i församlingen.

⁴⁵ Om Schützer-Schützercrantz se även Agneta Pleijels *Drottningens chirurg* (Stockholm, 2006).

⁴⁶ circumforanei, kringvandrande läkare, kvack-salvare.

⁴⁷ valetudinarius, sjukling.

⁴⁸ Meningen är att Martin fick lugn och ro när hon var borta.

⁴⁹ Meningen är att käringen höll en predikan som hon själv somnade vid.

⁵⁰ Läkemedel förvandlas av vrede till venerisk sjukdom.

⁵¹ Se *Den lykkelige Skibbrud* (1723).

⁵² Lars Salvius (1706–1773) var Linnés och Vetenskapsakademiens boktryckare i Stockholm.

⁵³ Cicero Epist. Select. L. iv. 4, översättning: ”Intet är bättre för läsarens förnöjelse än tidens och händelsernas omväxling och skiften.”

Summary:

Autobiographical notes

By Anton Rolandsson Martin

Anton Rolandsson Martin's fame is connected with his visit to Spitzbergen (1758), and a year later to Norway and the Atlantic coast. His here transcribed and annotated autobiographical notes show both his background in Finland and as an extremely poor, ill-fated Linnean traveller. We are allowed to follow closely in his footsteps, and listen to his anxieties especially connected with the amputation of one leg because of gangrene, we are also offered rare insights into a very special character, who never gave up believing in biometrics in the tradition from Santorio and natural history as it was preached by Linnaeus. His misogynic outbursts against an attending maid add to this “autobiography”, perhaps written as an apology confronting death and the Good Lord.

Utgivarnas adresser:

Fil. mag. Andreas Jemn, Vildandsvägen 20G, 227 34 Lund. E-post: andreas.jemn@yahoo.com; Prof. emer. Gunnar Broberg, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: Gunnar.Broberg@kultur.lu.se; Doc. David Dunér, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se

”Ormar stingar inte med gadd”

Johan Lindelius skrift om ormar 1683

Tack vare ett omfattande uppteckningsarbete av folkliga traditioner och dialektala benämningar har etnobiologer och folklivsforskare i Sverige ett relativt gott källmaterial till förfogande när de studerar äldre tiders folkliga biologi och de biokulturella domäner som uppstod i mötet mellan människor och djur i gången tid.¹ Vi kan med hjälp av det muntliga traditionsmaterial som insamlades under senare delen av 1800-talet och förra hälften av 1900-talet, och som nu förvaras i bland annat Göteborg, Härnösand, Lund, Stockholm, Umeå, Uppsala och Åbo, få en ganska god uppfattning om hur allmogen i 1800-talets Sverige benämnde, betraktade och brukade den biologiska mångfalden i sin omgivning. Det gäller också ormar, där det arkiverade traditionsstoffet är rätt så omfångsrikt, och som dessutom varit föremål för etnobiologiska och folkloristiska analyser.²

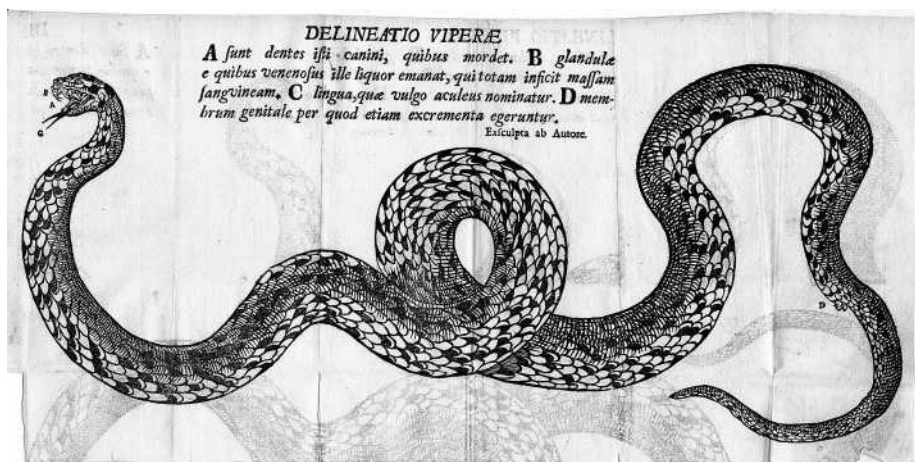
Däremot är våra kunskaper rörande folkliga uppfattningar om ormar i Sverige längre tillbaka i tiden mera begränsade.³ Viss hjälp har vi dock av Olaus Magnus framställning om de nordiska folkens historia från 1555 samt av den finsk-svenske astronomen Sigfrid Aron Forsius (ca 1550–1624), vars manuskript *Physica* från omkring 1611 innehåller en rad intressanta iakttagelser. Forsius skrift brukar ibland betecknas som den första naturalhistorien avfattad på svenska språket. Det skulle dock dröja till mitten av 1900-talet innan det blev tillgängligt för en större publik. Även om Forsius *Physica* i det stora hela bygger på en kontinental förlaga, har han använt åtskilligt stoff från sin egen erfarenhet. På så vis ger Forsius oss möjlighet att få en viss uppfattning om traditionella föreställningar som fanns i Norden rörande inte bara reptiler, utan också en hel del andra djurarter.⁴

En annan ofta förbisedd skrift, som innehåller några ur etnobiologiska och kulturbiologiska synvinklar spännande uppgifter, återfinns som bilaga till en akademisk avhandling vid Uppsala universitet från 1683. Det är ett litet märkligt aktstycke rörande i första hand huggormen, och som uppenbarligen tillkommit i ett slags polemik mot tidens inte bara folkliga uppfattningar, utan även föreställningar som delades av den lärda världen vid denna

tid. Skriften återfinns i den matematiska avhandlingen *De triogonometria*, med den då inflytelserika professorn Anders Spole (1630–1699) som preses. Det är en besynnerlig placering av ett debattinlägg, kan man tycka.

Skriftens upphovsman

Medan avhandlingen, enligt tidens sed, sannolikt till stora delar har författats av Anders Spole själv, är upphovsmannen till den polemiska bilagan om ormar, respondenten Johan Lindelius, då medicine studerande vid Uppsala universitet. Han var dessutom svåger till Anders Spole, som var gift med Johans syster Marta Lindelia (1650–1726). De biografiska uppgifterna om författaren är knapphändiga. Om Johan vet vi dock att han var född 1663 i Jönköping, blev student i Uppsala och erhöll senare sin medicine doktorsgrad i Utrecht. Det ingick i tidens utbildningsgång att avsluta den högre utbildningen vid något utländskt lärosäte, först i Leiden 1688 och sedan i Utrecht. Uppenbarligen hade Lindelius ett intresse för ormar, ty för sin doktorsgrad i Utrecht kom han nämligen att svara på en 22 sidor lång avhandling om huggormar, *De Vipera* (1690), med Johann Georg Graevius (1632–1703) som preses.⁵ Vi hoppas kunna komma tillbaka till denna avhandling i ett

Lindelius avbildning av huggorm i Corollaria nonnulla de serpentibus (1683). A är själva hörntänderna med vilka den biter; B körtlar från vilken denna vätska härrör, som påverkar blodmassan; C tungan som allmänt kallas gadd; D könsorganet genom vilket även avföringen kommer ut. Foto: UUB.

annat sammanhang. Om Lindelius tid i Holland – han låg bland annat sjuk i Amsterdam 1692 – hänvisar vi till Ewert Wrangel, som ingående skildrat äldre tiders svensk-nederländska förbindelser.⁶ Johan kom efter hemkomsten först att praktiserare medicin i Stockholm, sedan utnämndes han till provincialmedicus för Kronobergs län 1694. År 1695 gifte han sig med Juliana Block och år 1711 förestod han sysslan som brunnsläkare vid Medevi. Han avled i maj 1712 i Växjö. Det är inte mycket känt om hans levnad i övrigt.⁷

Texten

Lindelius lilla skrift *Corollaria nonnulla de serpentibus*, 'Några rön om ormar', handlar i första hand om huggormen (*Vipera berus*) som är den enda giftiga ormen i Sverige. Texten består av några korta påståenden, vilka ger oss en indirekt uppfattning om vilka föreställningar Lindelius samtid hade om huggormen. Så här lyder de i svensk översättning:

Serpentes aculeo non pungunt, ut communiter creditur, sed dentibus mordent.

Ormar stingar inte med en gadd, som man i allmänhet tror, utan de biter med tänderna.

Serpentes pungendo aculeum non possunt amittere, cum eo destituantur.

Ormar kan inte genom att stinga förlora sin gadd, då de inte äger en sådan.

Lingua serpentum nulla alia re accedente in superstitionibus, re amatoria, fascinatione aculorum, duellis etc. nullam vim habet.

Ormtunga har ingen egen kraft, när det gäller vidskepligheter, älskog, förhållning av ögonen, strider etc.

Serpentes homines somno consopire posse, minus veritati conveniens videtur.

Att ormar kan söva ner människor tycks vara mindre i överensstämmelse med sanningen.

Carne Serpentina etiam fames reprimi potest.

Man kan även dämpa hunger med ormkött.

Serpentes in homines irrepere, vix ad credendum inducimur.

Vi kan knappast förmås att tro, att ormar kryper in i människor.

Serpentes in gyrum sese instar rotae volutando homines non infestant.

Då ormen ringlar ihop sig i en ring, som till ett hjul, ofredar den inte människor.

Serpentes, quidam ovis incubando, quidam pariendo, factum excludunt.

Vissa ormar framföder sin avkomma genom att ligga på ägg, andra föder levande ungar.

Serpens in partes dissectus, ante occasum solis moritur.

En orm, som skärs i smådelar, dör före solens nedgång.

Serpens venenum in cauda non habet ut vulgi sententia est.

Ormen har inte gift i stjärten, som folk tror.

Per semestre spatium sine victu vitam trahere serpentes experientia docet.

Erfarenheten visar, att ormar kan leva i sex månader utan mat.

Serpentes manibus tractari tuto possunt a cautis.

Ormar kan utan fara hållas med händerna, om man är försiktig.

Det är förstås riktigt allt som Lindelius påstår. Giftormar har gifttänder, inte gaddar att förgifta sina byten och fiender med; ormtunga fungerar förmodligen inte som afrodisiakum, även om det varit en utbredd föreställning i svensk folktro; inte heller kryper ormen in i sovande människors kroppar, något som allmogen också beskyllde ormar och ödlor för att göra; det är dessutom sant att huggormen föder levande ungar, medan snoken lägger ägg; en sönderskuren orm sammanfogas inte åter när solen går ned, utan är redan död, även om de stympade kroppsdelarna kan fortsätta att röra sig en bra stund; iakttar man bara viss försiktighet kan man absolut lyfta en huggorm om man fattar den i nacken.

Linelius hade uppenbarligen genomskådat tidens folkliga och ofta också lärda föreställningar om ormar i allmänhet och huggormen i synnerhet. Det intressanta är emellertid att Lindelius argumenterar mot uppfattningar som uppenbarligen var gängse vid denna tid. På så vis förmedlar han iakttagelser av traditionell folklöre från 1600-talet som i många fall levde kvar ännu i början av 1900-talet. Framställningen kompletteras också med en avbildning av en huggorm, enligt texten gjord av författaren själv.

Noter

¹ För inledning och kommentar svarar Svanberg, medan Strand översatt Lindelius text.

² Ritwa Herjulfsson & Ingvar Svanberg, "Noabenämningar på huggorm (*Vipera berus*)",

Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 2005; Ritwa Herjulfsson, *Jungfru Maria möter ormen: om formlers tolkningar* (Göteborg, 2008); Ingvar Svanberg, *Kräll- och groddjur i svensk folkliv*

tradition (Stockholm, 2009). Ragnar Kinzelbachs programartade „Was ist Kulturzoologie? Paradigmen zur Koevolution von Mensch und Tier“, *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie* 2 (1999), 11–20, är en viktig inspirationskälla för etnozoologiskt orienterad forskning i Europa.

³ John Bernström, "Slang", *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 16 (Malmö, 1971).

⁴ jfr Ingvar Svanberg, "Swedish cetology in the early seventeenth century", *SLÅ* 2008, 169–187.

⁵ I. G. Grævius (pres.), *De Vipera* (Utrecht, 1690). Avhandlingen är på 22 sidor i kvarto.

⁶ E. H. G. Wrangel, *De betrekkingen tusschen Zweden en de Nederlanden op het gebied van letteren en wetenschap, voornamelijk gedurende de zeventiende eeuw* (Leiden, 1901), 270, 303 f.

⁷ Joh. Fredr. Sacklén, *Sveriges Läkarehistoria* 1:1 (Nyköping, 1822), 68 f.; Paul Wilstadius, *Smolandi Upsaliensis* IV (Karlskrona, 1971), 970 f.

Summary:

"Snake do not bite with stings"

Johan Lindelius' essay on snakes 1683

By Johnny Strand & Ingvar Svanberg

In 1683 the Swedish student Johan Lindelius (1663–1712) published, as an appendix to the mathematical dissertation *De trigonometria* (Upsala), a small polemic tractate on misunderstandings about the viper. It contains some critical remarks on perceptions of snakes prevalent at the time: "Snakes do not bite with stings, as is generally believed, but with their fangs"; "Snakes cannot lose their stings, when they bite, as they have no stings"; "Serpents' tongues have no power of their own in superstition, love matters, bewitchment of eyes, fighting etc."; "It does not seem very probable that snakes have the power of lulling people to sleep"; "Serpents' meat can even check hunger"; "We are not willing to believe that snakes creep into people"; "When snakes curl up, like a wheel, they are not dangerous to people"; "Certain snakes give birth to their offspring by lying on eggs, others are viviparous"; "Snakes, cut to pieces, die before sunset"; "A snake has no venom in its tail, as people believe"; "Experience shows that snakes can live six months without food"; "If you are cautious, you can safely hold snakes with your bare hands".

These claims reflect in a very concrete way the current ideas of snakes. In this Lindelius reveals 17th century learned and popular perceptions about the viper. It is therefore of interest for ethnobologists, ethnologists and anyone else interested in cultural biology. The essay also includes a picture, made by Lindelius himself, of a viper. *A* shows the canine fangs with which it bites; *B* shows the glands from which the venomous liquid comes that infects the whole blood mass; *C* shows the tongue, generally called sting; and *D* shows the genitals through which also excrements are discharged.

Författarnas adresser:

Johnny Strand, Odengatan 130, 441 51 Alingsås; Ingvar Svanberg, Institutionen för euroasiatiska studier, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: Ingvar.Svanberg@eurasia.uu.se.

Uses of whales' bones in the Faroe Islands

Carl Linnaeus was naturally aware of the potential and actual economic importance of larger cetaceans. In one of his lectures he mentions the use of fat for producing German soft soap, lubrication of leather and lamp oil, but also baleen (so-called fish bone), which was mostly used for stiffening. The jaws also have some economic importance.¹ Skeleton parts of whales have always been utilized in the material culture by people living in coastal areas. This is of course also true for the countries in the North. When the Venezuelan General and revolutionary Sebastián Francisco de Miranda y Rodríguez (1750–1816) travelled through Sweden in November 1787 he passed under an arch of whale jaws with his horse and wagon near Tofta in Bohuslän on his way to Marstrand (where by the way he saw a giant stranded whale). There are contemporary reports that the vertebrae of large stranded whales were used as chairs and chopping blocks in eighteenth century Bohuslän. As late as the 1880s, bones and ribs of whales were used as gateposts and footbridges in the wet meadows in the vicinity of Varberg in Halland.²

Although we have recorded a few other arches of whale jaws and some further traditional ways of using skeleton parts from whales in Sweden this is, due to the lack of whales, a rare part of the material culture here. In western Nordic areas it is different. Visitors to Nólsoy, one of the eighteen islands constituting the Faroes in the mid-Atlantic, are for example still greeted at the quay by an arch of a fin whale's jaw bones when they arrive on the ferry Ritan from Tórshavn. The bones are familiar sight for many people, and are depicted in guide and hand books on the Faroe Islands. In December the arch is decorated with electric Christmas lights that help to brighten the dark winter days. This arch has stood here since 1975, but the bones have a much longer history than that.

Whales' bones in perspective

Arches, raised for ornamental and ceremonial purposes, are just one example of the recent use of skeleton parts of whales on the Faroe Islands. It is not

A fin whale (Balaenoptera physalus) in the Vestmanna Strait, June 2009. Photo: Osva Olsen.

unique to the Faroes, and examples can be found around the world, and traced back to ancient times. Strabo, for example, mentions the use of whale bones as arches. The German whale historian Klaus Barthelmeß has pointed out that in particular the large lower jaw bones of whales are regarded as beautiful by most human societies. He says their form, surface, proportions and curvature fulfil human criteria of harmony and well-being, which are valid in nearly all cultures.³

In this article we describe and discuss recent use, i.e. utilization of skeleton parts – bones and craniums – of whales on the Faroes during pre-modern and modern history. Our study is based on ocular observations, interviews with locals on the islands (Redman in 2007; Svanberg between 1995 and 2009), and also collections and photo archives in the Føroya Fornminnisavni (Tórshavn); bone collections in various museums in Faroe Islands, Great Britain, Italy and Sweden, old illustrations, and oral and written reports from other visitors to the Faroes. Such records are useful

not only to ethnobiologists and whale historians, but also to archaeologists and ethnologists. We have tried to trace various uses and will briefly discuss them in both historical and comparative perspectives.

The economic use of pilot whales' (*Globicephala melaena*) bones was due to necessity in an environment with shortages of wood and other materials of hard and elastic properties. Although the hunt for pilot whales and various other small toothed whales has a long history and still is an integral part of local culture, large whales seems to have held a certain excitement also for the Faroe islanders, which is reflected in some of the uses presented here.

Exploitation of whales

The traditional pilot whale hunt has been practised probably since the days of the early Norse settlers. In the old days, pilot whales were utilized not only as a source of food and blubber, but other parts of the whales were used as well. The intestines were also used for various purposes. For instance, in the collection of the Faroese Historical Museum there is an *ullarhít* 'wool bag' made of a whale stomach and wooden bottom. It was used to store wool or yarn. Pilot whale stomach-skins were tanned and inflated for use as *grindakikur* 'buoys' and for *lýsikikur* 'container for fish oil'.⁴

Harbour porpoise (*Phocoena phocoena*), white-sided dolphin (*Lagenorhynchus acutus*) and bottle-nose dolphin (*Tursiops truncatus*) were and are caught mainly for their meat. Bottle-nose whales (*Hyperoodon ampullatus*) have been caught in the month of September by men from Hvalba in northern part of Suðuroy. The meat has been utilized locally for food when fresh, while the blubber, which is not regarded as edible, is sometimes retained to render the oil for use as a traditional ointment for skin ailments.⁵

Although six to seven large whale species regularly appear in Faroese waters, the islanders very seldom had the opportunity to kill any of them. On the contrary they often feared the large species that approached their boats, and tried to get rid of them by throwing bitter-tasting or scented substances like juniper chips, castoreum and castor oil in the water. Hunting for whales is therefore essentially a more recent phenomenon. However, stranded large whales have always been utilized whenever the inhabitants had the opportunity to get access to them. In the old days, the right to stranded whales was regulated by the Norwegian Gulating Law, chapter 149–150. Also Seyðabrævið (Sheep Letter) from 1298 contains rules for stranded whales.

A stranded whale that is cut up by Faroe islanders, according to Olaus Magnus Carta marina 1539.

In Olaus Magnus's *Carta marina* from 1539 there is a famous picture showing the inhabitants dealing with the blubber from a stranded large whale. When it comes to the large whales the islanders at least in the nineteenth century did not use the meat for human food, although the blubber was of great importance.⁶

With the Norwegian development of commercial whaling the industry hunt for large species also took place around the Faroe Islands. Whale stations were founded also on the Faroes, for instance at Lopra in Suðuroy in 1901, Áir in Streymoy in 1905 and at Signebøur in Kollafjørður, also in Streymoy. They came to be of great economic importance for the villages in the vicinities, providing jobs, raw material and eventually also food. When commercial whaling began at the turn of the last century, the meat was at first avoided as food. However, the locals found out that the meat of the large baleen whales was edible and it soon became popular both in the vicinity of the whaling stations, and elsewhere on the islands. The inhabitants got the meat for free or for a small sum of money. The meat was consumed as food until the hunt for large whales was abolished in the late 1970s and early 1980s.⁷

However, other parts of the large whales were also used. Beside skeleton parts, which will be discussed later, the baleen was taken care of and sold on the market. There is still baleen left on the Faroes, and a few years ago Svanberg met a craftsman in Tórshavn who produced tie clips and other small things of baleen. However, he would not disclose his source of the material.⁸

Bones for fuel

The use of whale bones as fuel is an ancient practice which has been documented in archaeological investigations along the Atlantic coast. We also have written records from more recent times. According to Archbishop Olaus Magnus in 1555: "The smaller bones serve as fuel when the stack of logs for the family hearth runs out". This is also illustrated in book 21:20.⁹ Scottish ethnographer and zoologist Nelson Annandale made several trips to the Faroe Islands between 1895 and 1903. He observed how fresh pilot whale bones were used as fuel for the fires over which fish-oil was boiled, for instance in Kvívík. Informants familiar with more recent practices, have no knowledge about using the bones as fuel. Instead the bones are usually put back in the sea.¹⁰

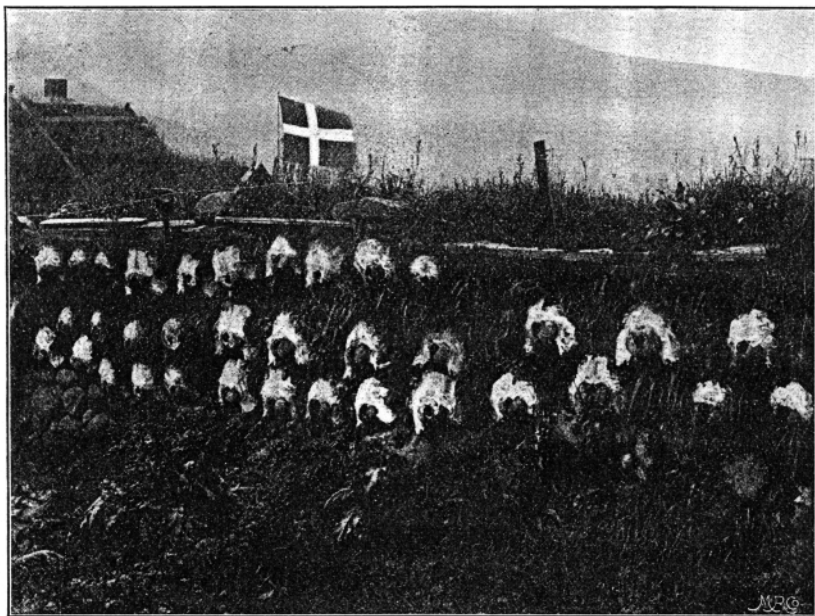
Whale skull walls and constructions

The Catholic priest Alexander Baumgartner, who came as a missionary to the Faroes in the 1880s, observed walls of pilot whale skulls:

Behind one of the highest little houses we found a small property with a wall of whale skulls. These were certainly hundreds of them; a strange sight, and very characteristic, because the pilot whale hunt plays a large role here.¹¹

The same text appears in the third edition of this book, with the addition of a photograph. This shows about 35 skulls in a wall, captioned "Fence of pilot whale skulls in the Faroes".¹² In Kvívík, Mr. Annandale also found a small construction of whale skulls. The construction was used for manufacturing fish-liver oil: "Behind little walls, built half of rough stones and half of pilot whales' skulls".¹³

The use of whale skulls for construction is also known from other places on the Faroes. There are for instance two old photographs showing walls of pilot whale skulls at Klaksvík. One of the photos shows around forty skulls tightly packed together and topped with a wooden fence in a wall beside the bay. The picture is undated, but is probably from c. 1890 – 1900. A second photograph, possibly another stretch of the same wall shows fifty-five skulls slightly more spread out in a turf wall. Again, the photograph is undated.¹⁴

A wall of pilot skulls at Klaksvík at the end of the nineteenth century. From A. Baumgartner, Island und die Färöer (1902).

During World War II, pilot whale skull walls were still to be seen on the islands. Kenneth Williamson reported that he had encountered the practice of building garden walls entirely of the skulls of pilot whales in two places. Also John F. West, a frequent visitor to the Faroe Islands, was familiar with this use: “In the Faroe Islands one finds also walls built of the vertebrae of whales, particularly those of the pilot whales”.¹⁵ Earlier there was an angelica (*Archangelica angelica*) garden in Múli which had six pilot whale skulls decorating the entrance. The garden has been taken to the open-air museum in Kongens Lyngby, Denmark, where it can still be seen.

Tools, utensils and toys

In his review of the prehistoric use of whale bones, archaeologist Grahame Clark gives many fine examples of household tools made of whale bones from the Orkneys, Shetland Islands, the Hebrides, Ireland and Scotland. They have for instance been used to manufacture vessels, the bottom of sieves, axe

blades, and harpoons. Some of these uses are known also from pre-modern Europe. However, the utilization of whale bones for tools and equipments on the Faroes is rather limited, according to written sources and preserved items in the museums.¹⁶ During his visit to the Faroes, Nelson Annandale encountered a disappearing tool made of whale bone. It was used for weaving:

The old-fashioned upright loom – the only weaving-apparatus known in the Faroes at the beginning of last century – has quite disappeared, though I have [...] obtained specimens of the *weaver's sword*, carved out of a whale's jaw or rib, in the Faroes. So utterly forgotten is the use of this that a man whom I showed a specimen in Thorshavn asked me whether it was a model of a whaling-spear.¹⁷

A loom with the whale bone sword is still kept at the Føroya Fornminnis-savn.¹⁸

The vertebrae and ribs of large whales had many uses. In Nólsoy you can still see a whale vertebrae used as a support for a small grindstone. Vertebrae of large whales were also used as the base for an eating trough, *etingartrog*. Ribs were used for various purposes. In the Kirkjubø farmhouse there is a 1.26 m long rib, with an incision about 1.5 centimetres deep in the middle, which was used on the cliff top to protect the rope from rough rocks when men descended the cliff face to collect birds' eggs. Another rib in Kirkjubøur has wooden and bone pegs added and is used for hanging clothes on.¹⁹ The tendon discs of bone that lie between the bodies of vertebrae in the region of the tail of a pilot whale have traditionally been used by children to make a so-called *snurra* i.e. a *buzz* or *buzz-saw*, also known as *buzzer*, *whirligig*, *whirling disc* or *whizzer* in English.²⁰

Marius Johannesen describes in his book on Faroese traditional toys how to make such a buzz-saw from the disc:

The *snurra* is the flat tendon disc on each side of the vertebrae, which, when they become oblique, cause what we with a modern word call 'slipped disc.' We use the disc of a pilot whale.

Two holes are made in the middle of the whirl, and a string of about 80 centimetres length is put through the hole and both ends are tied together. Now you take the curve of the threads on each thumb, you twist the thread and when you pull carefully, the twist is undone while the 'snurra' spins another twist the other way and like this, you may continue as long as you like.²¹

Annandale had already seen this. He wrote that the children made a whirl by threading the thin disc "upon a loop of wool or string. The ends of the

loop are held, as wide apart as possible, in the two hands, and it is caused to rotate in such a way that it becomes completely twisted, the discs then revolve rapidly, producing a humming sound, if the hands be alternately approached to and drawn apart from another".²²

These kinds of whirling disc are still made in the Faroes, and can also be bought in stores selling handicraft. The buzz is an old kind of toy distributed all over the world. In Sweden it was known as *hjulsnurra*, *kattasnurra*, *snurreben* and *surra*, in Denmark as *hvæsegase* and *suse*, in German *Brummknopf*, *Schnurrer*, *Schwirrer* and *Schwirrscheibe*, in Finland as *nappi* and in Latvia as *dūcenis*. Although sometimes made of bones and ivory, we think that the Faroese kind, made from a whale vertebra disc is probably unique.²³ Annandale mentions that the smallest vertebrae of pilot whales were used by the children to make toy carts to drag around.²⁴ Teeth of pilot whales are today sometimes used as necklaces and sold as souvenirs on the islands.

Rib boat rollers

The ribs of pilot whales and large whales were frequently used as boat rollers (*lunnar*), a practice that has been known within living memory, for instance at Toftur on Eysturoy and in Vestmanna in Streymoy. Wood was sometimes used, but if not thick enough it would break. Sámal Johansen describes the use of rollers in Haldórsvík in the early twentieth century. He writes that many had access to ribs from large whales, which were much easier to move from one end of the boat to the other as it was moved up or down the beach. They were mostly used at low tide. Once the boat was in the water the ribs were taken up and carefully put away until needed for further use. Annandale observed that at Mykines, where the landing-place was steep, the bone rollers were kept in position forming a kind of boat ladder. He also added that boats being made, or painted, were often propped up with skulls, and that the boat-builder sat on one of the larger vertebrae.²⁵ The use of whale ribs as rollers is known from other countries as well. There are examples from Iceland, and from places like Mangaster, Reawick and Ronas Voe in Shetland.²⁶

Vertebra seats

The use of vertebrae from large whales as chairs or seats is probably also a very old practice, documented in the prehistoric material from various places in north-western Europe. The practice of using whale vertebrae as furniture is global. It is also known in recent sources from many places, such as in Great Britain, Norway, Iceland and Sweden.²⁷ Such seats have frequently been used on the Faroes as well. We have already mentioned that boat builders could often use a vertebra as a seat during the work. These chairs were called *stabbi*. A couple of such vertebrae are still kept in the collection of Føroya Fórminnisávn in Tórshavn. There are specimens in the Blásastova Museum in Norðagøta and the Dúvugarður Museum at Saksun. Others are mentioned from private homes in Kirkjubøur and Vestmanna. In Nólsoy some of the vertebrae from a blue whale (*Balaenoptera musculus*) that was brought to the island in 1895 are used as seats, both indoors and outdoors.²⁸

The oldest reference from the Faroes is from the early 1770s. In Svabo's dictionary there is the entry *stabbi* meaning 'vertebra of a rorqual whale, which is used to sit on'. However, there is reason to believe that this is a word and practice that goes back to Viking times. The word *rodrastobb* is recorded in Shetland Norn, as a metaphorical expression for 'a very small person, a child, a thickset little fellow'. As Jacobsen rightly points out this probably goes back to an original **røyðrarstubbi*, with the same meaning as the Faroese *royðrarstabbi* 'a seat made from a dorsal vertebra of the rorqual'. Jacobsen adds that the larger vertebrae of blue whales were commonly used in the Faroes like blocks of wood to sit on and this is said also to have been the case in Shetland.²⁹

Arches and other ornamental purposes

Arches of large whale jaws are known from many parts of the world. In Great Britain there are as many as 85 still standing. There are also examples in Denmark, Germany, the Netherlands and Norway. In Sweden there have been several but only one is still standing in the harbour at Käringsön in Bohuslän. Similar kind of arches can be found in distant places such as in Barrow in Alaska, Port Elizabeth in Bequia in the West Indies, Kaikoura in New Zealand, Stanley (formerly known as Port Stanley) on the Falkland Islands, Ísafjörður in Iceland and Saint Ouën in Jersey.³⁰

The oldest known jawbone arch in the Faroe Islands was located at the entrance to Jacob Lützen's house on Tinghúsvegur. This may have been the arch in the Faroes that Pouchet was referring to: "We have found these kinds of gantries [jaws of whale]... in the Faroes". There is a photo from "around 1890" that shows the arch in place. Another photograph of Tinghúsvegur "prior to 1892" shows the new wooden gateposts that by that date had replaced it. Maybe it was this arch that was constructed of the jaws from the fin whale (*Balaenoptera physalus*) that was killed by Per í Nesinum outside Vestmanna in the 1850s.³¹

Another arch was placed at Christine Minde in the neighbourhood Rætartará (Sigmundargøta 30) in Tórshavn. It was erected by Johan Reinert Jensen who worked from 1890 to 1902 in Umanak as controller for north Greenland. On his return he brought the bones with him and set them up soon afterwards in front of Christine Minde as a souvenir of his time in Greenland. He died in 1907. By the 1950s the old bones had decayed. They were replaced by Arne Petersen, a Norwegian from Skeen in 1956 or 1957. In 2001 the then owner of the property, Gudmund Isfeldt, concerned about the condition of the second arch replaced it with another pair of jaws in the summer of that year. The bones themselves were then some 30 years old, and came from his property at Leynar, where they had been standing as an arch since the mid-1970s. The bones from the second arch were placed at the rear of Sigmundargøta 28 where they can still be seen. One bone is above the other, with the condyles at opposite ends, each one resting on a metal bracket in the middle. They are 5.04 m long, and originally stood as an arch next door at No. 30 from the 1970s to 2001. They are worn and moss-covered.³²

As part of the welcoming arrangements for the visit of King Frederick VIII to the Faroe Islands on 20 July 1907 a jawbone arch was erected on Kópargøta in Tórshavn between the house of Djóna í Geil and the warehouse of Handilsforeiningin (which is nowadays Café Natúr). The jaws came from the whaling station at Signabøur in Kollafjørður. One of the senior civil servants said to the King that they were now walking through the mouth of a whale. The King laughed and replied that there should not be any danger in doing so because they would not end up in the whale's stomach like Jonah.³³

There is a jaw bone arch standing on a rough patch of grass besides the Community Centre building housing Felagið Varðin at Áarvegur in Hósvík. The bones are about 4.25 m long, meeting nearly at the apex, and 2.88 m apart at ground level. Some parts are black with oil. The bones have patches of moss, some with grass growing on them. These bones are, according to

Above: Arch of a fin whale at the community centre in Hósvík. Below: Detail of a whale bone with patches of moss at the community centre in Hósvík. Photo: Ingvar Svanberg, 2007.

informants, from a fin whale that was harpooned south of Faroe Bank some time between 1978 and 1982 by Hvítiklettur. The carcass was towed to the whaling station at Áir and cut up. Many people in Hósvík worked at the whaling station. The jawbones were placed in a boathouse at Hósvík where they lay for many years. After that they were outside the house of Jógvan Heinesen. He made regular use of the Community Centre, built in 1992, organizing Faroese dances, and through this connection had the idea of making an arch with the bones. The bones were erected sometimes after 2000.

There are several bones at one of the summer houses high on the hill above the road at south end of Leynar. The house was built in 1974 for Gudmund Isfeldt. There is a sperm whale jawbone standing vertically each side of the entrance gate. The gate hinges and bolts are attached to the bones. They are 2 m and 2.20 m high. On the wall of the house is a cervical vertebra. On the wall above the balcony is an assortment of small pieces of bone and vertebrae, including parts of an epiphysis. In front of the house there is a piece of very mossy skull sitting on a large rock.

In the little park at the gorge beside the school in Vestmanna there are a couple of large jawbones, approximately 4.4 m and 5 m respectively long, lying on the ground as edges of the plantation. They have been brought from elsewhere and placed there quite recently. Svanberg saw them on a parking lot further down in the village some years earlier. The history of these bones is vague. According to one informant these bones were once used as gateposts. In the 1940s they were lying on the ground in a garden í Fløtti. However, there is another jawbone, 5 m long and 50 cm wide, used as a bench in Mrs Maria Hummeland á Heygum's garden. According to Mrs Hummeland the jaw was found "very long ago in the sea". It has been in her garden for many decades, but no further details were given about when it was placed there.

A similar use of two big jawbones is known also from Kirkjubøur. They are lying on the ground condyle to condyle outside the old timber building occupied by the Paturssons. They form a border between lawn and the road on the east side of the farmhouse. The bones, worn and mossy, are each just over 6 m long. They come from a blue whale that was washed ashore nearby in 1905.³⁴

"A striking feature in the harbour is the archway made from the jawbones of a whale found drifting in the sea and then towed into Nólsoy", write two authors in a modern handbook over the Faroese history. The well-known jawbone arch at the harbour side in Nólsoy has an interesting history. In 1895, a large whale was spotted outside Bø. With the help of an easterly wind

the carcass was towed on shore and beached. After some arguments in court with a Norwegian whaler that operated in the area, the whale was bought by the Nólsoy men. In 1907, when King Frederick VIII of Denmark visited the Faroe Islands, he also came to Nólsoy. The great jawbones from this whale were erected as a triumphal arch to welcome him, like the one he had already seen in Tórshavn. The arch was decorated with plates of baleen. The bones then stood outside the village, by the little bridge, close to today's football pitch, until 1921. After they were blown down in a storm it was decided to re-erect them in a more protected place. This was at the old entrance to the village from the harbour at the point where í Túni meets í Geilini. In 1957 the bones were hit by a lorry and damaged, and were then left lying on the ground for the next ten years. The condyle stumps are still buried in the ground. In 1975 the jawbones were taken up and re-erected in their present position in front of the café Kaffistovan in time for the visit of Queen Ingrid to Nólsoy in August that year. Since then the bones have been restored several times, have had the holes in them filled, and overall painted white.³⁵

At the senior school in Oyrarbakki there is a jawbone arch standing on the flight steps between the school entrance and the playground area. These are large bones, with 5 m above ground, and another metre in the ground. The tops have been cut to fit, and are held just slightly apart with a metal bar. They came from the last blue whale killed off the Faroe Islands in the mid-1960s. After the carcass had been brought to the whaling station at Áir and processed, the jawbones were acquired by Hans Erland í Brekkunum, who took them to his home in Hósvík where they lay on the ground for a number of years. When Hans Erland was appointed headmaster for the new school that was being built at Oyrarbakki, he asked if they would like the bones. The offer was accepted and the bones were set into the ground as an arch. They were in position when the school opened on 1 April 1974. The jawbone arch, and the bridge linking Streymoy and Eysturoy (completed in 1973) were adopted as the emblem of the school, and still feature on its headed notepaper.³⁶

Biological reference material

Skeleton parts of whales are also kept as biological reference material at the Faroese Museum of Natural History (Føroya Náttúrugripasavn) in Tórshavn. Bones are also to be seen in the exhibition hall. On display are the skull and lower jawbones of a large sperm whale. It is 3.81 m long and about

1.50 m wide. They came from a 14 metres long male specimen stranded at Rituvík, Eysturoy, in the early 1990s. There is also the skull and jawbones of a bottle-nose whale, which is about 1.4 m long. Several skeletons and bones from the Faroe Islands have also been exported to other zoological collections all over the world, for instance to Copenhagen, Stockholm, Calci, Napoli, Cambridge, Oxfordshire, and Glasgow.³⁷

Conclusion

The use of whale bones in history and today for various purposes is a reminder of the importance of whales in the local culture. Whales have been an indissoluble part of the Faroese folk life for many centuries. Human interaction with whales has thus been an essential part of the daily life for the islanders. Whales have always been and will always be important key symbols for the local culture of the Faroe islanders. The economic value is indisputable and so is the symbolic importance of the whales as well. Many stamps with various whale species have been issued the last decades. A bottlenose whale is a logotype for Suðuroyar Sparikassi ('Suðuroy savingsbank') and large whales are found in old-fashioned expressions like *hann er sum royður* ('he is like a blue whale') about someone that is heavy in his movements or *tú ert sum sildreki* ('you are as a minke whale') about someone who appears when you least expect them. The arches in various places in Eysteroy, Nólsoy and Streymoy are also reminders of the great economic and symbolic importance whales have had on the Faroes.³⁸

Notes

Acknowledgement. We have had much help and information from many people for this essay. We are grateful to Mr. Regin Debess, Mr. Jón Ingi Ejdesgaard, Mr. Hans Erland í Brekkanum, Mr. Nicolaj Falck, Mr. Jann Marner í Gong, Mr. Janus Isfeldt, Mrs. Solveig Isfeldt, Ms. Súsanna Joensen, Mr. Andras Mortensen, Mr. Alfred Olsen, Mrs. Maria Hummeland, Mr. Karmal Olsen, Mr. Jóannes Patursson, Mr. Árni av Reyni, Mrs. Ingigerð á Trøðni and Mr. Tór-Egil Matras-Ørvarodd in the Faroes for their help. Also thanks to Mr. Ólavur Olsen in Denmark, Mr.

Sigurður Ægisson in Iceland, Mr. Stefan Lundberg and Mrs. Osva Olsen in Sweden, Mr. Neil Anderson in Shetland, Mr. Arthur C. Credland and Mrs. Thomasina McGuigan née Redman in Great Britain.

¹ Einar Lönnberg, *Linnés föreläsningar öfver djurriket* (Uppsala, 1913), 177.

² Francisco de Miranda, *Miranda i Sverige och Norge 1787* (Stockholm, 1950), 222; John Bernström, "Valar i Bohuslän," in *Natur i Bohuslän*, eds C. Skottsberg & K. Curry-Lindahl

(Stockholm, 1959), 227; "En temligen stor hval," *Helsingfors Dagblad* 18 May 1880.

³ Klaus Barthelmess, *Die Walknochen der Nordseeinsel Borkum: Kulturgeschichte bedeutsamer Denkmäler aus der Blütezeit des europäischen Arktiswalfangs mit überlegungen zu ihrer Konservierung* (Norderstedt, 2008), 3.

⁴ Jóan Pauli Joensen, *Pilot Whaling in the Faroe Islands* (Tórshavn, 2009); Heini Madsen, *Grind. Færøernes hvalfangst*. (Vadum, 1992); Jóan Pauli Joensen, *Fólk og mentan* (Tórshavn, 1987), 162; Kenneth Williamson, *The Atlantic Islands: A Study of the Faeroe Life and Scene* (London, 1948), 114; M. A. Jacobsen & Christian Matras, *Føroysk-donsk orðabók* (Tórshavn, 1961), 127, 267; cf. Vicki Ellen Szabo, *Monstrous Fishes and the Mead-Dark Sea: Whaling in the Medieval North Atlantic* (Leiden, 2008), 99–100.

⁵ Madsen 1992; *Whales and whaling in the Faroe Islands: Update on catches, research and other activities 2002–2003*, ed. Løgmannsskrivstovan (Tórshavn, 2003).

⁶ Mikkjal á Ryggi, "Stórhvalur og stórvalaveiði," *Varðin* 7 (1927), 117–135; W. B. Lockwood, "The Faroese Whale Names," *Fróðskaparrit* 43 (1995), 73–84; Ingvar Svanberg, "Att skrämma bort valar," *Gardar: Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö* 35 (2005), 5–8; Ingvar Svanberg, "'Du grumme Søe-Konge, du Trolld i det Vand': trolldhvaler i norrøn tradition," in *Fólkaleikur: Heiðursrit til Jóan Paula Joensen*, ed. Andras Mortensen (Tórshavn, 2005), 265–276; E. A. Bjørk, *Færøsk bygderet* 3. *Strandretten* (Tórshavn, 1963), 161–164; Arni Thorsteinsson, "Skothvalur og rekahvalur," *Mondul* 2 (1976), 3–7; cf. Olaus Magnus, *Ain kurze Auslegung der neuen Mappen von den alten Goettenreich und andern Nordlenden: Venedig 1539* (Stockholm, 1912).

⁷ Helgi Jacobsen, *Hvalurin er mín: søgan um stórhvalaveiðuna í Føroyum* (Tórshavn, 2007), 72; Anthony Jackson, *The Faroes: the Faraway Islands* (London, 1991), 57–61.

⁸ Jacobsen 2007, 18; cf. C. H. Stevenson, *Whalebone: Its production and utilization* (= U.S. Department of Commerce and Labor, Bureau of Fisheries document no. 626) (Washington, D.C., 1907) and Julie A. Lauffenburger, "Baleen in museum collections: its sources, uses,

and identification," *Journal of the American Institute for Conservation* 32 (1993), 213–230.

⁹ Grahame Clark, "Whales as an economic factor in prehistoric Europe," *Antiquity* 21: 84–104 (1947), 99–100; Olaus Magnus, *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (Roma, 1555), 750.

¹⁰ Nelson Annandale, "The survival of primitive implements, materials and methods in the Faroes and South Iceland," *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 33 (1903), 251; Nelson Annandale, *The Faroes and Iceland: Studies on Island Life* (Oxford, 1905), 36–37.

¹¹ Alexander Baumgartner, *Island und die Färöer* (Freiburg im Breisgau, 1889), 61.

¹² Alexander Baumgarten, *Island und die Färöer*. Dritte, vermehrte Auflage (Freiburg im Breisgau, 1902), 66–67.

¹³ Annandale 1905, 38.

¹⁴ Føroya Fornminnisav, NM no 5171 F15 and Danish National Museum No 89.058; see photo in Joensen 2009, 28.

¹⁵ Williamson, 114; John F. West, "More old bones," *Lincolnshire Life* 2: 1 (1962), 40.

¹⁶ Clark 1947, 99–100.

¹⁷ Annandale 1905, 195–196.

¹⁸ Joensen 1987, 165–166.

¹⁹ Joensen 1987, 159.

²⁰ Jacobsen & Matras 1961, 397; Jóhan Hendrik W. Poulsen, *Føroysk orðabók* 2 (Tórshavn 1998), 1100; Stewart Culin, *Games of the North American Indians* (New York 1975), 751–753.

²¹ Marius Johannesen, *Føroysk barnaspøl* (Tórshavn 1979), 112. Cf. Ingvar Svanberg, "Snurra: en færøisk leksak i global belysning," *Gardar: Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö och Samfundet Sverige-Färöarna* 39 (2008), 42–46.

²² Annandale 1903, 251.

²³ Holger Rasmussen, *Gammelt dansk legetøj I selv kan lave* (København, 1980), 19; Stewart Culin, "Hawaiian games," *American Anthropologist* (ns), 1 (1899), 201–247; Stewart Culin, *Games of the Orient* (Rutland, 1960), 22–23.

²⁴ Annandale 1903, 251.

²⁵ Sámal Johansen *Á bygd fyrst í tjúgundu öld*.

(Vágur, 1970), 65; cf Andras Mortensen, *Hin føroyski róðrarbáturin: sjómentir føroyinga í eldri tíð* (Tórshavn, 2000), 162; Annandale 1903, 251.

²⁶ Nicholas Redman, *Whales' Bones of the British Isles* (London, 2004), 309, 310.

²⁷ Clark 1947; Ferdinand Pax, "Zoogene Bau- und Schottermaterialein rezenten Ursprungs," in: *Die Rohstoffe des Tierreichs*, eds F. Pax & W. Arndt, Volume 1:2 (Berlin, 1938), 2072–2073; Redman 2004; Ingvar Svanberg, "På spaning efter svenska valar," *Saga och sed* 2007 (2008), 52.

²⁸ Annandale 1903, 251; Joensen 1987, 132–133; P. Nolsøe, "Royðuri," *Vardín* 35 (1962), 124.

²⁹ J. C. Svabo, *Dictionarium Faeroense/Färoesk-dansk-latinsk ordbog* (København, 1966), 813; J. Jakob Jakobsen, *An Etymological Dictionary of the Norn Language in Shetland* (London, 1932), 709, 733.

³⁰ Pax 1938, 2072–2073; Redman, 2004; Claes Kranz, *Vinterland* (Stockholm 1957), 136; Svanberg 2008, 52.

³¹ Georges Pouchet, "Les échouages de cétacés

du IX au XVIIe siècle," *Revue scientifique* 51 (1893), 521–524; Finnur Johansen, *Traðkaðu fólkinum slóð, Havnin 1860–1900*. (Tórshavn 2006), 37 & 88; cf. Jacobsen 2007, 15–16.

³² Háberg 1918, 10; Johansen 2007, 72; B. Johannessen, *Havnin: folk og yrki 1900–1939* (Tórshavn, 2007), 143; O. Kugler, "Kugler's World," *Guardian Travel Section*, 14 October 2006, 14.

³³ Hans Petur Hansen, "Kongsvitjanin í 1907," in *Góður er gamalur í ráðum*, ed. M. Jacobsen (Tórshavn 1991), 79; J.P. Gregoriussen, *Eldru hválvirkjurnar* (Tórshavn, 1997), 146–147.

³⁴ cf. Símun V. Arge, *Múrurin og onnur fornminni í Kirkjubø* (Tórshavn, 1989), 16, 17.

³⁵ "Tíðindir úr Förlum," *Føringatíðindi* Nr 17 (5 September 1895), 4; Liv Kjorsvik Schei & Gunnie Moberg, *The Faroe Islands* (London 1991), 181; Williamson, 1948, 299; P. Nolsøe, 1962, 122–124; West, 1962, 40; Hansen, 1991, 83.

³⁶ Svanberg 2008, 47–64.

³⁷ Redman 2004: 8, 186 & 277.

³⁸ For the proverbs, see Ryggi 1927, 124.

Summary:

Uses of whales' bones in the Faroe Islands

By Nicholas Redman & Ingvar Svanberg

In this article we explore the various recent uses of whale bones on the Faroe Islands. Pilot whales (*Globicephala melaena*) in particular have been hunted and meat and blubber as well as other parts of this species have been used, for instance stomachs for wool bags, buoys and containers; vertebrae for toys; skulls for walls; and other skeleton parts for fuel. Vertebrae of large whales have been used for chairs, while jaw bones have sometimes been set up as arches. Ribs were also used as boat rollers and benches. Most of these ways of exploiting whales have a long tradition dating back to prehistorical times in Europe, but were still known on the Faroes in the twentieth century and sometimes actually up to the present day.

Authors' addresses:

Nicholas Redman, 237 Hawardene Gardens, Teddington, Middlesex TW11 0DP; Ingvar Svanberg, Department of Eurasian Studies, Uppsala University, Box 514, 752 20 Uppsala.

Linné 300, Darwin 200: fortfarande med oss

Ett samtal mellan Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg och

Nils Uddenberg

2007 var det Linnéjubileum och i år är det Darwinjubileum. Det finns anledning att jämföra två storheter, om de hänger ihop och hur, och vad de spelar för roller i dag. Vi kan också passa på och vädra några sympatier. "Vi" bör presenteras och är *Bengt Olle Bengtsson* (BOB) professor i genetik vid Lunds Universitet också med en idéhistorisk produktion, *Nils Uddenberg* (NU), professor, författare och översättare (av Darwin) i Lund och *Gunnar Broberg* (GB), professor i idé- och lärdoms historia, denna årsskrifts redaktör, för dagen protokollförare. Vi är på utflykt med Skånska Linnésällskapet i nordvästra Skåne och befinner oss en sällsynt regnig dag den 12 juni 2009 på Össjö, ett gods Linné besökte på sin Skånska resa och där han fann en "täck trädgård full av den utvaldaste och med mesta slags frukt". Vår värd är Hugo Berch, ättling till dåvarande innehavaren till granngodset Vrams Gunnarstorp, kapten Berch, som "med rätta bör räknas för en av de starkaste ekonomer, som nu voro i Skåne".

Och hur var det med sympatierna?

NU: Jag får ibland frågan om jag skulle föredra att träffa Darwin eller Linné och då brukar jag välja Darwin. Båda är fascinerande gestalter. Linné var en oöverträffad iakttagare, en skicklig stilist och en inspirerande lärare – Darwin hade också en fenomenal iakttagelseförmåga och förmåga att se stora sammanhang. Men Linné tålde inte kritik, han var härsklysten och intolerant – Darwin var blygsam, han hade en ovanlig förmåga att se svagheter i sina egna resonemang, och ville inte bli ovän med någon. Jag tror att det var lättare att umgås med Darwin än med Linné.

BOB: Det är lätt att känna sympati och respekt för såväl Darwin som Linné. När jag läser dem slås jag ofta av hur bra de faktiskt är. Deras berömmelse är inte bara en evig självuppfyllelse av att de redan sedan länge är berömda, utan orsakas av det faktum att deras verk ger fräscha och spännande insikter till ständigt nya läsare. Den viktigaste likheten dem emellan

Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg och Nils Uddenberg samtalar på Össjö herrgård den 12 juni 2009. Foto: Matz Jörgensen.

ligger i deras kreativitet. Inte bara så att de var uppfinningsrika och hade goda idéer, utan i detta att de målmedvetet formade sina liv så att de kunde utföra (relativt) ostört långsiktigt kreativt arbete. Båda maktade därmed med att skapa sig betydande *œuvren*. Egentligen hade Linné och Darwin mycket väl kunnat fortsätta som societetspersoner i Stockholm respektive London, men Linné valde bort hovkontakterna för en professur i Uppsala och Darwin lämnade det viktorianska societetslivet för att med familj och tjänare flytta till Down House ute på landet. Båda gjorde detta för att få bättre möjligheter till att forska och skriva och – på ett djupt självcentrerat sätt – kunna gå in i den egna kreativiteten.

GB: Båda kan behöva försvar. Darwin för "socialdarwinism" men som är ett senare fenomen och där snarare Herbert Spencer är den obehagliga exponenten. Ändå var Darwin förstås på många sätt ett barn av sin konkurrensbesatta tid. Man kan vara motströms men man befinner sig ändå i tidens flod. Linné stod i skottgluggen som skövlande växtsamlare och krass nyttoevangelist för några decenniers sedan då gröna vägen och ekologin fick sitt genombrott. Ansvar för att ha offrat apostlarna på vetenskapens altare är också en fråga. Båda har förstås kritiserats för att ha haft rejält fel inte

minst inom genetiken. Och än mer berömts för att de har haft så rätt. Linné har gett vetenskapen ett språk och en struktur, Darwin har gett biologin en teori som man fortsätter att arbeta efter, etthundrafemtio år från det den publicerades, vilket är något oerhört.

BOB: Viktigast är kanske skillnaden i förhållandet till makt, hierarki, pengar och kunskap. Linnés liv penetreras av ett ständigt sökande efter mäktiga personer och benefaktorer som kunde bidra till hans livsupphälle, utbildning och vetenskapliga projekt. Darwin, för sin del, måste förstås också noggrant förhålla sig till sin omvärld såväl socialt som ekonomiskt. Det dröjde länge i livet innan han förstod att han kunde leva väl på sitt arv, men han var ändå långt ifrån Linnés svassande inför makthavare, parat med ett motsvarande behov av att alltid själv visas korrekt respekt. Det demokratiska, eller snarare republikanska, draget i vetenskapen kände Linné knappast till, och på denna punkt står Darwin oss närmare än han gör Linné.

Barn av sin tid, av sina föräldrar, sin klass...

GB: (Parentetiskt, det finns väl ett demokratiskt drag i all folkupplysning som är så kännetecknande för frihetstiden, men som sagt framme vid en demokratisk kunskapsuppfattning är han inte...) Linné växte upp i arm prästmiljö under det stora nordiska krigen. Det normala, som ju var att bli präst, ändrades genom att Linné tillhörde en generation med andra möjligheter. Jag tror att hela hans taxonomiska insats och sätt att tänka har en krigisk bakgrund, ordning och Karl XI:s indelningsverk å ena sidan, å den andra stormaktsväldets fall med följande fred, som öppnade för en ny generation som inte sökte sig till militära eller klerikala banan utan till den akademiska och vad vi kallar vetenskapliga. Och Linné behövde pengar. Symptomatiskt är kanske hur han i den första bok han ägde, en stilig Aristotelesupplaga som hans pappa gav honom, har skrivit med barnslig hand att filosofen fick si och så många talenter av Alexander den store. Han var en *homo novus* som måste armbåga sig fram med hjälp av mecenater, inom landet och utomlands, ett förmånligt gifte, en tjänst som möjliggjorde extrainkomster.

NU: Darwin kom från en stenrik familj med väl inarbetade naturvetenskapliga och liberala traditioner. Man kan tycka att han hade allt gratis – ingen hade kritiserat honom om han hade slagit sig ner som en lantjunkare och bara intresserat sig för sin familj, jordegendomen och jaktlyckan. Han behövde aldrig slå sig fram. Det fascinerande är att han valde att utföra ett krävande arbete trots att han inte behövde det och trots att han faktiskt var sjuk och trött. Här finns en inre drivkraft som fascinerar mig. – Linné hade

mindre givet från början och ett påtagligt behov av att hävda sig. – Båda var naturligtvis arbetsnarkomaner; annars blir man inte en världsberömd forskare och föremål för jubileer några hundra år senare. Likheter mellan de båda skolpiltarna är onekligen intressanta. Berodde det på att den tidens skolor lämnade så lite utrymme åt det som intresserade dem, nämligen naturen? Att språk inte intresserade dem är uppenbart, fast Linné var en styv stilist. Darwins språk var däremot grötigt och trevande; som översättare svor jag många gånger över hans meningar. – Och jag tycker verkligen att Darwin var blygsam. Att han inte ger kredit åt Lamarck är inte så konstigt, han var ju angelägen att markera skillnaden mellan sin egen utvecklingsteori och Lamarcks betydligt oklarare resonemang. Många ville sortera in honom i den lamarckistiska fällan, men han värjde sig, med full rätt. Humboldt och Linné prisar han på platser där han har anledning att knyta an till dem. Linné var däremot inte blygsam. Inget skulle ha fröjdats honom mer än att höra sig bli utnämnd till Mr Flower-Power år 2007.

GB: En likhet är att båda med skäl kan kallas amatörer. Den enda undervisning Linné fick var den i gymnasiet i Växjö av Rothman och någon kurs av Stobaeus i Lund. Annars läste han på egen hand. Sedan disputerade han på en kort och kanske inte särskilt hållbar dissertation i Holland. Darwin läste i Edinburgh (för den mysteriöse Dr X, det vill säga lamarckisten Robert Grant) och i Cambridge under ett antal år innan resan med *The Beagle* förde honom ut i världen. Hemkommen blev han sekreterare vid Royal Geographical Society men någon examen tog han aldrig. Än mindre fick han någon akademisk position bortsett från äretitlar. Han var kort och gott en amatör i ordets egentliga och ickepejorativa betydelse av "älskare", en hållning han delade med andra stora viktorska vetenskapsmän. Man kan också säga att båda var lantpojkar med vad det innebar av kunskap om avel (Darwins domesticeringsbok), jordbruk (hans maskforskning), Linnés alla hushållsrön och så vidare. Man kan säga att Linné var tidig, allt var klart redan 1735 vid 28 års ålder, medan Darwin var sen eller kanske snarare tövade och var nästan dubbelt så gammal, femtio år, när han släppte *Origin* (men glöm inte att han förklarat korallrevens uppkomst redan 1842). Både Darwin och Linné var resenärer i stor stil, ödet ville det. Lapplandsresan ska jämföras med Beagleresan, resor som skulle utgöra livets höjdpunkt för båda. Linnés senare landskapsresor var uppdragsresor. Med åren ville ingen av dem flytta sig. Onekligen hade de sett världen. Darwin kunde också jämföras med Alexander von Humboldt – när kommer hans jubileum? – och då får han ändå ge sig, för Humboldt och Bonpland närmast sökte strapatser.

NU: Visst var både Linné och Darwin amatörer som naturforskare. För två-, trehundra år sedan var det svårt att vara något annat. Det fanns ju ingen systematisk utbildning i naturvetenskap. Men båda var charmiga ungdomar som tidigt skaffade sig ett viktigt nätverk. Rothman i Växjö var ovärderlig för Linné och sedan följde Stobaeus och Rudbeck. Darwins präststudier gav honom kontakt med Henslow och Sedgwick – båda geologer och Henslow också botaniker. Och – inte minst – en yngling med rötter i familjerna Darwin och Wedgwood var alltid välkommen. Darwins familjeliv var en förutsättning för hela hans gärning. Alla ställde upp och pysslade om den krasslige patriarken, men ingen la sig i vad han gjorde. Familjen var den trygghet denne ängslige revolutionär inte kunde vara utan. På äldre dagar hjälpte sonen Frank honom med många av de små nästan naiva ”hemexperiment” som han genomförde. – Linnés familjeliv verkar mer problemfyllt; överkrav på sonen som tidigt dukade under; hustrun Sara Lisa fick tidigt rykte om sig att vara grälsjuk och charmlös – maken var säkert inte utan skuld till att det blev så. – Darwin var noga med att hålla sig med en privat sfär. Även om han alltid arbetade hemma och ibland hade forskarvänner på besök var hans hus i Downe i första hand en bostad för hans stora familj. Linné tog däremot emot betalande elever i hemmet, familjen fick maka åt sig.

BOB: När Darwin på sin ålders höst såg tillbaks på sitt liv fann han det svårt att förstå hur han som en relativt vanlig, lite klumpig figur kunnat göra något så bra och bli så väldigt berömd. På denna punkt delar jag Darwins förundran. Visst hade han vissa lämpliga förutsättningar som följde med familjens välstånd, en bred men ofokuserad utbildning, och en fantastisk upplevelse med världsomseglingen. Men på vilket sätt träder personen Charles Darwin själv in i detta skeende? Varför blir han inte som sin bror Erasmus, en prototypisk gentleman som deltar i för oss i dag oviktiga kommittéer och sitter på fina herrklubbar i London livet igenom? Det går bara att närma sig Darwin som person om man inser att han ägde en enorm inre psykisk kraft som han var villig att använda till sitt yttersta. Att säga att han var ”ambitiös” är ganska rätt, men ordet döljer att det i Darwins fall inte handlade om att han ville bli något speciellt – om det var något han ville var det nog bara att få bli/vara Charles Darwin. Grunden till denna situation hade att göra med fadern, Robert Darwin, men man måste samtidigt inse vilken central roll den något äldre storebrodern Erasmus spelade för relationen mellan Robert och Charles. Erasmus var verkligen alltid familjens storebror. Hans arvsrätt var självklar och han fick alltid sina

levnadsomkostnader betalade av fadern. Han var också den unge Charles idol; det var Erasmus som gjorde Charles intresserad av kemiska experiment och som senare introducerade honom till inflytelserika vänner i Edinburgh, Cambridge och London. Han var dålig på att skriva brev och retades gärna lite vänligt. En äkta storebror alltså. Men samtidigt fanns det något djupt problematiskt i situationen: Erasmus räckte inte till, han var sjuklig och "lat", tjänstgjorde aldrig som den läkare han utbildat sig till. Redan tidigt tycks fadern ha insett att om det skulle bli något av någon av sönerna, så fick han sätta sin tilltro till lillebror Charles – Charles, som i sina unga år visst var fysiskt kraftfull och nog kunde koncentrera sig på uppgifter som att jaga eller samla insekter, men som upp i tjugoårsåldern ännu inte gav några tecken på inre stadga eller långsiktig vilja. Jag tror att det är här som den psykiska grunden till Darwins kraft och "ambition" står att finna. Inte bara skulle han vara en man på det sätt som förväntades under den viktorianska tiden. Han skulle också leva upp till sin fars anspråk. Och – kanske svårast – han skulle ständigt bevisa sig värdig platsen som familjens storebror, vilken Erasmus aldrig tillträdde men ändå alltid uppehöll. De inre spänningarna dessa krav ledde till hade lätt kunnat bli för stora och svåra att balansera. Tursamt för oss omformade Charles dem emellertid till något positivt och kreativt inom sig.

Under åren på Beagle mognade Darwins personlighet. Egentligen är detta självklart eftersom han for ut som en 22-åring och kom hem som en 27-åring. Men inte bara tiden utan även själva vardagslivet på båten spelade en roll i sammanhanget. Vi kan urskilja två element som kom att prägla honom för resten av livet. Det första var disciplin, i betydelsen strikta arbetsvanor. På båten styrdes allt arbete av skeppsklockans slag, och Darwin som medföljde som kapten Fitz-Roys resesällskap och inte utgjorde en del av besättningen hade inte behövt underordna sig den så strikt som han faktiskt gjorde. Efter sina förhållandevis fria studieår i Edinburgh och Cambridge anammade Darwin emellertid denna disciplin med glädje, och en välordnad arbetsrutin blev en del av den psykiska korsett som Darwin därefter gärna bar. Det andra han lärde sig på båten var att skriva. Den av honom beundrade kaptenen förde minst två dagböcker, en officiell liggare för båten och en för privat bruk. Darwin följde snabbt efter och livet ut skrev han därefter ner allt han såg, läste, tänkte och planerade i olika anteckningsböcker. Genom att tätt och regelbundet skriva till familjen skaffade han sig också snabbt en opretentiös men effektiv stil.

Låt oss komma till Verket: Systema och Origin – synpunkter?

GB: *Systema naturae* först, ett arbete med en enormt anspråksfull titel, "Naturens system", varken mer eller mindre. Kanske är det en slump att första upplagan består av sex uppslag, men man skulle tänka sig att uppbyggnaden är tänkt i enlighet med skapelsedagarna även om utformningen inte riktigt är så. Linné vill ju visa en natur i balans sådan den var tänkt i detalj av Skaparen. Någonstans, kanske när han satt i kyrkbänken i Stenbrohult, fick han en känsla av att kunna visa upp hur naturens mångfald ändå har ordning och mening. Sedan fortsätter upplagorna ända till den tolfte och sista. Inte heller Darwin blev färdig med *Origin*, som han förbättrade i olika upplagor. En skillnad är väl att *Systema* har en startpunkt i Gud och skapelsen, medan *Origin* är "openended" och inte uttalar sig om den yttersta orsaken och tiden.

BOB: På en av Kap Verdeöarna utanför Afrikas kust får Darwin så för första gången efter avfärden från Plymouth möjlighet att stiga i land. Där finner han ett stenarnas, växternas och djurens paradiset som är än underbarare än han någonsin tänkt sig. Och där får han sitt livs kanske viktigaste jag-upplevelse. Han skildrar den vid flera tillfällen och den handlar om hur han sittande i skuggan, och efter det han kommit till insikt om att ön måste lyfts ur havet av långsamma geologiska krafter, plötsligt tänker att om detta skulle han kunna skriva. Naturligtvis hade han inga anspråk på att bli en ny Alexander von Humboldt (vars *Resor* han älskade och hade med i bagaget), men kanske kunde han åtminstone skriva något litet och enkelt? Senare under resan föreslår dessutom kapten Fitz-Roy att de tillsammans skulle publicera en populär redogörelse för världsomseglingen. Och därmed har Darwin fått stommen till den psykiska struktur som samlar och organiserar all den kraft han bär inom sig; i det argumenterande *skrivandet* med allt sitt nödvändiga hårda förarbete formar han sig själv. Visst spelar Galapagosöarna en viktig roll i historien bakom *Om arternas uppkomst*, men det är på Kap Verdeöarna som Charles Darwin blir till den som kunde skriva boken.

Religion och/eller vetenskap?

BOB: När Darwin kommit så långt i sitt liv att han skrev *Origin* hade han tänkt färdigt och visste var han stod i förhållande till den religion han var uppväxt med och väl kände till, representerad av Church of England. Inte bara så att han inte längre trodde på någon direkt gudom – han hade aldrig haft några djupa religiösa känslor och när det älskade barnet Annie dog så försvann de sista resterna av all sådan tro från honom – men han hade

dessutom fullständigt klart för sig vad han ville och kunde hävda angående till exempel människans historia eller livets uppkomst utan att trassla in sig i ovidkommande teologiska dispyter. Det är för övrigt uppseendeväckande hur mycket tidstypiskt prat om till exempel religion eller raser som det *inte* står något om i *Origin* – det är ett verkligt moget, renskalat verk! Sitt eget behov av att finna något djupare värde i tillvaron tycks han tillfredsställt genom en – skall vi säga – panteistisk positiv inställning till livets mångfald. Symptomatiskt nog slutar *Om arternas uppkomst* med en apoteos till allt märkligt och underbart som står att finna i livet, inklusive de daggmaskar vars långsamma kraft Darwin hyllade i sin sista bok.

NU: För Linné var studiet av naturen också ett studium av skaparen. Han var den exemplariske fysikoteologen. Frälsaren betydde däremot inte särskilt mycket för honom och han lär inte ha varit en särskilt intresserad gudstjänstbesökare. – För Darwin var saken mer komplicerad. Han löste den genom att göra boskillnad mellan vetenskap och tro. Hans utvecklingslära var vetenskap – att den också hade effekter för tron, tror jag att han i det längsta försökte bortse ifrån. Fast det är klart att han insåg det. Kompisen Huxley räddade honom genom att införa begreppet agnosticism – man behövde varken ta ställning för eller emot Guds existens. Fast mycket talar för att Darwin mer och mer lutade mot en ateistisk hållning. Många tidiga "darwinister" kompromissade sig fram mellan vetenskap och tro. Så till exempel Nils Johan Andersson och Fredrik Areschough i Sverige. Vetenskapen fick vara ett fält – tron ett annat. Jag tror att Darwin verkligen plågades av sina insikter. Han visste att de var inopportuna – inte minst inom hans eget samhällsskikt – men han var också övertygad om att han hade rätt. De inre striderna tog sig uttryck i symtom som jag, med ett förflutet inom psykiatrin, inte kan uppfatta som annat än psykosomatiska. – Linné var inte heller någon harmonisk människa; han hade tydliga perioder av svartsyn med låg produktivitet. Ibland var han tvärtom nästan överaktiv. Han var vad som brukar kallas en cyklotym personlighet. Kanske hade detta något att göra med hans sårbara självkänsla.

Uppfattningen av artbegreppet var verkligen något som radikalt skiljde Linné och Darwin. Hela det linneanska projektet gick ut på att en gång för alla katalogisera Guds skapelse, sådan den nu en gång för alla var given. Fast här finns en spännande utveckling: den sene Linné var mindre övertygad om att skapelsen var konstant än den unge. – För Darwin var variationen inom arten själva essensen, det var den som gav det naturliga urvalet ett material att arbeta med. Linné tänkte sig något slag platonsk idealtyp bakom varje

livsform. Utvecklingslärans förutsättning var naturligtvis att inga sådana idealformer existerade. Jag tycker kanske inte att man kan beskriva Linné som en "sönderdelare". Han vill, liksom Darwin, finna ordningen i naturen. För honom är drömmen att komma på Guds skapelseplan; Darwin gör rent hus med Gud, men han är fortfarande ute efter naturens ordning.

Linnés systematik växte fram i ett samhälle som var ett av de tidigaste att införa en effektiv folkbokföring och det är antagligen inte en slump. Kan man kalla det för "sociallinneanism"? Linnés karaktäristik av olika folkslag var naturligtvis fördomsfull. Men var den rasistisk? – snarare då okunnig. Darwin kunde naturligtvis hämta inspiration från det samhälle där han levde med dess liberala kapitalism. Däremot uppfattar jag att han tog avstånd från sådana program som vi kallar "socialdarwinism". Inte heller var han rasist; han var övertygad slaverimotståndare och i sin bok *Människans härkomst* framhåller han gång på gång att människor – till exempel engelsmän och eldsländare – i grund och botten är lika. Han betonade också att människan är en art, vilket inte var självklart vid mitten av 1800-talet.

GB: Det är riktigt och viktigt att den sene Linné (ja, redan på 1740-talet) verkligen var inne på utvecklingstankar, att han förflyttar tidsramarna, att arten nybildas genom korsningar, att också människan som art följer den övriga naturens mönster, att Linné offerar både åt sin tids fördomar och är märkligt fördomsfri. Det är viktigt bland annat för att framhålla hur allt inte börjar 1859 eller med Darwin, utan att det finns en utvecklingslärans utvecklingslära. Det är viktigt också för att den gamle Linné är värd att följa ut i naturen.

Vad visste Linné om Darwin – förlåt tvärtom?

NU: Darwin nämner inte Linné särskilt ofta i sina texter. Men på ett ställe gör han en djup bugning för sin svenske föregångare. Det är i *Människans härkomst* när han talar om systematik. Han berömmar då Linné för att han vågade sortera in människan bland apdjuren. I själva verket var det också först efter Darwin som biologerna accepterade Linnés systematik.

BOB: Om jag tidigare diskuterade hur Darwin kom att få den kraft som behövdes för att skriva *Om arternas uppkomst*, så kan man paradoxalt nog samtidigt hävda att denna bok skrevs av Storbritanniens viktigaste vetenskapsmän – geologer, botanister, zoologer – under utnyttjande av Darwin som sitt medium. Läser man Janet Brownes utmärkta biografi över honom, inser man hur allt han gjorde påverkades och fylldes av mening av tidens bästa vetenskapliga akademiker och forskare (Janet Browne, *Voyaging*, 1995;

The Power of Place, 2002). Konstant stöttade de och satte de sin tilltro till Darwin, med början från tillfället då det blev just *han* som rekommenderades till att följa med Beagle. Å sin sida så försökte Darwin att alltid leva upp till deras krav och standard. Måhända tänkte han inte precis likadant som den store geologen Lyell i exempelvis artbildningsfrågan, men viktigare för Darwin var att han själv ständigt uppförde sig och framförde argument som Lyell och hans kollegor kunde acceptera och respektera.

GB: Darwin visste ganska mycket om Linné, om inte annat genom sin farfar Erasmus, vars linneanska författarskap i ett arbete som *The Botanic Garden* var inflytelserikt och fortfarande intresserar och roar bland annat genom sina broderier på sexualsystemets erotiska möjligheter. En omfattande forskning har kunnat visa hur stark påverkan den linneanska botaniken hade inte minst på det tidiga 1800-talets skönlitteratur. Den insläktade familjen Wedgewoods medaljong över Linné visar att han hölls högt. Så fanns Linnéan Society och motsvarande societies med linneansk profil för dem som var intresserade av naturalhistoria. Och Darwin var från början linneansk samlare, kunnig också som taxonom vilket hans stora arbete om rankfotingarna, cirripederna, visar. Han var ”grön” biolog, ute i markerna och mycket mer i samklang med just den observerande naturalhistorien än den ”vita” biologin (detta med 1800-talets nya ord), som odlade experimentet och höll till i laboratoriet. I *Origin of species* citeras Linné för *Natura non facit saltus*, naturen gör inga hopp, en sats som passade Darwins kynne och hans inläsning på Lyells aktualism, att vi av vad som gäller i dag kan sluta oss till hur naturen bakåt i tiden förändrats och som egentligen går mot bibliskt syndaflodstänkande och kreationism.

En parentes är att engelsmännen på Linnés tid uppfattades som blodtörstiga och desperata, bland annat beroende på sitt myckna köttätande och sina koloniala krig, medan svenskarna för Darwin rimligen måste ha uppfattats som omoderna – det enda ”svenska” som figurerar i *Origin of Species* är ”Swedish turnip”, rovan, nämnd tre gånger i *Origin* (originalutgåvan, s. 155, 423 och 427). Linné nämns fyra gånger medan Charles Lyell får inte mindre än trettio hänvisningar och Joseph Koelreuter elva. Framställningen är alltså framtung, Aristoteles nämns överhuvud taget inte (*A Concordance to Darwin's Origin*, Ithaca 1981). Så mycket för citation index. Vad Linné visste om Darwin var förstås inget. Men man får inte glömma att han var inne på utvecklingsidéer, en korsningshypotes, som faktiskt lockade honom till experiment. Naturligtvis måste skillnaderna understrykas mellan Darwins tanke på att alla arter varierar och ändrar sig, och Linnés uppfattning att

detta kan ske i vissa fall men att förändringen då är knuten till en struktur skapad av Skaparen (arter och släkter kan tillkomma, men inte ordningar och klasser). Linnés natur står stadigt, medan Darwins hela tiden hotar att tippa över.

En gång till, vilka var dessa monument som människor?

GB: Det är svårt att se dem som de var. Linnéstatyn i Humlegården (en likadan står i svenskemigranternas Chicago) är av övermänsklig storlek, medan originalet var bara drygt halvannan meter. Tittar man på de samtida porträtten av Linné signalerar de olika ting, men ofta är de uppsträckta avbildningar med peruk och medalj. Så var han inte till vardags. Darwin ser vi alltför entydigt i enlighet med apkarikatyren med framåtskjutna ögonbryn och hopkrupen hållning. Som ikon är han också alltid skäggig och bekymrad. Vi är verkligen inte lottlösa när det gäller ett personligt förhållande till dessa båda herrar, men det är inte säkert att vi för den skull ser dem som de var. Vi gör dem för gamla och för vördnadsvärda. Det fantastiska är hur mycket vi kan veta om dessa storheter. Vi kan möta dem genom att besöka deras miljöer, i Linnés fall från vaggan till graven, i Darwins på det härliga Down. Vi kan läsa deras tankar i otaliga brev på nätet eller i tryckta stora utgåvor, i självbiografier och dagböcker. En väldig forskning har vridit och vänt på allt från vetenskapliga huvudverk till tvättnotor. Det som saknas är väl filmupptagningar (dock har de fått figurera flera gånger på film via någon skådespelare) och på ljud. Darwin missar med några år att bli upptagen på något mekaniskt medium. Det skulle ha varit intressant att höra honom läsa en sida ur *Origin*. Men det finns bilder, porträtt av alla inblandade, också döttrarna som Darwins älskade Annie, död i förtid, kanske hans största sorg.

NU: När blev Darwin egentligen "Darwin". Profetgestalten med sitt skägg och sin tänkarpanna uppkom mot slutet av hans liv och – inte minst – sedan han dött. Forskaren Darwin var betydligt tidigare. Det är fascinerande att studera utvecklingen under världsomseglingen med Beagle. En äventyrslysten naturintresserad yngling stiger på båten och en fullfjädrad vetenskapsman stiger av den fem år senare. Sin lust för äventyr har han förlorat, i stället lockar teoretiska frågor. I bakgrunden lever systrarna liv som kunde vara hämtade ur någon av Jane Austens romaner. – Linné bestämmer sig tidigare, egentligen är det Johan Rothman i Växjö, som gör honom till vetenskapsman redan i tonåren. Tournefort och Vaillant, som han finner hos Rothman, fascinerar honom omedelbart; här finner han sin livsuppgift

som han genomför med en obönhörlig, nästan tvångsmässig, konsekvens. Både Linné och Darwin reser som unga, men Lapplandsresan är inte lika omvälvande för Linné som världsomseglingen för Darwin. Linné har redan hittat sin livsuppgift; Darwin finner sin under resans gång.

BOB: Darwins sjuklighet är välkänd. Strax efter hemkomsten från världsomseglingen började han få regelbundna magbekymmer. Själv lade han märke till att ju mer han tänkte och arbetade med hjärnan, desto sämre mådde den stackars magen. Teorierna om orsakerna till Darwins illamåenden är många. Någon form av magsår låg säkert i grunden, liksom en viss hypokondri. Men i vad mån någon tropisk infektion även fanns med i bilden, eller för den delen en djupare ångest inför de tankar han brottades med – om detta går det i dag inte att ge några säkra svar. Säkert är emellertid att Darwins sjuklighet blir ännu ett bevis för hans ovanligt stora inre psykiska styrka. Hur lätt hade det inte varit för honom att med illamåendet som ursäkt dra sig tillbaks från det hårda vetenskapliga arbetet? Visst led han, pjåskade han, sökte tröst hos hustrun Emma och for på långa och kostsamma vattenkuror, men i den mån det alls gick, så fortsatte han dag ut och dag in sin klockstyrda rutin...

GB: För att summera: Linné var tidig och snabb, Darwin om inte sen så i alla fall långsam; Linné hade stort ego, Darwin framstår som ödmjuk; Linné har drag av uppkomling, Darwin föddes till toppen; Linné skriver kortfattat, i stenstil, Darwin är mer berättande och resonerande; Linné var halvbra i skolan, Darwin dito; Linné har bedömts som dålig i språk (men ledig i latin), Darwin kunde av moderna språk bara engelska (något spanska); Linné bör kallas naturalhistoriker och inte biolog, och detsamma kanske Darwin; Linné resonerar gärna teleologiskt medan Darwin är antiteleolog; Linné utgår från Gud, Darwin från naturen; båda var samlare och båda skrala tecknare (det senare kan diskuteras i fråga om Linné, vars avbildningar fungerar med avseende på vad han ville visa). På tal om hypokondri: Linné hade sina ups and downs, var lättsårad, ständigt beredd att lägga ner pennan, livet är slut och så vidare. I brev skriver han att...

Och så vidare om Linnés och Darwins hälsa. Mycket av samtalet på Össjö kom inte med – samtalet fortsatte och fortsätter.

Summary:

Linnaeus and Darwin, a brief comparison

By Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg & Nils Uddenberg

In an informal way three professors in Lund, Bengt Olle Bengtsson, Nils Uddenberg and Gunnar Broberg discussed two jubilar, Carl Linnaeus and Charles Darwin. Attempts were made to characterize and differentiate them; Linnaeus was a young genius, Darwin the slow starter. Linnaeus had a great ego sometimes difficult to get along with, Darwin was a humble and gentle family man; Linnaeus was a newcomer, Darwin had been born into his position; Linnaeus wrote in a lapidarian style, Darwin was a narrator. Both were natural historians rather than biologists. While Linnaeus was a child in a declining warfaring nation, Darwin lived in an expanding colonial empire. These and more comparisons were tested—and the discussion goes on...

Författarnas adresser:

Prof. Bengt Olle Bengtsson, Institutionen för cell- och organismbiologi, Sölvegatan 35, 223 62 Lund. E-post: Bengt_Olle.Bengtsson@cob.lu.se; Prof. emer. Gunnar Broberg, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: Gunnar.Broberg@kultur.lu.se; Prof. emer. Nils Uddenberg, Arkivgatan 8, 223 59 Lund. E-post: nils.uddenberg@telia.com.

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Förlinneanskt

Lantliv. Den pensionerade romerske militärtribunen Lucius Junius Moderatus Columella är en av fyra latinska lantbruksförfattare – därtill Cato, Varro och Palladius – som långt fram i tiden uppfattades som auktoriteter inom agrikultur. Men de ville inte bara ge goda råd och anvisningar, utan ville också klä sina framställningar av odlingens konst i en tilltalade litterär form, och de lyfte fram den lantliga enkelheten som ideal i kontrast till samtidens förkonstling. Efter den militära banan slog den från Spanien bördige Columella sig ner på en tilldelad jordegendom i mellersta Italien. Där odlade han, umgicks med vänner och författade. Columellas *De re rustica* fullbordades antagligen under 60-talet e.Kr. och finns bevarad i ett antal handskrifter. De två äldsta är från 800-talet. För första gången har denna lantbruksklassiker nu översatts till svenska av latinisten Sten Hedberg, *Tolv böcker om lantbruk* (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2009). Den lingvistiska kompetensen är på högsta nivå, översättaren har själv ingått i arbetet med den första språkligt vetenskapliga utgåvan, som i sin helhet tagit åtskilliga decennier i anspråk och engagerat flera generationer av latinister.

I tolv böcker behandlar Columella allt vad en pensionerad soldat i den romerska armén ska tänka på när han odlar sin lantgårds marker: om gårdens beskaffenhet, åkerbruk, vingårdar, fruktodlingar, husdjursskötsel, höns- gårdar, fiskdammar, biodling, trädgårdsland och slutligen om husföreståndarinnans regler och arbetsuppgifter. Columella inleder med att framlägga argument mot påståendet att jorden skulle ha drabbats av ålderdom liksom en människa och inte längre skulle vara lika fruktbar som förr. Jorden har alstrat allting, säger Columella, och kommer allt framgent att göra det. Det är på grund av vår egen slöhet som åkrarna inte ger den avkastning som vi förväntar oss. Vi kan få större avkastning om vi i rätt tid gödslar dem. Men som nu rör vi oss hellre på cirkus och i teatrar än i åkrar och vingårdar. Columella ger så råd till den som vill ägna sig åt lantbruk. Följande egenskaper bör man tillägna sig: ”kunskap inom området, möjlighet att göra investeringar, vilja att arbeta.”

Trots att nästan 2 000 odlingssäsonger har gått sedan Columella författade sin handledning är den förbluffande livskraftig och dagsaktuell. Ett oväntat aktuellt problem dyker tidigt upp i framställningen: klimatkris i antiken, tanken att klimatets egenskaper har förändrats över tid. Astronomen Hipparchos talade om att det skulle komma en tid ”när väderstrecken på jorden skulle rubbas ur sitt läge”. Och lantbruksförfattaren Saserna drog slutsatsen att klimatet hade ändrats, att trakter som förr hade kalla vintrar, där växer nu en rikedom av oliver och druvor. Den tidigare kölden hade mildrats och klimatet blivit varmare. Annat placerar människan i historien och i förhållande till miljöns skiftningar och andra levande och kännande varelser. Vi kan läsa om luftens och vattnets betydelse, beroendet av slavar, tidpunkter för sådd och stjärnornas läge, och om sorgsna trastar och mediciner för mulåsnor. Magra och slöa åsnor botar man nämligen genom att ge dem en dryck av en blandning av svavel, ett rått ägg och myrra som mals och blandas med vin och hålls därefter i djurets svalg.

Vad som förhöjer denna utgåvas värde är dess utförliga register över växter och djur, samt sakregister. Näst efter översättaren Hedberg är det inte minst trädgårdshistorikern Kjell Lundquist som har arbetat i sitt anletes svett med boken. Han står bland annat bakom ett utförligt växtregister med rikliga kommentarer. Själva utgåvan åtföljs av tolv artiklar, visserligen av skiftande kvalitet, men som samlar några av våra främsta experter inom agrarhistoria. På det hela taget ger dessa essäer en fyllig bild av den antika världens lantbruk och livsmedelstillgång. Hedberg inleder med en essä om Columellas verk satt i förhållande till den latinska lantbrukslitteraturen. I andra artiklar tas sådant upp som jordbruksteknik, agrar ekonomi, vin, oliver, husdjur, fiske, biskötsel, trädgårdsodling och kosthåll. Utgåvan håller högsta internationella klass, och motsvarar verkligen Columellas krav på egenskaper hos en odlare, *mutatis mutandis*, i detta fall kulturell odling – kultur i sin grundbetydelse: kunskap, investeringar och vilja att arbeta. Själva avslutar Columella med att säga, vilket är lika sant då som nu: ”Dock kan inte den mänskliga naturen rymma kunskap om allt, ty även de, som har ansetts vara de visaste av de dödliga, sägs ha vetat mycket men inte allt.”

David Dunér

Medeltida växtnamn. I dag tar vi för givet att gullvivan ska heta ”gullviva”, maskrosen ”maskros” och vitsippan ”vitsippa”. Så står det ju i våra svenska

floror. Men växtnamnen i vårt språk har en lång och mångskiftande historia. Människan har från sin första stund på jorden varit beroende av växter och "namn". Benämningar har behövts och behövs för att identifiera och särskilja arter och typer, men som inneburit olika förhållningssätt och indelningsgrunder i folklig och vetenskaplig systematik. "Namn" är för övrigt den folkliga och internationella termen för ord av detta slag.

Den första mer omfattande sammanställningen av svenska växtnamn gjordes av Johannes Franckenius (1590–1661), Uppsalas och Sveriges förste professor i botanik, i skriften *Speculum botanicum* (1638 och 1659). Det är, med utgångspunkt i tidens latinska nomenklatur, en alfabetisk lista, i stort sett utan analyser och kommentarer, men med ett intressant företal. Den andra upplagan upptar omkring 1 700 svenska växtnamn eller namnformer. En faksimilutgåva av *Speculum* publicerades 1973 av bokförlaget Rediviva men skriften borde ges ut med botaniska och språkliga kommentarer. Sigurd Fries analyserar i boken *Svenska växtnamn i riksspråk och dialekt* (1975) de svenska växtnamnen hos Franckenius ur främst typologiska och formella synvinklar.

Linné registrerar i andra upplagan (1755) av sin *Flora svecica* närmare 900 regionala svenska växtnamn och föreslår över 400 namn som riksgiltiga för fanerogamer, kryptogamer och svampar, om vilka han skriver att "ingenstans är naturen mer föränderlig än hos svamparna". Linnés insatser för de svenska växtnamnen fortsattes av 1800-talsbotanisten Elias Fries och är dokumenterade i hans *Botaniska utflygter* och i *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen*, utgiven 1880 av Svenska Akademien. Diskussionen om vilka svenska namn som ska stå i våra floror, det vill säga vara riksgiltiga, har fortgått efter Fries tid, med Thomas Karlssons lista från 1997 som ett tills vidare "normerande" slutresultat. Vår kunskap om förninneanska svenska växtnamn, särskilt de medeltida, har trots uppsatser eller lexikala arbeten av bland annat Thore Magnus Fries, Otto Gertz, Bengt Hesselman, August Lyttkens och K. F. Söderwall, varit mycket bristfällig. Ett heltäckande och sammanfattande arbete har saknats.

Men våren 2009 publicerade professorn i svenska språket vid Stockholms universitet Inger Larsson en bok om växter och växtnamn i det medeltida Sverige, *Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Boken, som är skriven inom ramen för ett forskningsprojekt om det förninneanska växtnamnsskicket i Sverige, finansierat av Riksbankens jubileumsfond, är utgiven av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Det är en mycket tilltalande, rikt illustrerad volym – med bilder från i synnerhet

den medeltida örtaboken *Ortus sanitatis* – i ett såväl allmänskulturellt som botaniskt och språkligt fascinerande ämne. I en inspirerad förtext väver Kjell Lundquist samman de kulturella trådarna i historiens ljus.

Inger Larsson har i sin bok sammanställt, tolkat och kommenterat cirka 500 namn, av vilka 300 direkt eller indirekt är av utländsk härkomst. Det är, märkligt eller signifikativt nog, samma frekvenser och fördelning som vi finner i en engelsk örtabok, *The Grete Herball*, från 1526. Dessa siffror speglar naturligtvis inte det ”totala” vetandet om växterna och deras benämningar i det medeltida Sverige. Och vilka växter rymde det medeltida svenska landskapet? Därom vet vi föga. Vi måste i detta sammanhang erinra oss att det inte alltid är möjligt att avgöra om ett namn ”kommer ur en folklig eller lärd tradition” eller vad som är original eller inlån. Merparten av upplysningarna i den svenska medeltida skriftliga traditionen rör växter, inhemska och utländska, som stod den tidens människor nära och som de hade särskild anledning att namnge, växter med förankring i hushåll och läkekonst, särskilt som de presenteras i tidens ”läke- och örteböcker”. Kryddorna var många, några med långväga ursprung, prydnadsväxterna få eller inga. Och vad som till exempel odlades i de svenska medeltida klosterträdgårdarna, säger Larsson, ”vet vi [...] inte särskilt mycket om”, ett konstaterande som nog är överraskande för många av oss.

Den tillgängliga svenska litteraturen är dock klart begränsad, eller som Larsson skriver: ”Källskriftsläget för inhemska växtnamn i inhemska kontexter är alltså påfallande magert.” Larssons genomgång av de relevanta texterna fram till 1526, ”ett år som anses utgöra gränsen mellan fornsvenska och nysvenska”, är emellertid exemplariskt grundlig. Vi bör då ha klart för oss att ”fornsvenska” står för medeltidens svenska, eftersom termen ”medeltidssvenska” normalt inte förekommer i svensk språkhistorieskrivning. Förutom läke- och örteböcker har Larsson bland annat granskat de medeltida lagarna, Peder Månssons skrifter från början av 1500-talet, jordaböcker, inventarieförteckningar, glossarier och ordlistor. Tyvärr äger inte den svenska medeltidlitteraturen någon illustrerad örtabok, som kan, ej sällan på ett avgörande sätt, bidra till växternas identifiering. I den svenska medeltidslitteraturen finns en enda växtillustration, möjligen en pyrolaart, i en handskrift i Uppsala universitetsbibliotek (avtryckt i Larssons bok).

Larssons inventering innefattar också latinska och samtida tyska, danska och fornvästnordiska källor, men inga engelska. Engelskan har haft långt mindre direkt betydelse för medeltidens svenska växtnamnskick än de tyska och danska namnen, men de engelska medeltidsnamnen är av intresse för

tolkningar av de svenska växtnamnen, eftersom motiven bakom folkliga växtnamn ofta är internationella, det vill säga oberoende av geografiska gränser. Ett relevant arbete är här Tony Hunts *Plant Names of Medieval England* (1989), ett annat en utgåva från 1984 av *The Grete Herball*. Inger Larssons kontinent-orienterade lärdom rymmer heller inte engelska standardverk som Wilfrid Blunts *The Art of Botanical Illustration* (1950) eller Blunts och Sandra Raphaels *The Illustrated Herbal* (1979). Det kan också påpekas att den latinska handskriften *De viribus herbarum*, omnämnd av Larsson, finns i en engelsk översättning från cirka 1400, utgiven 1949 av Gösta Frisk.

De undersökta texterna avslöjar åtskilligt om växters användning i gångna tider, till exempel groblad som sårlikande medel (gro=läka), harsyra mot starr, smultron mot spetälska, brakved mot förstoppning, vitlök mot menstruationsbesvär och rabarber, som dock tycks ha varit en ovanlig växt under medeltiden, mot hugg- och skottsår. Och ”ingen rot föder människan bättre än” moroten. Namnen byttgräs och karsört på älggräset vittnar om växtens användning för renskurning av träkärl. Just denna användning kan dock inte beläggas i de medeltida texterna, men ofta i senare litteratur. Beträffande groblad skriver Larsson att ”namnmotivet saknar så vitt jag vet motsvarighet i andra närliggande språk”, men engelskan har till exempel ”healing blade” (healing leaf), en motsvarighet till det svenska läkeblad.

Lagtexterna innehåller ett drygt trettio tal växter, alla inhemska och vardagsnära som humle, pors och vass. Lagarna sägs vara ”de äldsta källorna för svenska växtnamn”, men då utan hänsyn tagen till runinskrifter och ortnamn. I Magnus Erikssons landslag står det att den som bryter pors skall böta sex öre. Vass är omnämnt i Östgötalagen ”och har där betydelse vid gränsdragningen mellan by och allmänning i vatten”. I Upplandslagen omnämns denna växt i samband med fiskerättigheter. I Kristoffers landslag stadgas böter för den ”bonde eller landbo, som ej har humlegård med fyrtio stänger” och i Gutalagen beivras olaga slätter av ag, som ju var ett viktigt taktäckningsmaterial.

Vad hette då växterna på ”svenska”, det vill säga såsom de förekommer, mer eller mindre accepterade i tidens språkbruk, i svenska texter under medeltiden? Många hade samma namn som i dag, till exempel flera trädslag, bolmört, groblad, malva, odört, renfana, rölleka, vallmo och stensöta (om än stundom i annan form), andra namn som oxlägga för gullvivan, prästkrona för maskrosen och sjöblad för näckrosor har försvunnit, åtminstone ur standardspråket. Linné rekommenderade dock oxlägga som riksgiltigt namn för gullvivan, liksom sjöblad för den vita näckrosen. För den gula näckrosen

föreslog han näckblad. Namnet prästkrona (engelskans priest's crown med medeltida ursprung) syftar på det kala blomfästets förmodade likhet med ett rakat präst- eller munkhuvud. Just benämningen munkhuvud noteras av Linné från Dalsland. Andra namn som försvunnit är till exempel levergräs för blåsippa, fågelärtor för kråkvicker, gökört för orkidéer och musöra för förgätmigejarter. Ett roligt namn är det fortfarande använda baggsöta för *Gentiana purpurea*, en växt importerad från Norge (bagge=norrbagge för norrman). Den mångfasetterade användningen av ordet "kål" uppmärksammas också.

Inger Larsson iakttar föredömlig försiktighet vad gäller fastställandet av ett växtnamns botaniska referens, ett nyckelproblem vid tolkningen av växtnamn i äldre litteratur, särskilt när relevant bildmaterial saknas. Boken innehåller ett par växtnamnsregister men jag saknar ett med de nutida vetenskapliga namnen och deras medeltida svenska motsvarigheter, alltså ett "synonym-register", mera översiktligt än den information som ges i växtförteckningen. Växternas namn är inga dekorationer. De är nödvändiga länkar mellan växt och människa. De folkliga växtnamnen rymmer mycket av både verklighetstolkning och språklig formuleringskonst. Och de är en del av kulturhistorien, människans historia. Larssons bok är ett väsentligt bidrag till vår kunskap om denna historia.

Mats Rydén

Om konsten att jaga med fåglar. När Linné vistades vid norsk-svenska gränsen i Idrefjällen sommaren 1734 kom han indirekt i kontakt med den kontinentala falkenerarkonsten, en fascinerande, men i nutida Sverige lite kontroversiell, jaktform som bygger på ett avancerat samspel mellan människa och fågel. Falkjakten har mycket gamla anor i Eurasien och kom länge att förknippas med kungahus och aristokrati (i Sverige jagades under järnålder och vikingatid i avsaknad av öppna landskap mest med duvhök, vilket fynd i Uppsala visar). Inom den kulturzoologiska forskningen har litteratur om denna ädla jaktform en mycket framträdande roll. Genren är som sig bör också omfattande. Den mest kända framställningen från europeiskt område torde vara det medeltida manuskript *De arte venandi cum avibus* som brukar benämnas kejsar Fredrik II:s falkbok. Det stammar från 1200-talets förra hälft och är för övrigt sannolikt direkt inspirerat av arabiska skrifter i ämnet. Fredrik II (1194–1250) var en hängiven jägare och samlade själv de data

rörande jakt som ingår i manuskriptet, vilket för övrigt finns tillgängligt i flera tryckta utgåvor. Det handlar nu dock inte enbart om falkenering och jakt, utan innehåller därtill en mängd spännande illustrationer där förutom falkjakten en rad andra fåglar avbildas. Därför innehar Fredrik II:s manuskript en framskjuten plats inom ornitologilitteraturen över huvudtaget. Vid sidan av exempelvis det välbekanta Wien-manuskriptet av Dioskorides *De materia medica* (Österrikiska nationalbiblioteket, Cod. med. gr. 1), med dess många härliga fågellustrationer, är Fredrik II:s falkbok ett av de vackraste och utförligaste fågelmanuskripten som bevarats från äldre tid. I anslutning till en utställning som visades vid Landesmuseum für Natur und Mensch i Oldenburg häromåret, publicerades en förträfflig kommentar av manuskriptet under titeln *"Von den Kunst mit Vögeln zu jagen": Das Falkenbuch Friedrichs II. Kulturgeschichte und Ornithologie*, red. Carsten Ritzau (Verlag Philipp von Zabern, 2008).

Boken innehåller artiklar av bland andra Lisa Anna Medrow, Anne Müller och Michael Menzel, vilka grundligt kommenterar falkjaktens kulturhistoria och falkenerarlitteraturen i äldre tid, men här finner vi också en gedigen och nyttig vetenskaplig kommentar till illustrationsmaterialet, skriven av Ragnar Kinzelbach, vår tids kanske främste kännare av den medeltida och tidighistoriska fågelfaunan i Europa och östra Medelhavsområdet. Inte mindre än 130 fågelarter av de 900 som porträtteras i manuskriptet har kunnat identifieras med hjälp av de ofta naturtroget återgivna bilderna och de knapphändiga, men precisa diagnoser som beledsagar dem. Här framträder en fascinerande kännedom om medeltidens fågelvärld, där såväl inhemskt europeiska arter som importer från fjärran länder finns med. Strutsen, eremitibisen, frankolinen och snögåsen utreds utförligare. Tänkbara förväxlingsmotiv likaså. Därtill avhandlas ingående legenden om gässen som växer på träd, ett ämne som har direkt anknytning till Linné. För den avikulturintresserade kan noteras att tamfåglar som pärlhönan och knölsvanen får välförtjänt utrymme. Även två papegojarter finns avbildade i manuskriptet, dels förstas halsbandsparakiten (*Psittacula krameri*) som ju var en vanlig importfågel under medeltiden, men lite överraskande också större gultofskakadua (*Cacatua galerita*), som kejsaren förmodligen fått i gåva från sultanen Malik al-Kamil. Den större gultofskakaduan hittar vi annars avbildad först senare hos konstnärer som Andrea Mantegna (1498) och Jan Brueghel den äldre. Kinzelbach ger därtill en mycket omsorgsfull redogörelse för förekomsten av större paradisfågel (*Paradisaea apoda*) – benämnd *avis de paradiso* – i Europa under medeltiden och framöver, något som ju även har bäring för

svenska förhållanden, bland annat genom Nils Mattsson Kiöping, Kilian Stobaeus och förstås Linné själv.

Gessners fågelbok. Den i Zürich år 1516 födde och mångsidige naturforskaren, tillika läkaren och teologen Konrad Gessner (hans efternamn stavas ibland med ett s, men enligt en utredning av C. M. Pyle, "Conrad Gessner on the Spelling of his Name", *Archives of Natural History*, 27 (2000), 175–186 bör det stavas med dubbel-s, som vi gör här) tillhör en av ornitologihistoriens viktigaste företrädare. Med sin fågelbok – som ursprungligen skrevs på latin men omgående kom ut också på tyska som *Vogelbuch* och ingick som en del av ett zoologiskt flerbandsverk – kan Gessner göra anspråk på att tillhöra ämnets pionjärer. Han var samtida med Pierre Belon, William Turner och Ulisse Aldrovandi. Gessners *Vogelbuch*, som presenterar 250 arter, har haft ett mycket stort inflytande. Gessner var en begåvad tecknare och boken är försedd med ett vackert bildmaterial med ofta för tiden väldigt naturtroget återgivna fågelillustrationer. Det är också fågelfaunan i hela dess bredd som beaktas, alltså inte bara vilda arter, utan även flera av de som hölls i fångenskap i mellersta Europa vid den här tiden: kanariefågel, ljusröd ara och andra papegojarter, struts, pärlhöna, skilda hönsraser, knölsvan, rostand, myskanka och påfågel får vederbörligt utrymme hos Gessner, till fromma för hus- och sällskapsdjursforskningen.

Linné hämtade såväl beskrivningar som binära vetenskapliga namn på fåglar direkt från Gessner, varav några faktiskt används än i dag. En del av Linnés ekonomiska uppgifter rörande flygfän – exempelvis i hans föreläsningar – är för övrigt läsefrukter hämtade ur Gessners verk, något som senare tids läsekrets källkritiskt måste ta i beaktning när uppgifter därom hos Linné återges, eftersom man annars kan förledas tro att de är tagna ur en svensk erfarenhet fast så inte är fallet. Linné hade exempelvis förmodligen inga kulinariska kunskaper om svankött, utan när han hävdade att ung svan smakade bättre än äldre, var det något som han hade lånat från Gessner. Tyvärr har vi under senare tid sett flera sådana påståenden där man glömt bort att värdera informationen hos Linné.

Med sin allmänna svåråtkomlighet tillhör Gessners *Vogelbuch* nu inte den bok som man håller sig med på nattduksbordet. Men nu har det kommit en hjälp för läsningen. Zoologerna, och tillika Gessner-kännarna, Katharina B. Springer och Ragnar K. Kinzelbach har tillsammans publicerat *Das Vogelbuch von Conrad Gessner (1516–1565)* (Springer, 2009), på en gång ett praktverk och en förnämlig vetenskapligt kommenterar. Det är alltså

en metodiskt väl genomförd studie av Gessners berömda fågelbok, inte en utgåva av den. Här tillämpar också författarna Kinzelbachs' spännande kulturzoologiska program från 1999, som fler borde ta intryck av, och kan därmed i sina kommentarer visa hur Gessners arbete ger oss insikter i den europeiska fågelfaunans förändringar över tid. Som sig bör i ett tyskt arbete av detta slag är boken också försedd med en gedigen litteraturförteckning som ger möjligheter till fördjupningar. Det här är en av de viktigaste fågelböcker som kommit ut under senare år. En given julklappsbok, alltså.

Ingvar Svanberg

Linneana

The Carl Linnaeus Notebook 1725–1727 (Mundus Linnaei Series II, 2009). Den 29 oktober 2009 var den historiska dagen för publiceringen av Linnés anteckningsbok från gymnasieåren. Det skedde som sig bör i Växjö, i hans gamla skola, nu Karolinerhuset med välkomsthälsning av domprost, inledningar av förläggaren Lars Hansen (IK Foundation) och utgivaren Torbjörn Lindell. Kaffe och äppelkaka bakad på maglemer från Råshult och visning av manuskriptet på stadsbiblioteket ingick. En minnesvärd dag och en bok fylld med minnen. Utgåvan utgörs av ett faksimil av originalet, en översättning och en kommentardel, de senare förtjänstfullt utarbetade av Torbjörn Lindell. Översättningen är till engelska; transkriberingen av originalets svenska (och latin) återfinns i Telemak Fredbärjs utgåva av 1957, kallad *Linnés Örtabok*. Den nya utgåvan heter alltså *Carl Linnaeus Notebook 1725–1727* och inte bara kompletterar den gamla utan också fördjupar den genom sin tredelning, den gör också texten internationellt användbar. De tre delarna ligger snyggt förpackade i en så kallad Solander box. Lämpligt nog är *The Carl Linnaeus Notebook* tryckt på Lessebo papper.

Tidsangivelsen 1725 står på titelsidan medan 1727 betingas av att det året lämnade Linné gymnasiet medan boken tycks ha blivit kvar. Titeln är gjord men adekvat. Fredbärj valde "Örtabok" men detta är mer av en commonplace book, en anteckningsbok utan uppenbar ordning. Den är inte heller arrangerad som Fredbärj som fördelat innehållet i trädgårdsväxter, köksväxter och vilda växter i bokstavsordning – men så står de ju inte alls. Dessutom lade han till illustrationer (utan att närmare hänvisning än att bilderna tagits ur verk av Matthioli, Paulli och Tillandz). Detta sagt med all

respekt för Fredbärjs utomordentliga tydning av handstil och citat. Sådana utgör mestadelen av texten och deras frekvens har rankats av Lindell. Johan Colerus är vanligast med 75 hänvisningar, Hildebrands *Magia naturalis* får 55, Arvid Månsson från Rydaholm 33, Samuel Dales *Pharmacologia* 22 – Dales farmakopé var gärna använd i undervisning under 1700-talets första decennier och presenterade Rays system. Dessa och andra arbeten presenteras i ord och bild i kommentardelen.

Ett tillägg: både hos Fredbärj och hos Lindell saknar man texten under den andra illustrationen, alkemistträdet som växer ur de tre paracelsiska elementen salt, svavel och kvicksilver. Men det står ”Tas ut Joh. Myllers Deliciis hortensibus parte prima, pag. 230 etc. ubi recent 233.” Hänvisningen går alltså till kyrkoherden i Stetten, Johann Georg Müllers *Deliciae Hortenses*, med den vackra undertiteln: *Das ist: Blumen-Artzney-Kuchen und Baum-Garten-Lust* (Stuttgart 1684, även upplagor 1676 och 1696), som fanns i Linnés bibliotek (*Bibliotheca medica*, utg. Telemak Fredbärj, 1951, 25). Texten saknas också i Fredbärjs transkription, vilket är synd eftersom här Linnés tidiga beroende av alkemistisk litteratur rullas upp, synlig till exempel i hur Linné i *Systema naturae* definierar ”stenriket” med ”lapides crescunt”, ”stenarna växer”. Den alkemistiska symbolvärlden återkommer också i tecknen för man och kvinna (och hermafrodit) utifrån järn, koppar (kvicksilver) och planeterna Mars och Venus (och Mercurius), som här har sin upprinnelse, vilket också utgivaren med rätta framhåller. En liten förskjutning i transkriberingen ska noteras just av de alkemistiska tecknen i det tabellartade utvikiningsbladet så att Guld inte står parallellt med Sol, Silver med Måne och så vidare. Men det är en detalj, långt viktigare är att man verkligen ansträngt sig för att göra originalet rättvisa.

Utgåvans betydelse ligger inte minst i att den genom sina olika lager – språk, hänvisningar, handstilsbyten (kursiv, fraktur), språkbyten, överstrykningar, bläcksorter, tillskrivningar, bilder och så vidare – visar hur arbetet gått till. Än så länge saknas en studie av Linnés arbetssätt: vilket papper han använde, vilka pennor, vilket bläck, för att inte tala om vad han läste, hur hans kontaktnät skapades. Man har verkligen anledning att vara tacksam för den nya utgåvan som låter oss komma den unge Linné närmre än tidigare och hur han formades. I Torbjörn Lindells inledning lyfts fadern Nils fram som en kunnig botanist, vidare läraren Johan Rothmans betydelse, därmed också staden Växjö, blygsam i storlek men ändå en bildningsort med möjligheter. Fortsättning har följt. När universitetet i Växjö och högskolan i Kalmar fusionerar 1 januari 2010 ska den nya enheten ju heta Linnéuni-

versitetet. Som logo har man just valt i stiliserad form anteckningsbokens första illustration, ett majträd. Bara det visar något av dragningskraften i denna lilla bok. Så skynda: när detta läses bör den ursprungliga upplagan på 500 exemplar redan vara betydligt lägre.

Gunnar Broberg

Letters to Linnaeus edited by Sandra Knapp & Quentin Wheeler is a compilation of letters from various persons who are asked to reflect on their personal views of Linnaeus and his work. Publisher is the Linnean Society of London. The book, which embraces more than 300 pages, contains 63 letters, a majority of which are written by taxonomists and ecologists. There are however, also reproduced letters from some of Linnaeus disciples as Anders Berlin, Pehr Kalm and Daniel Solander. Among contemporary friends is a letter from Georg Dionysius Ehret who worked with Linnaeus at Clifford's estate in Hartekamp.

It stands to reason that it is impossible to give a full overview of so many authors but instead some general reflections are summarized. The authors' competence includes expertise in various insect groups, in mushrooms, amphibians, plants, algae as well as in the fossil world, statistics and data handling. Everyone gives opinions from his or her field of work and some of the reflections consider the immense value of Linnaeus binominal system and his standardization of terms to describe the structure of plants and animals. The greatness of Linnaeus' system for the communication about the natural world is unchallenged. The letters forward the problem of today when classifying organisms according to evolutionary concepts. Some author discusses the various statistical methods used to reveal relations between plants and points to disagreements and unsatisfying solutions. A general wish from many authors is a common computer-based database of the natural world and such a system is presented and on its way as the *Encyclopedia of Life* which is aimed to be the 21st century's version of *Systema naturae*. In such a system every species is pictured and given a formal description.

Many authors reflect on the lack of taxonomists, which they consider will be worse in the future. There is undoubtedly a pressure to register as many species as possible before they get extinct due to general habitat disruption and global warming. Some authors remind of the large diversity of the microbes

and other small organisms that Linnaeus was unable to determine due to lack of technical support. This micro-world seems very large and includes probably a lot of undescribed taxa.

Letters from authors representing the Linnean Society of London highlights the possibility now to reach Linnaeus type material via internet, an effort accomplished during the jubilee year of 2007. Here is undoubtedly an admirable scanning work done which save much time and money for scientists in countries outside Britain. Another letter introduces a site on the web named Linné-on-line where the life of Linnaeus as well as most of his accomplishment is given. This site is headed by Uppsala University and aimed for both school pupils and other interest groups. The book does not only give a tribute to Linnaeus and his work but also reflects problems that nowadays scientist face in their research work of the natural world. Further information on www.linnean.org.

Eva Willén

Linneaner

Fakta och fiktion, Anders Sparrman med mera. Per Wästbergs romanbiografi över Anders Sparrman kom för sent för att hinna in i förra årgången av *SLÅ* men får här föranleda några reflexioner över den genre som den kan sägas ingå i. Greppet att skriva skönlitteratur, fiktion, på basis av historiska personers biografi, också på vetenskapsmännens liv, tycks aktuellt. En liten uppräknings mest inriktad på den linneanska sidan ger följande träffar. Man kan säga att genren fick en lysande start med Torkild Hansen dokumentärroman om den Niebuhrska expeditionen (med Forsskål) i *Det lyckliga Arabien* (1964). Linné själv har varit föremål för en roman av Rune Pär Olofsson *Blomsterkungen* (1979) där man kunde lägga märke till ett intresse för privatmannen och hans hustru. Sara Lisa har fått allt mer utrymme och dottern Elisabeth Christina givits en roman av Ann Granhammar, *Den indianska krassens blickande* (se *SLÅ* 2006, 161). Tommy Iseskogs roman *Carl* (2007) om Linné ska också nämnas (se *SLÅ* 2007). Det tyngsta bidraget, trots sitt mycket modesta omfång, är Magnus Florins *Trädgården* (1995), som också bildat underlag för en opera av Jonas Forsell. (Om en annan Linné-opera, se *SLÅ* 2007, 214 f.) Linneanerna i vid bemärkelse har figurerat i André Brinks *Ett ögonblick i vinden* (svensk översättning 1978),

om den svarta slaven Adam och den vita kvinnan Elisabeth, gift med den förolyckade linnélärjungen Erik Alexis Larsson, där Adam och Eva gått vilse i det sydafrikanska paradiset runt 1750. Monica Braws *Främlingen* om Carl Peter Thunberg kom för några år sedan (2002), en ambitiös roman med en ramberättelse om Thunbergs återfunna japanska dagbok och en kärlekshistoria (och ett kärleksbarn). Apostlarna har fått ökad uppmärksamhet, bland annat gavs de fyra timslånga TV-avsnitt i en serie signerad Sverker Sörlin och Otto Fagerstedt. Mer kan göras av dessa dramatiska, ofta sorgliga öden – se Roland Martins hittills bortglömda öde i denna årgång av *SLÅ*. Om förhoppningen att göra film av Petrus Artedis liv se notisen, likaså i denna årgång av *SLÅ*, om Stefan Jarl.

Andra 1700-talsgestalter, utanför Linnés krets, har också lockat: Agneta Pleijel skrev en strålande roman *Drottningens livläkare* (2006) om Herman Schützercrantz utifrån ett antal fall rapporterade i Vetenskapsakademiens Handlingar. Malte Persson går in på 1800-tal i sin *Edelcrantz förbindelser* (2008), full av insidekunskap om den tråkige (i förhållande till vännen Kellgren) men intressante Clewberg-Edelcrantz, som egentligen representerar det nyttiga, idoga och besatta, i det här fallet av kommunikationsvägar, vad som skulle bli telegrafförbindelse – läsaren kopplar snabbt vidare till dagens informationsteknologi. Vi kan också påminna om (men kanske inte ge samma varma rekommendation) Alexandra Coelho Ahndorils roman om Tycho Brahe, *Stjärneborg* (2003). Hon har fortsatt med romaner om Heliga Birgitta och Mäster Palm. Brahe har tidigare varit föremål för en roman av Gösta Wrede (1996). P. O. Enquists *Livläkarens besök* (1999) handlar om en representant för samma århundrade och samma skrå som Linné, Struensee – men som hovmedicus utnyttjade han onekligen sin position på ett annat sätt. Enquist skrev ju en gång också *Magnetisörens femte vinter* (1964) om Mesmers animala magnetism och hans svenska efterföljare. Flera andra verk från Enquists penna utnyttjar på liknande sätt en historisk gestalt, H. C. Andersen, Lewi Petrus och Jean-Martin Charcot. Man har talat om ”enquisteri” för greppet, som naturligtvis många flera använt. Litterära storheter är också flitigt nyttjade. De har förstås också mer bjudit på sina personligheter än de psykologiskt mer oåtkomliga vetenskapsmännen. Med några svenska exempel skrev Carola Hansson om familjen Tolstoj, *Andrej* (1994), Ernst Brunner om Södergran, Bellman och Karl XII, Sigrid Combüchen om Hamsun och Byron, Carina Burman om Kellgren och om Sophia Elisabeth Brenner (*Den tionde musan*, 1996), Stewe Claesson om Tegnér (*Rönndruvan glöder*, 2002). Frågar man varför så kan man peka på det ökade historieintresset, men också att intrigerna

tar slut, man får låna andras. Det finns vidare gott om rolldikter, till exempel Svens Alfons diktsamling som fått namn efter Winkelman. Mängden dikter till Linné visar en samling utgiven för några år sedan, *I skogar, på berg och i dalar* (1990), och det är redan dags att ge ett supplement. Till exempel utgår en diktsvit av Sun Axelsson, *Sand*, från Linné, och uppsalaprofessorn Torsten Pettersson har skrivit hel liten volym Linnédikter. Även för barn finns flera böcker om Linné. Maarja Talgre har skrivit om Axel Munthe, Lena Andersson om Monet och så vidare. – Detta är en lång uppräkningslista som kan föras närmre samtiden. Alexander Ahndoril, som nyss utmanade med en roman om Ingmar Bergman, har just publicerat en roman om Hans Blix, som visserligen hävdade att ”verkligheten var mer spännande”.

Genren är internationell. Inflytelserik för dramatiseringen av vetenskapen har naturligtvis Bertolt Brechts pjäs om domen mot Galilei varit. Galilei beskrivs utifrån sina brev till dottern och nunnan Maria Celestina i Dava Sobels *Galilei's daughter*. Paracelsus (med drag av Doktor Faust) har likaså sedan länge varit ett stort tema inom tysk skönlitteratur. Teaterföreställningar om Fritz Haber och Niels Bohr och Christin Bonnevie har visats på många håll. Daniel Kehlmanns *Världens mått* (svensk översättning 2007) om Carl Friedrich Gauss och Alexander von Humboldt är en enorm succé, snabbt översatt till 35 språk och verkligen både rolig och tankeväckande. Den viktorska vetenskapen har också lockat flera författare. Apropå årets jubilar: Henrik Stangerups mycket fina *Vägen till Lagoa Santa* (svensk översättning 1984) handlar om doktor P. W. Lund som i trettiofem års tid vistades i Brasilien under grubbel om utvecklingsläran. Vi möter den purunge Darwin i Buenos Aires i den norske författaren Thorvald Steens uppmärksammade *Don Carlos* (1993). Om Darwin gör skånska popduon The Knife en opera på Det Kongelige i Köpenhamn under hösten jubileumsåret. Den amerikanska zoologen Andrea Barrett har gärna vetenskapsmän som huvudpersoner, som i den prisbelönta novellsamlingen *Ship fever* som rör sig inom den linneanska världen: två kvinnor 1764 som ska undersöka om svalorna övervintrar (2002). Bakom dessa och fler titlar döljer sig gärna en demaskering av monumentet, vars makt och myndighet tas ner på jorden och får mänskliga former.

Per Wästbergs Sparrmanbok är därmed placerad. Varken han eller Sparrman behöver någon närmare presentation. Vi följer prästsonen Anders i Tensta utanför Uppsala i hans studier för Linné, på resan med Cook men framför allt under vistelserna i rasförtryckets Kap. Tids nog återvänder han till Sverige men inte i framgång. Han är i fejd med Conrad Quensel, känd som utgivare

av *Svensk botanik*. Sparrman hör till kretsen som planerar en koloni i Sierra Leone. I slutavsnittet möter han kärleken, nu som fattigläkare i Stockholm. Och Lotten blir med barn. Ingen glamour men en berättelse om en fördomsfri och sökande gestalt. Barndomsskildringen har mest fantasi. Mycket handlar om att hitta rätt detalj, alltså både om inläsningen och känslan. Tiden i Tensta inleder som sagt, då unge Andreas läste Robinson (men inte låtits bli inspirerad av Johannes Rosenrods målningar i kyrktaket, där skeppsbrott skildras liksom den döda heliga Birgittas hemresa genom Europa).

Här liksom i det avslutande partiet om den sena kärleken är det mycket Wästberg. Felfinnaren kan fråga efter källan till de små hemmateatrarna som nämns sidan 43, påpeka att på sidan 46 professor Sleincour är felbenämnd, fråga sig om Linné efter det han adlades av eleverna kallades "Linnaeus", invända mot att man då skulle ha talat om "vår ras" (s. 101). Den yrkes-skadade historikern skulle också vilja veta mer om vad som döljer sig bakom baksidestexten tal om "grundlig forskning". Wästberg uppger också (s. 384) att nya fakta "ger upphov till förmodanden som – inbillar jag mig – lagt sig likt ett skal runt en kärna av sanning". En huvudkälla är den gamla utmärkta (östtyska) utgåvan av korrespondensen med Georg Forster. Wästbergs styrka är att till skillnad från akademikern (ja, det är han ju i annan mening) också besöka platsen och inte bara sitta i arkivet. Sparrman rör sig såväl i Sydafrika som i Stockholm, alltså på Wästbergs hemmaplaner. Vissa partier är parafraser av Sparrmans reseskildring, eller regelrätta citat (till exempel s. 174–180). Frågan är ibland varför man ska läsa parafraser. Någon elaking kunde tycka att delar av boken snarare är en biografi av Wästberg. Han menar inte Sparrman har fått sin bild i boken. En skillnad ska nämnas. Wästberg närmar sig bok nummer sjuttio. Sparrman hade problem med att få ut en.

En kortpresentation i form av några rader ur en dikt av Wästberg, "Anders Sparrman, världsomseglare, strandad" i *Svenska akademiens handlingar* 32 (2002): "Herr Linné, min mästare och vän, kallade mitt språk för prål. / Modstulen gick jag ut till penséerna. Luften genljöd av klagovisorna." "Antarktis isberg, dem jag var först att skåda, uppstod inom mig:/ som frånvaro av sorg. Min lodlina brast. Känslan gav sig ut/ på främmande hav. Andras död trängdes inom mig." Sparrman hade sett mer av den stora världen än kanske någon svensk, men han förmådde också se det som ligger nära och är smått. Wästberg, här har han en odiskutabel styrka, kan också ge pregnans åt historien.

Vi passar på att trycka av några hittills opublicerade notiser hämtade från en resedagbok knuten till Abraham Bäckes unge son Carl. Han befinner

sig tillsammans med Sven Hedin (den äldre) på resa genom Göteborg där Sparrman nyligen har landat efter sin stora seglats: "Wi gingo förmiddagen att söka doktor Sparrman, men han war ej hemma. Utanför dörren där han bodde hölts vackt af en lejonhud och ett par stora ofantliga horn, förmodeligen af buffel, utom flere wilddiurs skin." Dagen därpå

hälsade wi på Doctor Sparrman. Af sina vackra afrikanske samlingen i naturalhistorien ägde han nu rätt få hemma, sedan de flesta blifvit afsända åt Stockholm således. Några foglar och insecter visade han os, ibland hilka ett insect var alldeles nytt och okänt, liknande till alla delar nästan ett halfåter löfblad; förmodeligen har Skaparen velat gifva detta lilla kräket en sådan skapnad för att derigenom fria från fåglarna och andra dess fienders öfvervåld. Ett stycke vitt otaheitiskt linne visade han oss och ett färgadt eller målat. Vår curieuse naturforskare hade mycket nytt att berätta om sina resor och farliga äfventyr. (UUB Ihre 187).

Det hade varit spännande att vara med och få intervjuja den långväga resenären. Hans öde och hans person skapar intresse, vi får nöja oss med Wästberg, vilket är mycket nog.

Åter till några särdrag i genren, till vetenskapsromanens mål och medel: 1) Den skrivs gärna i jagform, ett uttryck för att man vill komma huvudpersonen innanför västen, att man vill bättra på med en "självbiografi". Dialogformen hör också till genren men sällan till den dokumenterade historien. 2) För att "modernisera" huvudpersonen tar man också gärna till drömfiktionen – den kan inte kontrolleras och ger plats för många spännande fördjupningar. 3) Teman som gärna används är grymhet (slaveriet) sex (varför inte?), däremot inte vetenskapen i sig (för tråkig eller svår). Såväl Braw, Wästberg som Persson har fascinerats av slavfrågan, förhållandet till "den andre" och det swedenborgska Sierra Leone-projektet. Naturligtvis skriver man om *då* men låter sig egentligen styras av *nu*, av våra frågor och allt vad vi vet och tycker – med de risker det innebär. 4) Gestalter som ser den store "nerifrån" bereds gärna plats, kvinnor och barn, liksom ovanliga situationer. Vi får möta den store i nattrock, eventuellt utan. Det är mindre i akademierna som handlingen utspelar sig utan mer i hemmet. Familjen är viktigare än någonsin i litteraturen. 5) Författaren intar ett fritt förhållande till forskningen med inlagda tidsbyten och sidoreplikier. Det går naturligtvis att hitta onödiga "fel", men skriver man fiktion kommer man enligt ovan ofrånkomligen in på områden som inte forskningen behandlat och som inte är dokumenterad i aldrig så många bevarade brev eller vad det kan vara. Flertalet är också pålästa; Malte Persson hänvisar oprecist till "ett stort antal

tryckta och otryckta källor”. Men han döljer den nytta han haft av Karl Ragnar Gierows fina biografi (ny upplaga 2008). Å andra sidan kan man inte säga att man är särskilt utförlig i tackandet. En slutsats är att stora personer intresserar i dag lika mycket som någonsin, en annan att vetenskapen i dag har en stark dragningskraft på skönlitterära författare. Dess betydelse för kulturutvecklingen bekräftas med all rätt. En annan att kunskapen om äldre vetenskap och dess utövare nu alltmer sköts via skönlitteraturen. Kanske man kan se det som ett misslyckande för akademisk vetenskapshistoria att fiktionen tagit över forskningen, men också att vi kan inspirera varandra.

Gunnar Broberg

Löflings brevbok. Linnélärjungen Pehr Löfving kom till Madrid 1751, för att sedan efter ett par år följa med på en expedition till Sydamerika där han också slutade sina dagar 1756. (Se *SLÅ* 2006, 113–126.) Under hela denna tid försökte han brevledes hålla kontakten med sina släktingar och vänner hemma i Sverige. Löflings ”Bref-bok” förvaras i dag i Real Jardín Botánico, den kungliga botaniska trädgårdens arkiv i Madrid. Den ingår i en samling dokument efter den spanska gränsdragningsexpeditionen till Orinoco i nuvarande Venezuela. Brevboken består av kopior och utkast till brev som han skrev till Linné och andra, som till sin far Erik, moster Brita, syster Greta, konsul Bellman, fröken Lisa Stina Linnaea, bäste vännen Pehr af Bjerkén och andra Linnélärjungar som Kalm, Kähler, Liedbeck, Osbeck och Solander. Sammanlagt utgörs brevboken av 221 sidor text. Många av brevoriginalen har förlorats, så denna samling blir en av de allra viktigaste källorna till Löflings spanska och sydamerikanska resa. En av de få som har använt sig av denna brevskatt var Stig Rydén som i sin bok om Löfving från 1965 infogade många av breven in extenso. Men någon ordentlig katalog och översikt över materialet har inte funnits tidigare på engelska. Därför är det alldeles utmärkt och mycket välkommet att historikern Kenneth Nyberg nu har satt samman en katalog med inledning och rikliga kommentarer, *Pehr Löfving's Letter-book in the Archives of the Real Jardín Botánico in Madrid* (Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 2008). Det är en inte alldeles lätt uppgift med tanke på hur brokig och svåröverblickbar brevsamlingen kan verka i original. Nyberg har upptecknat 172 brev som var och en ges en sammanfattning av innehållet. Det ger en nödvändig och god vägledning in i detta annars svåråtkomliga material.

Morgonlandet. Carsten Niebuhr, eller Herr Abdallah som han kallade sig, reste genom morgonländerna – länderna i öster, i Främre Orienten där morgonsolen stiger upp över horisonten. Som enda överlevande efter den vetenskapliga expeditionen till Det lyckliga Arabien (1761–1767), som sändes ut av den danske kungen Fredrik V, författade Niebuhr en officiell rapport vid hemkomsten, *Beskrivelse af Arabien ud fra egne iagttagelser og i landet selv samlede efterretninger affattet af Carsten Niebuhr* (Vandkunsten, 2009). Den gavs ursprungligen ut på tyska i Köpenhamn 1772, men har aldrig tidigare översatts till danska. För den danska översättningen som nu givits ut står Hans Christian Fink, med inledning av Niels Peter Lemche, illustrerad med kopparstick och kartor från originalutgåvan. Köpenhamnsförlaget Vandkunsten har tidigare givit ut fantastiska utgåvor i ”Carsten Niebuhrs bibliotek” rörande den danska expeditionen till Det lyckliga Arabien, som Niebuhrs resebeskrivning, *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende land* (2003–2004) och hans sons biografi över honom, Carsten Niebuhrs liv (2004), samt medresenären Frederik Christian von Havens resejournal, *Min sundheds forliis* (2005), vilka recenserades i SLÅ 2006, 172–176.

I expeditionen ingick förutom Niebuhr och von Haven också Linnélärjungen Peter Forsskål. Linnés anvisningar och önskan om att de skulle insamla naturalhistoriska, både botaniska och zoologiska uppgifter och naturalier, utgjorde en viktig utgångspunkt. Forsskåls insats kom att offentliggöras postumt av Niebuhr 1775. Med sig på resan fick de också teologen och orientalisterna Johann David Michaelis’ hundra frågor till den stora Arabienexpedition om arabisk kultur, språk och natur. Niebuhr försökte besvara dessa frågor så gott han kunde. Något fann han under resan som svar på frågorna om den flygande fisken i det Röda havet, om sumåna – en fågel i Det lyckliga Arabien, om samlag vid tidpunkten för den månatliga reningen och dess skador i Orienten, om den giftiga vinden samûm, om gräshoppornas fötter – varför räknar morgonlänningarna det bittra för giftigt? – om tecken på jungfrudom, om att spy, om flygande ormar, arabiska namn på stjärnorna, om dag, om arabernas tvåbenta bergmus... Inte minst var teologen Michaelis nyfiken på vad den arabiska resan kunde ge för ledtrådar till Bibelns historia och geografi.

Denna nu utgivna *Beskrivelse af Arabien* är Niebuhrs vetenskapliga rapport om expeditionens resultat, systematiskt upplagd efter ämne, medan *Rejsebeskrivelse fra Arabien* innehåller Niebuhrs dagbok, även den med vetenskapliga iakttagelser, men i kronologisk ordning. Niebuhr börjar sitt vetenskapliga verk med en geografisk beskrivning, för att sedan övergå till att

redogöra för klimatet – om saltdalar, stjärnornas ljus, fuktiga och torra vindar – och den arabiska befolkningen. I första delen ger han en saklig behandling av religionen, och berättar om arabernas karaktär och sedvänjor, arabisk gästvänlighet, kostvanor, bostäder och klädedräkt, men också om deras straff för gudsbespottare, deras hämndbegär, och olika sätt att låta skägget växa på. Inte minst muhammedanernas månggifte och morgonlänningarnas omskärelse fångar hans intresse. Niebuhr övergår sedan till det arabiska språket och skriften i vilka han uppvisar solida kunskaper. Arabernas kultur och litteratur, tillika de exakta vetenskaperna, astronomi och läkekonst, fångar hans intresse, liksom deras hemliga skrifttecken och hemliga vetenskaper som ism Allâh. Slutligen förmedlar han något om lantbruk och zoologi.

Den andra delen innehåller mer ingående beskrivningar av Arabiens provinser, från Yemen i söder till Sinaibergets öken i norr: om den yemenitiska imamens områden i Tehâma, om bergiga områden som Sanhân, Bellâd Ânes, Rodda, Machâreb el Ânes... vidare om furstedömet Kaukebân, om olika städer i landskapet Hadramaut med Ortsnamn som har stora likheter med dem som Moses nämner, om en ny sekt grundad av Abd el Wahheb i landskapet Nedsjed, om sherîf'en i Mekkas område, om olika beduinstammar eller omkringströvande araber, om Sinaibergets öken, om Israels barns väg genom det Röda havet, om Egyptens flod och Nilens utlopp. Till detta ha slutligen tillfogats observationer från 1762 och 1763 av ebb och flod i den arabiska havsbukten, samt observationer av magnetnålens avvikelser.

Niebuhrs *Beskrivelse af Arabien* är en fantastisk och för sin tid enastående samling uppgifter och tidsdokument om kunskapen om och förhållandet mellan Europa och Arabvärlden, om möten mellan kulturer och människor. Det är frågor som än i dag berör oss, om gästfrihet, religion, och kvinnans ställning, och den kulturella hemvistens relativa position gentemot den andre. Niebuhrs berättelse är emellertid inte lätt att tvinga in i en förenklad postkolonial diskurs. Han lever sig in, dömer inte: "Vi europæere dømmer ofte for tidligt om fremmede nationers sæder inden vi ret har lært dem at kende." Det är lika obegripligt för européerna att araberna äter gräshoppor, som det är otroligt för araberna att de kristna äter ostron, krabbor och kräftor. En resa genom främmande land kan ge oss egna kunskaper och erfarenheter. Men de unga herrar, säger Niebuhr, som älskar bekvämlighet, väldukade bord och vill tillbringa sin tid i kvinnors sällskap, bör inte resa till Arabien.

David Dunér

Övrigt

En människövän. Gudrun Nyberg, *Doktor Carlander i praktiken. Läkekonst 1793–1814* (Carlssons Bokförlag, 2009). I förra årgången av *SLÅ* efterlyste vi en fortsättning av *Doktor Carlanders Göteborg* som skulle göra rättvisa åt hans stora praktik, dokumenterad på 2 214 sidor skriven som det verkar med snygg handsstil. Den är nu redan här, på nytt en imponerande bok, tillmötesgående de krav man ska ha i fråga om tryck, dokumentation, illustration, men också en fullvärdig uppföljare i fråga om det innehållsliga. Man kan känna en gnutta skepsis för de återkommande ”rutorna”, registret kunde vidare varit mer omfattande, men därmed är det slut med reservationer. Den nya boken är disponerad ifrån det generella till det mer specifika: 1. Förutsättningar (arbetsvillkor, journaler, undersökning, obduktioner, ordinationer); 2. Sjukdomar (barnsjukdomar, hosta, tillväxtrubbningar, feber, magplågor, kärlsjukdomar, kvinnosjukdomar, döden); 3. Terapi (åderlåtning, retande medel, bad, kirurgi, yttre läkemedel, invärtes läkemedel, hälsoråd); 4. Sjukdomsteori och lärdom (anatomi och patologi, sjukdomsmekanismer som ärftlighet, medicinsk litteratur); 5. Personligt (familj, vänner, religion, kärlek, ekonomi och en hel del annat). Dispositionen tar väl hand både om medicinens teori och patienternas öden. Cirka 6 000 nämns i journalen. Det långa partiet med fallbeskrivningar från övergången mellan variolisation till vaccination belyser en central passage i den svenska medicinhistorien. Ett exempel av många möjliga:

Man vet aldrig om ympningen skall ta. För hökaren Westermans treåriga son Martin är det särskilt tveksamt. ”Pigan strök af strax får man se om det tar”, skriver Carlander, och fortsätter nästa dag dialogen med sig själv: ”jo, det tog.” I detta sammanhang och aldrig annars har jag funnit att Carlander använt mikroskop; i mars 1794 på två tvååringar, det ena pastor Widbergs son Petter Josias: ”Smittan syntes genom mikroskop har tagit – mår väl”. (s. 86)

Nyberg behärskar sitt stora material och följer också sina frågor därutöver till annan litteratur. Framställningen är konkret och rak i enlighet med Carlanders journal. Det handlar om en speciell person men mycket som sägs kan säkert generaliseras till att gälla perioden, platsen, hälsan. Den avslutande delen ”personligt” summerar Carlander, en på bild strikt och sträng ämbetsman, men som i dokumenten framstår som barnvän, en människa med humörmässiga svackor, uppenbarligen mycket hårt arbetande hela veckan – men som tillåts ha ett par veckors semester, en ungarl som

är svag för kvinnor, fader till oäktingar, en man som hinner bli gammal. Han lämnade Göteborg 1814 för Stockholm där han dog först 1848 åttioåttårig. Carlanders favoritord var det svåröversatta "braf", han kunde ha kallats "Brafander", ett mönster av noggrann pliktuppfyllelse och hans biograf har samma dygder. Han var en människa som förmår hysa kärlek och ett kärleksverk är också Gudrun Nybergs båda böcker.

Gunnar Broberg

Fet-Mats. En april dag 1677 hade den storväxte gruvdrängen Mats Israelson, Fet-Mats kallad, gått ner i gruvan. Han begav sig till 82 famnars djup (cirka 146 meter) för att se till tillmakningseldarna. Men han kom aldrig upp igen och återfanns inte. Fyrtiotvå år senare, den 2 december 1719, hade man slagit igenom väggen mellan två schakt. Mårdskinnsschaktet hade legat vattenfyllt i många år, och vattnet strömmade nu ut med full fart. I gruset fann man kroppen av en död, okänd, storväxt gruvarbetare. Vänstra armen och bakhuvudet var skadat och hans underben låg och flöt på vattnet. Kroppen och kläderna var välbevarade, hans kropp var nästan lika mjuk som på en levande människa. Han hade skyddat munnen från damm med en halsduk, och i hans ficka låg en dosa snus i gott skick. "Det såg ut som om han just hade somnat", sade ett ögonvittne. Men ingen visste vem det var. Kroppen togs upp. En gammal kvinna fick se liket och kände plötsligt igen honom: Det är Mats! Margareta Olsdotter, nu änka sedan länge, återsåg sin unge trolovade. Han var lika ung och frisk som när de möttes, hon var gammal och sliten.

Fet-Mats, och hur han hade konserverats av det vitriolhaltiga gruvvattnet, blev en fråga för vetenskapen. I det vetenskapliga sällskapet Bokwettsgillet gick diskussionerna fram- och tillbaka under de följande åren 1720–1721. Kroppens konsistens angavs inte vara som en sten, utan snarare svampaktig "som ett half rutit träd". Knäckfrågan gällde klassificeringen. Hade vi framför oss en människa, en sten eller vad? Linné, som undersökte honom under sin Dalaresa, klassificerade honom som en sorts stalaktit. Han var inte ett petrifikat utan "allenast saltad med victriol". Fet-Mats begravdes inte utan blev ett sällsamt objekt i kuriosasamlingen på gruvkontoret. Men under åren hade liket uppe i luften skiftat från blåaktigt till kolsvart. Han satt i en järnfätölj och svartnade, förtorkades och stank. Först trettio år senare, 1749, kom han äntligen i jorden igen.

Genom sin död, och inte minst hans trolovades återseende av honom, blev Fet-Mats ett populärt litterärt motiv under romantiken. E. T. A. Hoffman skrev en novell, Adam Cehlenschläger en dikt, Hugo von Hofmannsthal ett drama och Richard Wagner gjorde ett utkast till en opera, och många till. Historien gestaltar den sörjandes längtan att få tillbaka sin kärlek, och mötet mellan ungdom och ålderdom, liv och död. Fet-Mats gick till historien, för något så ovanligt som helt genom händelser efter hans död.

Historien om Fet-Mats fångar ett intressant tema om verklighet och fiktion, hur verklighet blir fiktion, hur en händelse förvandlas genom estetiska grepp. Det är ett fantastiskt ämne för en ingående studie – för det skönlitterära källmaterialet är översvallande rikt. Vid sidan av Linné, Swedenborg och Karl XII är Mats Israelsson från Boda by i Svärdsjö en världscelibritet från det svenska 1700-talet. Litteraturvetaren Bo G. Jansson har verkligen hittat ett, både till innehållet och för mer allmänna resonemang, mycket givande tema i sin bok *Fet-Mats. Den förstenade gruvdrängen i sakprosa och som inspirationskälla till dikt och konst från 1700-talet till idag* (Gidlund, 2009).

Det är ett slags motivstudie som tar sin början i den historiska verkligheten för att sedan gå över till det litterära motivet som är bokens dominerande och mest centrala bidrag till forskningen. Han ger en rik översikt över hur gruvdrängen Fet-Mats vandrat genom litteraturhistorien. Fet-Mats figurerar i det mesta från fars och italiensk komedi, till patetisk lyrik, från högromantisk fantastik, över realistisk roman, modernistisk opera, till post-modernt drama. Det blir en hel liten litteraturhistoria. I inledningen skriver Jansson att han syftar till att framlägga ”allt jag kommit över och känner till inom Fet-Mats-fältet” (s. 11).

Naturligtvis har Jansson tagit med den viktiga uppsatsen av Adam Leyel i *Acta literaria Sveciae* från 1722, den första vetenskapliga behandlingen av fyndet. Men faktum är att originaldokumentet till denna latinska översättning som gjordes av Pehr Martin finns bevarad i Benzeliussamlingen i Linköpings Stiftsbibliotek. Detta manuskript kan möjligen konfereras i samband med frågan om Leyel hade misstagit sig gällande årtalet för Fet-Mats försvinnande, och angående om några oklarheter i namnformerna. Då skulle det kunna befastas vad som står i handskriften. Efter handlingarna i Bergskollegiums arkiv och Stora Ensos arkiv är detta manuskript det äldsta dokumenten som beskriver händelsen.

Till sekundärlitteraturen kan man lägga John Neubauers uppsats ”The Mines of Falun: Temporal Fortunes of a Romantic Myth of Time”, i *Studies in Romanticism*, nr 19, Winter 1980, som just behandlar Fet-Mats-motivet

i den tyska romantiken. Vidare kan man nämna Rune Ferlings biografi "Matts Israelsson (Fet-Matts)" i *Svenskt biografiskt lexikon* och Nils Zenzéns uppsats i *SLÅ* 1932, s. 113 f., där Fet-Mats berörs. Men på det stora hela skulle knappast dessa små tillägg i litteraturlistan förändra framställningen nämnvärt.

När det gäller en sådan här slösande rik framställning, tvingas man gå ner på detaljnivån för att hitta något att invända emot. Eftersom det är en viktig och grundlig bok, en bok med uttalade vetenskapliga ambitioner, är den värd att få en noggrann läsning. Den historiska och naturvetenskapliga bakgrunden som ges innehåller ett par detaljer som kan diskuteras. Det finns ett "förbryllande påstående" i Leyels text menar Jansson, där Leyel säger att Fet-Mats skyddade sin mun med sin oskadade *vänstra* hand, men på bilden som bifogades artikeln skyddar han munnen inte med den vänstra, utan med den *högra*. Denna skenbara motsägelse kan lätt förklaras genom trycktekniska skäl. Till att börja med är bilden av Fet-Mats inte en "teckning" utan ett kopparstick, och som sådant är den så gott som alltid spegelvänd den ursprungliga teckningen. Med andra ord stödjer både Leyels ord och kopparsticket påståendet att det var vänstra handen som täppte till munnen.

När det gäller Linné omnämns Fet-Mats inte bara i *Dalaresan* och i *Beskrifning öfver Stenriket*, utan också i *Bergslagsresan* (Iter ad fodinas), vilken inte finns med i den här framställningen, och som ingår i Arvid Hj. Ugglas utgåva av *Dalaresan* (s. 402). Där beskriver Linné en förstenad karl som legat 47 år i gruvan i vitriolvatten och var övertäckt med en skorpa av vinsten eller vitriol. Köttfibrerna var mjuka. Han var alltså balsamerad, ej förstenad, som "calcei garbergenses" (stövlar i Garpenberg). Fet-Mats som naturvetenskapligt problem tas upp rapsodiskt, förutom Linné, även omnämnanden i verk av Johan Browallius, Johan Gottschalk Wallerius, Torbern Bergman, Axel Fredric Cronstedt och Anders Jahan Retzius. Jansson menar att den vetenskapliga världen slutgiltigt inte kom till klarhet över att Fet-Mats inte tillhörde stenriket förrän 1795, vilket nog kan anses vara en viss överdrift.

En annan fråga som Jansson tar upp gäller de motstridiga uppgifter som finns i litteraturen rörande hur länge Fet-Mats låg begravd i gruvan. Jansson presenterar fjorton olika tidsbestämningar. Den frågan är dock kanske inte så komplex som den verkar. Med gammal hederlig historisk källkritik står det klart att det egentligen är bara vittnesuppgifterna från gruvtinget den 10 december 1719 (alltså endast åtta dagar efter att han hade återfunnits) som har något tyngre källkritiskt värde. Jansson utgår i stället från några indicier i en släktlängd (vars uppgifter vi inte får reda på varifrån de kommer). Han

kommer dock fram till en rimlig tidpunkt, att Fet-Mats dog 1676 eller något senare. Carl Sahlin har emellertid tidigare lagt fram övertygande belägg för en datering i sin artikel i *Jernkontorets annaler* från 1928. Margareta Olsdotter, Fet-Mats trolovade, ville minnas att det var fjorton dagar efter långfredagen 1677, det vill säga den 2 april.

Den stora styrkan med boken är hur den framvisar den rikedom av litterära behandlingar som finns av detta motiv genom tiderna. Historien speglar onekligen en intressant förändring från ett naturvetenskapligt problem till ett kulturellt fenomen, från franskklassicism till romantik. Fet-Mats står för en sorts ruinromantik, motivet blir en spegling eller förnimmelse av tiden. I litteraturhistorien är Jansson i högsta grad hemmastadd. Kanske blir man förvånad över är att den första skönlitterära gestaltningen av motivet inte behandlas särskilt ingående, gravdikten "Stor Matts, Grufwans trogna Dräng" som lästes upp av officianten Jacob Hesselius vid Fet-Mats begravning 1749. Det skulle bland annat vara intressant att veta hur Jansson ställer sig till Magnus von Platens tolkning av dikten som en anspelning på Israel Holmströms gravepigram över Karl XII:s hund: "Pompe, kongens trogne dräng". Men det var ju inte denna dikt som satte igång hela det skönlitterära intresset för den förstenade gruvdrängen.

Fet-Mats-motivet tar i stället sin verkliga början i Gotthilf Heinrich Schuberts *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft* (1808). Från Schuberts verk sprider sig den romantiska historien, och inspirerar åtskilliga, inte minst den mest berömda framställningen, E. T. A. Hoffmans novell "Die Bergwerke zu Falun" (1819). Schubert hade hämtat sina uppgifter från Abraham Hülphers och Axel Fredric Cronstedt. Frågan är om det inte var den tyska utgåvan från 1780 av Cronstedts bok som Schubert byggde på (som inte omnämns i Janssons framställning). Översättningen hade gjorts av ingen mindre än Schuberts mentor, Abraham Gottlob Werner (en uppgift man kan finna i Neubauers uppsats, s. 477). En orsak till motivets spridning under 1800-talet låg i en nordisk renässans, en förskjutning av intresset från Sydeuropa till Nordeuropa. Fet-Mats-berättelsen var alltså med andra ord en tysk skapelse och inte en svensk.

Jansson går sedan mer eller mindre kronologiskt fram till den postmoderna eran. I ett kapitel behandlas musikdramatiska framställningar av Fet-Mats-motivet, bland annat Richard Wagners utkast till operan "Die Bergwerke zu Falun" (1842). En musikvetare kanske skulle efterfråga en analys av kompositionen och en forskare i intermedialitet samspelet mellan text, musik och scenkonst. Här är det dock den skönlitterära gestaltningen

som är i fokus. Även Linné dyker upp i skönlitteraturen tillsammans med Fet-Mats i Ivar Lo-Johanssons novell "Fet-Mats" (1968) och i Maria Bergströms och Per-Anders Nilssons seriealbum *Sara Lisa & Linné: Ett äventyr bland blommor och bin* (2007).

Med denna motivstudie visar Jansson på ett släktskap mellan romantiken och det postmoderna. Fet-Mats-berättelsen är ett slags faktionsepik i gränslandet mellan fakta och fiktion, som passar väl in i den postmoderna kulturen. En historisk verklig händelse omvandlas till fiktion i en mer eller mindre romantiserad gestaltning, något som var helt ute under modernismen. Nutidens ökade intresse för Fet-Mats, förklarar Jansson, har ett samband med övergången från ett modernt industrisamhälle till ett postmodernt informationssamhälle. Det är en betydelsefull insats Jansson har gjort i och med denna bok, han har lyft fram den kanske mest spridda svenska litterära gestalten någonsin ur mörkret, framvisat Fet-Mats i all sin tidsbundna balsamerade fantastik. Janssons bok om Fet-Mats ger ett överväldigande antal exempel som i sin helhet blir en angelägen och för framtida motivstudier inspirerande framställning av sambanden mellan det skenbara och det verkliga, ande och natur, tro och vetande, fantasi och verklighet.

Krigshjältar. Fienden kommer från ett helt annat håll än vad man är van vid eller väntar sig. De kommer underifrån och kryper in under skjortan. Löss, loppor, flugor och mygg anfaller med dödliga vapen i högsta hugg, sjukdomspatogenerna – bakterier, rickettsier, spiroketer, urdjur och virus. I stort sett i alla krig har offren för sjukdomar alltid överstigit de som stupat eller dött av skador i strid. Krigens stora segerherrar är i själva verket insekterna.

Lena Huldén, historiker och entomolog, sammanför i boken *Den sexbente fienden. Leddjurens inverkan på västerländsk krigsföring* (Schildts, 2006) medicinsk entomologi med krigshistoria på ett ovanligt fascinerande och tankeväckande sätt. Här berättas om de verkliga krigshjältarna – inte de som traditionellt glorifierats i historien – om hur de kämpat i enorma horder, vunnit slag efter slag, nedlagt miljontals illa rustade och försvarslösa soldater, och om vilka krav insekterna ställer på sin omgivning och hur människor utan att ana det hjälpt dem. Dessa tappra soldater bryr sig inte om några ideal, tar inte några politiska eller ekonomiska hänsyn, gör ingen skillnad på människors hudfärg eller nationalitet. De är kosmopoliter, världsmedborgare.

Det handlar om kackerlackor, farliga tvåvingar, malariamyggor, sömnssjukan, tyfoidfeber, rödsot, kolera, mjältbrand, böldpest, digerdöden, kvalster och fästingar. Med människans hjälp har ohyran erövrat världen och bor i

människans skapade tropiska mikroklimat. Folksamlingar, fälttåg och trupp-förflyttelser, kaserner, järnvägsagnar och skepp – överallt där många människor samlas – utnyttjades av ohyran. Allt sedan massarméerna först drogs samman i antiken har epidemierna följt med ut på fälttåg. Krigföringen under 1700-talet och en bit in på 1800-talet dominerades av klädlöss och flugor. Fläckfebern skördade enorma mängder, och i dess efterföljd kom återfallsfebern, även den hade klädlusen som vektor. Myggorna ryckte fram under första världskriget då malarian krävde fler soldaters liv än någon annan sjukdom.

Huldéns skildring av insekternas roll i krigen får oss att se allt på ett nytt sätt, det vill säga den har just det som utmärker en god bok. Boken tvingar oss att skriva om hela krigshistorien. Det visar sig nämligen vara en missuppfattning att krigen i historien utkämpades mellan arméer, mellan truppslag, med kanoner, gevär och bajonetter uppställda mot varandra. Egentligen handlade kriget om människor och insekter.

David Dunér

Rara djur och växter. För den oinitierade besökaren framstår naturhistoriska museer gärna som gigantiska dammsamlare och i tider med ett överflöd av dramaturgiskt tillrättalagda naturfilmer för allmän konsumtion upplevs institutionssamlingarna gärna som obsoleta. Att naturhistoriska kollektioner i själva verket är mångfacetterade arkiv, inte bara för inbitna systematiker, utan också för en mängd andra forskare och intresserade, är kanske därför inte självklart. Men ett bevarat fågelbo i en monter är inte bara ett fågelbo, utan ur boet kan utvinnas en myckenhet av information för den som ställer rätt frågor. Redan växtmaterialet i fågelboet kan ge svar på en rad frågor. Torkade spybollar efter ugglor kan bära vittnesmål om en annars okänd smådäggdjursfauna i ett specifikt område. Etiketterna kan vara ytterligare anteckningar från vetenskapliga expeditioner eller rentav historiska händelser vars detaljer vi ibland vet ganska lite om. Samlingarna är helt enkelt viktiga kvarlevor för historiskt inriktad forskning.

Besökare på Harvards naturhistoriska museum brukar slås av de fascinerande glasväxterna och montrarna med nu försvunna fågelarter som Carolinaparakiten, garfågeln och vandringsduvan. En djupare förståelse för samlingarna på Harvard får man genom att låta sig guidas runt med hjälp av Nancy Picks *The Rarest of the Rare: Stories Behind the Treasures at the Harvard Museum of Natural History* (Harper Resource, 2004), med förstklassiga

foton av Mark Sloan. Här berättas exempelvis om de guldfasaner som George Washington i november 1786 fick från Marquis de Lafayette. När ett par av fasanerna dog stoppades de upp för att så småningom inrymmas på Harvard. Pressade fiskar enligt den av Linné utarbetade tekniken ger en dimension på samlandets historia. En mammo (*Drepanis pacifica*) insamlad av James Cooks expeditiionsmedlemmar under det ödesdigra besöket på Hawaii 1778, kom via omvägar till museisamlingarna vid universitetet. Mamofågeln är numera utdöd, dock inte till följd av att den infångades i stort antal av professionella fågelfångare som plockade de små fåglarna på fjädrar och sedan på nytt släpptes fria. Fjädrarna användes till öarnas magnifika kungamantlar. Manon är försvunnen på grund av habitatförlust och otillbörlig konkurrens från införda arter. I boken möter vi en mängd spännande berättelser av detta slag. Preparaten ger inte bara möjligheter till medryckande kultur- och zoologihistoria, utan får också tjäna som pedagogiska exempel om samlingars nytta för en rad skilda syften. Naturhistoriska riksmuseet borde kanske följa Harvardsexempel och presentera sina fina, nu ofta dolda samlingar på samma sätt.

Hallå där, läs boken om blåbär. Trots att lingon är av ekonomisk större betydelse är det ändå blåbäret som framstår som sommarens höjdpunkt bland skogens matnyttiga skatter. Blåbärssris finns i mängd överallt i markerna runtomkring oss och medierna håller oss underrättade om huruvida det skall bli ett gott eller dåligt bärår. Inget bär torde hellre vara så omgärdat med en egen historia som just blåbär. Det har inte bara tjänat som tillsats till gröt och ingrediens i bakverk, utan begagnats som färgämne, brännvinskrydda, medicin och mycket annat. Pehr Kalm beskrev exempelvis hur man kunde färga linne med hjälp av blåbär. Riset kan tas in tidigt och sättas i vas för att när de gröna bladen slår ut kunna ge oss en föraning om våren. Saft- och syltindustrin skulle stå sig slätt utan dessa bär. Och vad vore Vasaloppet utan blåbärssoppa? Litteraturhistorien är dessutom full av blåbär: Elsa Beskows Putte och Alice Tegnér's Lilla Olle, bara för att nämna ett par exempel; Strindberg förstås ej att förglömma i sammanhanget. Även den folkliga traditionen är rik på blåbär. Handfast påmindes man i bondesamhället om att inte plocka bären efter Lars-dagen: "Lars sket på blåbären", hette det varnande i Bohuslän. Författarna Anette Rattfelt och Simen Lunøe Pihl har därför haft en tacksam uppgift när de tagit sig an ämnet som resulterat i den på alla sätt läckra boken *Blåbär: minnen, mat och smak* (Balkong Förlag, 2008). De har för övrigt inte nöjt sig med befintligt material i arkiv och äldre litteratur utan också genom upprop och frågelistor insamlat nytt.

Perspektivet är dessutom nordiskt, eftersom författarduon har rötter i både Norge och Sverige. Texten beledsagas av en rad inspirerande recept, inte mindre än hundra stycken, till fromma för den matglade. Uppenbarligen kan man ha blåbär till det mesta – kanske är det bara fantasin som sätter gränser för vad bären kan nyttjas till i matväg. De passar tydligen också i det internationella köket. Eller vad sägs om indisk blåbärsslassi eller amerikansk-inspirerad blåbärsshake? Nyttiga är de dessutom. Fulla med antioxidanter, som tidens lösen stavas. Allt fint illustrerat med foton av författarna och Peter Nyblom samt illustrationer från museisamlingar och äldre litteratur.

Dagboksanteckningar om tama och vilda djur. I Sverige är förstås Wilhelm den mest kände av den finländska brödratrion von Wright, vilka alla tre med stor skicklighet och en oerhörd detaljtrohet ägnade sina liv åt att avbilda den skandinaviska faunan under 1800-talet. De tryckta fågel- och fiskböckerna med deras illustrationer utgör bestående arbeten. Vi har också hunnit lära känna den äldste av bröderna, Magnus von Wright, närmare genom inte mindre än fem utgivna gedigna volymer av dagboksanteckningar, vilka sträcker sig från åren 1824 till 1868. Magnus var också den som först bosatte sig i Sverige, men han återvände så småningom till en fortsatt karriär i Finland. I början av 1828 träffade han Nils Bonde på Hörningholms slott i södermanländska Mörkö socken. Bonde städslade på stående fot Magnus för att denne skulle avbilda en fågelsamling, ett projekt som snart utvidgades till bokverket *Svenska Foglar*. Men projektet var ofantligt och Magnus insåg att han inte skulle mäka det ensam. Sommaren 1828 kom därför den blott 18-åriga mellanbrodern Wilhelm till Sverige för att pröva lyckan som djurkonstnär. Såväl C. A. Gottlund som brodern Magnus hade framhållit Wilhelms färdigheter. Rekommendationerna kom inte på skam. Med en oerhörd frenesi gav sig Wilhelm genast i kast med arbetet. Han hade knappt hunnit gå i land förrän han, enligt sina egna dagboksanteckningar färglade ”några Foglar”. Varje dag var det en ny fågel som skulle ritas av, en kricka, en nötväcka, en fiskmås, en kråka, en berggubbe etc. Ibland blev det en jakttur till Mörkö där han sköt någon ny fågel. Ibland kunde han köpa en fågel hos handlarna på torget. Redan i oktober utgavs första häftet av *Svenska Foglar* innehållandes sex litografier. Ett besök på Lehmanns menageri i Stockholm 1829 gav möjligheter till att avbilda en rad exotiska djur, bland annat lejon, ”tigerkatt” och en gnuoxes huvud. Dagarna förflöt där jobb vid ritbordet varvades med jaktutflykter och sociala förlustelser. När prostinnan Hedvig Carolina Ekströms kanariefågel dog på Mörkö den 2 oktober 1829 stoppade

Wilhelm upp den och kunde sedan avmåla den. Tänk om man kunde hitta den bilden. Han var för övrigt mycket skicklig i att montera fåglar, något som bekräftas av de bevarade samlingarna i Helsingfors zoologiska museum. Wilhelm företog också en Lapplandsresa sommaren 1832 i syfte att skaffa sällsynta fåglar och insekter, och vi kan här i detalj följa förloppet. Artiklar och illustrationer publicerade han i *Tidskrift för jägare och naturforskare*. Vid återkomsten börjar han projektet med fiskboken, vilket leder till att han så småningom flyttar till Västkusten. Dammruda fick han emellertid från Hörningsholms anläggningar, och den avbildade fisken finns kvar i Naturhistoriska riksmuseets samlingar. Åren förflöt med ritjobb och andra obligationer, till synes var det en behaglig tillvaro. ”Gjorde ingenting”, står det en nyårsdag, som regnade bort, men nästan alla andra dagar ägnades åtminstone något jobb. Wilhelm blev svensk medborgare 1836. Han tittade inte bara på fåglar. Många damer passerar revy i dagböckerna, ofta endast antydda genom hemlighetsfulla tecken och läsaren får gissa sig till vad som utspelade sig mellan konstnären och de många kvinnor som han uppvaktade. Till slut gifte han sig ändå med Maria, dotter till possessionaten och passionerade säljägaren Olof Bildt, och paret framlevde sina dagar på gården Marieberg som de lät bygga på Orust. Ett jobb som fiskeriinspektör ledde emellertid till långvarig sjukdom och slutet på Wilhelms konstnärskarriär. Om allt detta kan vi nu läsa i detalj genom de bevarade anteckningarna efter Wilhelm, samlade i den mycket vackra volymen *Wilhelm och Ferdinand von Wright. Dagböcker*, på alla sätt föredömligt utgivna som nummer 6 i den användbara sviten Konstnårsbröderna von Wrights dagböcker (Svenska litteratursällskapet i Finland, 2008) av kvartetten Anto Leikola, Juhani Lokki, Torsten Stjernberg och Johan Ulfvens.

Den yngste brodern Ferdinands (död 1906) dagboksanteckningar från 1850 till 1889 är mera kortfattade än Wilhelms. Ferdinand, som 1837 kom till Sverige, vistades en tid hos Wilhelm på Orust – där han bland annat höll sig med tamduvor – och återvände 1852 till Finland. Ferdinand avbildade själv sina duvor; boken återger hans ”Duvor vid vägg”, och den är förmodligen den äldsta kända autentiska illustrationen av tamduvor i Sverige. När Ferdinand återvände till Helsingfors 1852 skrev brodern den 21 november till honom att ”Dina tama Dufvor finnas nästan alla i behåll, och däribland äfven favoriten ännu, ehuru höken nästan dagligen och sednast i dag f.m. gör sina försök efter dem, och svårt har jag att någonsin döda dem, fastän jag har så litet råd att köpa dem föda, häldst de nu äro så tama att hela svärmen vanligen komma ända in i förstugan mot mig”. Ferdinand fortsatte att

visa en förkärlek även för tamfåglar som gång på gång blev föremål för hans konst, men även odlade växter lät han – särskilt efter 1863 då han flyttat till Lugnet – avbilda och i de bevarade dagboksanteckningarna från 1870 till 1874 (betecknade "Anteckningar om mina växter") ägnade han i kortfattade notiser sina kruk- och rabattväxter särskild uppmärksamhet: "Tvenne af de under snön öfvervintrade rosorne omplanterade, nemligen *La reine* och *Eugenie eller Virginie*", skriver han exempelvis den 14 mars 1871. Vi gläds förstas åt denna pietetsfullt sammanställda edition, dessutom vackert illustrerad med många av de båda brödernas olika bilder.

Etnoornitologins positioner framflyttade. Vi är inte direkt bortskämda med studier av folklig ornitologi inom etnobiologisk forskning. Det är ju lite egendomligt med tanke på att *Birds of My Kalam Country* (1977) av Ian Saem Majnep och Ralph Bulmer ses som ett av de viktigare arbetena inom ämnet etnobiologi. Den har inte utan fog kallats för den första postmoderna studien i ämnet och är givetvis ett "måste" för var och en som önskar sätta sig in i etnobiologisk forskning. Som inspirationskälla, inte minst för dess metodik, borde den ha gett upphov till långt fler studier än vad som egentligen är fallet. För några år sedan kom dock Priscilla Russells och George C. Wests fina *Bird Traditions of the Lime Village Area Dena'ina: Upper Stony River Ethno-Ornithology* (2003), som skildrar fågelkunskaper hos en grupp subarktiska indianer i Alaska. Nu har etnobiologen Amadeo M. Rea, som i över fyrtiofem år dokumenterat pimaindianerna och deras förhållande till det omgivande landskapet i södra Förenta staternas ökenområden, utkommit med *Wings in the Desert: A Folk Ornithology of the Northern Pimans* (University of Arizona Press, 2007), en gedigen volym på 320 sidor i storformat, fint illustrerad med teckningar och fotografier. Boken ger en god översikt om fåglarnas betydelse i pimakulturen: vi får veta hur pima klassificerar fåglar, vilka jakt- och fångstmetoder de använder, fjädrarnas mångsidiga bruk i pimas materiella kultur samt hur de tidigare höll rovfåglar, i synnerhet örnar (bland annat för fjädertäkt), men också papegojor (det bedrevs en omfattande handel med ljusröda aror från Mellanamerika till Arizona, New Mexiko och Kalifornien i äldre tid) och förstas höns i fångenskap. Till skillnad från Majnep och Bulmer utgår Rea från ett forskarperspektiv när olika taxa presenteras, med vetenskapliga namn och ornitologiska uppgifter, men han presenterar förstas också lokala fågelbenämningar samt skildrar de enskilda fågelarternas plats i pimafolkets myter och ritualer. Vi får i detalj lära känna hur man uppfattat exempelvis sorgduvan, den röda kardinalen

eller klippgårdsmysen, vad man vetat om deras vanor och beteenden, vilka roller dessa fåglar spelar i pimas myter, vilken betydelse de har i språket och dess manifestationer, inklusive sånger och dikter, samt förstås också vilken ekonomisk användning olika fåglar haft. Med stor noggrannhet och en omfattande detaljrikedom har Rea dokumenterat fåglarnas betydelse för detta indianfolk. Det är ett storartat arbete som varmt rekommenderas.

Duvklassiker i nytryck. Linné växte upp med en far som inte bara odlade blommor i sin trädgård, utan också var en hängiven duvuppfödare. Det framgår av föreläsningar och rapporteringar – exempelvis från prästen Johannes Bredensbergs märkliga trädgård i västmanländska Björskog – att Linné själv hade ingående kunskaper om tamduvor, och kände till ett ganska stort antal olika raser, som han dessutom beskriver. Intresset för duvor var ju på starkt uppgående i Europa under Linnés tid och även i Sverige var duvuppfödningen spridd. Ett århundrade senare kom Darwin att ägna duvor – inte minst duvornas embryologi – ett särskilt intresse. En av Englands auktoriteter på området under Darwins tid var kyrkoherden Edmund Saul Dixon (1809–1893) med vilken han också stod i brevkontakt. Dixon publicerade 1851 *The Dovecote and the Aviary: Being Sketches of the Natural History of Pigeons and Other Domestic Birds in a Captive State with Hints for Their Management*, en då blivande klassiker i ämnet. Den har nu kommit i en efterlängtd faksimilupplaga (Roche Press, 2009). Boken avhandlar utförligt duvor – såväl domesticerade som olika vildfångade arter som fanns tillgängliga på marknaden vid den här tiden – men också en rad andra fåglar för parker och aviarier, allt rappt tecknat med den gode Dixons lödiga penna. Dixon beskriver bland annat särskilda *gulleries* för trutar och måsar, vilka han för övrigt uppfattar som lättämjda, roande och hårdiga fåglar. Boken innehåller trevliga illustrationer och erbjuder nöjsam läsning för var och en som är intresserad av människans förhållande till djuren.

Tävlande bofinkar. Den som på söndagsmorgnar under försommaren färdats längs belgiska landsvägar har säkert stött på finkenerarna som tävlar med sina bofinkar. Finksångtävlingar är en riktig folksport i det flamländska Belgien med tusentals utövare. För ett par år sedan uppmärksammades denna märkliga verksamhet i världspressen. Belgarna försöker nämligen trots motstånd från en bölig EU-byråkrati vars fågeldirektiv inte tar hänsyn till lokala traditioner hålla liv i denna urgamla sport, belagd åtminstone sedan 1500-talet. Föreningar verkar på bred front för att hålla intresset för sporten

uppe. I Sverige ivrade en gång den gode Johan Fischerström för bofinken som sångfågel och apotekaren Frans Mikael von Aken skrev 1747 hur man enklast skulle fånga dem. Självaste Linné var förtrogen med den fångna bofinkens sångegenskaper och uppger att den inte gärna vill "siunga, om ej buren täckes öfwer, så att han intet ser någon menniska". Sångtävlingar med bofinkar har tills nyligen haft en betydligt större utbredning i mellersta Europa, något som vi påminnes om häromåret genom Ignaz Mattheys grundliga avhandling *Vincken moeten vincken locken* (Historische Vereniging Holland, 2002) som handlar om sångfågeltävlingar och deras fysiska utformning i Nederländerna genom århundradena. Genom Matthews rika dokumentation framträder ett stycke okänd men sofistikerad tävlingskultur. Även i centrala Tyskland fortlevde traditionen och i Peter Krägenows monografi över bofinken (*Der Buchfink*) som utgavs 1978 i den ur kulturhistorisk synvinkel också ofta läsvärda serien Die Neue Brehm-Bücherei ägnades ett avsnitt åt Finkeliebhaberei i Harz, med tysk detaljrikedom och intressant bildmaterial. Nu har vi möjlighet att tränga djupare in i denna centraleuropeiska företeelse. Den nyutkomna antologin *Buchfink und Mensch: Geschichte der Finkeliebhaberei im Harz*, utgiven av Lutz Wille och Dieter Spormann (Kultur- und Heimatsvereins Benneckenstein, 2008), behandlar i detalj finksångtävlingarna i de tyska bergstrakterna, en verksamhet som nu utövas av ett litet fåtal åldringar. För att få en mer omedelbar kontakt är skriften också föredömligt kompletterad med en DVD, som inte bara visar hur tävlingarna går till utan också varvar med musikinslag där folkdräktklädda grupper sjunger gamla sånger till bofinkens lov.

Kanariefåglars mångfald. Linné var fascinerad av kanariefåglar och rapporterade bland annat under sin Västgötaresa om ett möte med en hängiven odlare i Örebro om fåglarnas vård, häckningsbestyr och korsningsavel. Senaste upplagan av Horst Bielfelds klassiker *Kanarien: Gesangkanarien, Farbenkanarien, Positurkanarien, Mischlinge* (Ulmer, 2008) lyfter fram artens domesticerade mångfald i dag i ord och mycket fina bilder. Det har tillkommit ett stort antal odlingsformer på kontinenten, samtidigt som äldre lokala former har blivit eftertraktade inom kanariehobbyn över hela världen. De många olika färg-, form- och figurkanarierna, liksom skilda sångraser, presenteras utförligt. Precis som på Linnés tid är det förresten även i dagens Sverige gärna människor med invandrarbakgrund som omhuldar den avancerade kanarieaveln. Det är hos dem man hittar sköna raza española, välsjungande timbrado och käcka paristrumpetare. Vi andra får nöja oss med att studera Bielfelds bilder.

Från tryffelhundens jaktmarker. Först 1997 kunde man fastställa att det fanns ädeltryffel, så kallade bourgognetryffeln, på Gotland. Trots att förekomsten var ny för vetenskapen (men säkert uråldrig där), och i den folkliga mykologin hade man överhuvudtaget inte brytt sig om den, var tryffel ingalunda okänd för svenska hushåll, åtminstone inte i gourmetkretsar. Men då handlade det om importerad vara. Ty tryffel – både den vita och den svarta – hade vi dittills förknippat med italiensk och fransk matlagning. Med ökad internationalisering av matlagningen hade denna dyrbara delikatess även hunnit hitta in i det svenska köket. Förekomsten av ädeltryffel på Gotland öppnade förstås upp för nya möjligheter. Även odling av en eftertraktad råvara diskuterades. Forskarna var inkopplade från början. En av dem var Christina Wedén, som nu kan ses som en av våra främsta experter på området. Hon har sammanfattat en del av sitt vetande i den fina boken *Tryffel: mat för gudar, gutar och svin* (Infobooks, 2008). Även kulturhistoriska och etnomykologiska aspekter beaktas. Inte bara ädeltryfflar får plats, utan också hjorttryffeln – som Linné och den svenska allmogen var väl förtrodda med – avhandlas. Ädeltryffel finner man kanske bäst med hjälp av hundar, och de har likaså fått utrymme i boken. Taxar skall tydligen vara särskilt lämpade, fastän rasen lagotto romagnolo har ett speciellt rykte om sig att vara en hejare på att hitta tryffel. Den rasen har för övrigt börjat bli allt populärare i Sverige, kanske för dess anseende som svamphund. Boken ger många goda exempel på tryffels användningar i skilda sammanhang. Hela anrättningen kompletteras som sig bör med recept sammanställda av kocken Norbert Lang, som själv gärna använder tryffel i sin matlagning. Dessutom har biskopen i Visby, Lennart Koskinen, skrivit en bön till tryffels lov, som återges i boken. Bara en sån sak!

Äldre tiders fårskötsel. Museimannen Sven T. Kjellbergs mäktiga *Ull och Ylle* (1943) liknar inte någon annan akademisk avhandling vi känner till vare sig i form eller omfång. Vi lär heller aldrig framledes få se något liknande. Men det är en avhandling som man gärna går tillbaka till och läser, för här finns en grundlig dokumentation och den utgör ett måste för varje textil- och industrihistoriker, men givetvis också för agrarhistoriker och husdjursintresserade. Den är trots allt inte omöjlig att uppbringa på antikvariat, men det skall erkännas att den tar plats i hyllan. På Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien har man tagit fasta på de avsnitt som handlar om äldre tiders fåravel, inte minst Jonas Alströmers verksamhet, och samlat i boken *Den svenska fårskötseln under 1700- och 1800-talet*, red. Carin Martiin

(KSLA, 2009). På så sätt tillgängliggör man ett stycke kulturhistoria i en häändig volym. Det är säkert gott och väl. Själv efterlyser jag faktiskt också ett urval av Kjellbergs fina, välskrivna studier av olika föremål och redskap, som han publicerade bland annat i årsboken *Kulturen*. Det tror jag många kulturhistoriskt intresserade också skulle ha stor glädje av. Kjellberg är värd att känna närmare.

Elefantens kulturhistoria. Få exotiska djur har sådan tjuskraft som elefanten, omnämnd redan i Bibeln. Systematikerna urskiljer numera tre arter, den asiatiska, den afrikanska skogs- och den afrikanska stäppelefanten. Söker vi bland de utdöda finns förstås ytterligare, bland andra den ulliga mammuten. Elefanter blev tidigt en exportprodukt, bland annat som furstegåvor. Karl den store fick redan år 801 en av Harun al Rashid. Så småningom hamnade elefanterna på menagerier och i djurparker. Sverige har exempelvis haft relativt många elefanter i djurparker runt om i landet under 1900-talet, och även cirkusar använder sig gärna av dessa fascinerande djur, älskade av publiken men inte alltid uppskattade av djurrättsaktivister. Under senare år har det förekommit flera kampanjer för att försöka förbjuda cirkuselefanter. När Skansen sålde sina elefanter 1992 vållade det protester från publikens sida och många är de som fortfarande saknar detta exotiska inslag i Stockholms nöjesliv. Det finns dock afrikanska respektive asiatiska elefanter på djurparkerna i Borås och Kolmården. Elefantens kulturhistoria har varit föremål för flera studier och själv har jag haft stor glädje av den vackert illustrerade volymen *Mensch und Elefant* som utgavs av Staatliches Museum für Völkerkunde i München 1994. I den nu ganska omfattande serien djurböcker som under senare utgetts av det engelska förlaget Reaktion Books, ägnas förstås också en volym åt detta djur. Boken *Elephant* (Reaktion Books, 2008) är författad av Dan Wylie, till vardags lektor i engelska vid Rhodes University i Sydafrika. Han porträtterar elefantens betydelse i vår konst- och kulturhistoria, men förstås också som cirkus- och menageridjur. Elefanten har dessutom en särskild plats i barnens hjärta, underhållen inte bara av Walt Disney, utan också av bland andra Jean du Brunhoffs mer sofistikerade Babar. I likhet med andra volymer i serien är boken rikt illustrerad med härligt bildmaterial hämtat från konsthistorien, reklamen, seriernas värld och en och annan cirkus.

Religion och valar. Att det fanns en folkreligiös dimension i förekomsten av och förhållandet till valskelett som förvarades i vissa svenska kyrkor –

en företeelse som bland annat Linné rapporterade om från Vårfrukyrkan i Visby – har börjat uppmärksammas under senare år. Herman Melville berör också ämnet val och religion i sin mäktiga *Moby Dick*. Spännande är därtill förekomsten av en mer utvecklad valkult eller valreligion i Stilla-havsområdet. Sedan tidigare finns det studier om valtempel i Japan (se Nelly Naumanns klassiska studie "Whale and fish cult in Japan: a basic feature of Ebisu Worship", *Asian Folklore Studies*, 33, 1974, s. 1–15) och om valkult bland indianer och inuiter i Alaska (beskriven i Margaret Lantis, "The Alaskan whale cult and its affinities", *American Anthropologist* NS 40, 1938, s. 438–464.) Nu har den svenska religionsvetaren Sandra Lantz sammanfattat resultaten av sitt fältarbete i en studie med titeln *Whale Worship in Vietnam* (Swedish Science Press, 2009), som avhandlar dyrkan av Cá Óng, valguden, bland den vietnamesiska fiskarbefolkningen. Genom att dyrka valen – som bland annat tog sig uttryck i att man begravde strandade kaskeloter och delfiner – försäkrade man sig om sjösäkerhet, goda fångster och att vilsekomna själar skulle återbördas från havet. I stort sett alla fiskesamhällen längs den vietnamesiska kusten har ett tempel helgat åt valguden. Lantz studie är ganska kortfattad, men vi anar att det här är början till ett stort ämne, som hon förhoppningsvis kan fördjupa framledes. Den vietnamesiska valreligionen förtjänar att bli föremål för en större studie.

Färöisk valfångst. Den färöiska grindvalfångsten kan nästan få religiösa dimensioner, även om det i första hand handlar om jakt, gemenskap och en slags solidaritet med kulturarvet. Och så förstås *grind og spik*, det vill säga mat på bordet – favoriträtt för många. Det är ett veritabelt drama som utspelar sig vid strandkanten vid ett *grindadráp* med många aktörer som följer sina specifika spelregler. Hösten 2008 kom en ny larmrapport som visar att kvicksilverhalten nu är så hög i grindvalsköttet att man inte längre kan rekommendera det som livsmedel över huvudtaget. Det kan finnas ett samband mellan Parkinsons sjukdom, som är vanlig bland befolkningen, och den höga kvicksilverhalten. Men fåringarna lät sig inte skrämmas: när en grind – det vill säga en flock grindvalar – uppenbarade sig våren 2009 gick man närmast man ur huse för att delta i fångsten och få del av den, något som visar vilket viktigt symbolvärde denna val spelar i den färöiska samtidskulturen. Det är också en direkt relation tillbaka till tidigare generationer som upprätthålls. Grindvalsjakten är därför en djupt rotad del av den färöiska identiteten och inte ens larmrapporter om hälsorisker avskräcker befolkningen från att upprätthålla denna urgamla sedvänja. Den färöiske

etnologen Jóan Pauli Joensen visar i sin senaste bok *Pilot Whaling in the Faroe Islands: History, Ethnography, Symbol* (Faroe University Press, 2009) på det mångfacetterade förhållandet till grindvalen i det färöiska samhället. Det är en studie rörande grindvalsjakten historiska, kulturella och symboliska betydelse. Förmodligen ett av de viktigaste arbetena om relationen människa och djur som utkommit i Norden på många år.

De sydliga samernas historia. När Linné försommaren 1732 passerade Jätendal i Hälsingland hann han ikapp sju stycken samer ”som körde sina renar, 60 à 70, vilka hade sina späda lamm”. De kom i samspråk och förvånad frågade Linné vad samer gjorde i dessa sydliga nejder. De uppgav sig ”här vid havssidan vara födda och här vilja dö”. Linné konstaterade också att de ”talte god svenska”. Den här uppgiften har förbryllat och man förstod inte att Linné i själva verket var något väldigt intressant på spåret som forskarna sedan missade eller förträngde. Det dröjde faktiskt ända till 1970-talet innan det kunde konstateras att det fanns en samisk befolkning som i generationer vistats i södra Norrland. Arkeologen Christer Westerdahl tillhör en av de få som fått upp ögonen och intresserat sig för de sydliga samerna. Nu har han sammanfattat sina undersökningar i en rikt illustrerad bok med den maffiga titeln *Sydsamer från Bottenhavet till Atlanten: en historisk introduktion till samer i Ångermanland och Åsele Lappmark med angränsande delar av Jämtland och Norge* (Båtdokgruppen, 2008). Boken, som i själva verket är en utvidgad och kompletterad version av ett arbete som utkom redan 1985, ger en grundlig genomgång av källmaterialet – arkeologiskt, kameralt material, ortnamn, vittnes- och minnesberättelser, lämningar i landskapet, fotografier – rörande samer i främst Ångermanland. Under de senaste tjugo åren har dessutom en rad dokumentationsprojekt – bland annat genom projektet Ljusminne – genomförts i läns museernas och bildningsförbundens regi i södra Norrland och vi har därmed fått åtskilliga nya detaljer rörande den sydliga samiska befolkningen. Som ett appendix till boken medföljer några smärre artiklar av bland andra Peter Ericsson och Bernt Ove Viklund, vilka kompletterar bokens ämne. Trots denna gedigna volym med dess nyttiga bibliografi återstår dock åtskilligt att göra i ämnet.

Ingvar Svanberg

Diverse notiser och meddelanden

H:r Landshövding. Ett annorlunda perspektiv på Linnéfirandet 2007 erbjuds i Måns Månssons film *H:r Landshövding*, visad på biograf och i TV 2009. Anders Björck, hövding över Upplands län, följs under året med tyngdpunkt på maj månad och den trehundraåriga jubilaren. Kameran är inte närgången men eftertänksamt långsam, framför allt inriktad på hur Herr Landshövdingen – liksom vi alla i vår tid – sitter med almanackan och försöker få ihop det. Andra nyckelpersoner skymtar förbi, men fokus ligger på ämbetsmannen. Filmen prunkar inte i blomster, tvärtom är den i svart-vitt, med övervikt för det svarta. Den avslutas med Hugo Alfvéns Uppsalarapsodi. En originell och värdefull dokumentation.

Skånska Linnésällskapet genomförde en exkursion den 12 juni 2009 ifrån Lund räknat nordvästlig riktning i Linnés hjulspår via Ramlösa, Kullen, Vram Gunnarstorp, Skillinge och med slutpunkt i Össjö. För värdskapet stod Hugo Berch. Resan företogs i hällregn, stilriktigt om man minns resan för halvtannat sekel sedan. På Össjö uppmärksammades också 2009 års jubilar genom ett samtal mellan Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg och Nils Uddenberg om Linné och Darwin, vad som redigerad form publiceras i denna årgång av *SLÅ*. Skånska Linnésällskapet med samling 17.27 den 19 augusti sammanträdde med föredrag av Per-Anders Mårdh om sjukdomsorsaker enligt Linné, Nils Lewan om Jacob Faggot, Matz Jörgensen om skånska källor och Torbjörn Lindell om Linnés *Örtabok*, den som är bevarad i Växjö och senare utgiven. Sällskapet tog också stadgar och fick sin logo utförd av Rie Hägerdahl.

Linné och Artedi på film? Stefan Jarl berättar i en intervjubok av Cyril Hellman (2008) om – ickerealiserade – planer på att göra en Linnéfilm, bland annat om att Linné var en streber, köpte sin doktorstitel på skitavhandling, fuskat med Lapplandsresan. Det var efter en blöt kväll med Linné som Artedi föll i kanalen. Tesen är att Linné tog livet av Artedi och sedan lurade till sig hans manus. Var Linné en Salieri och Artedi en Mozart? Andra har lockats av att göra film av Linné. Den framstående tyske sociologen Wolf Lepenies skrev ett manus utifrån Nemesisanteckningarna. Andra Linnéfilmer att nämna är den till jubileet 1957 där väl Hans Strååt var litet väl lång för sin roll, och den av Anders Wåhlmark 1978, som sedan genom Svenska Institutet vann stor spridning. 2005 visades i fyra delar i TV Sörlin-Fagerstedts

om apostlarna där Reine Brynolfsson spelade läraren, Expedition Linné av Mattias Klum och Folke Rydén med flera – se förra *SLÅ*. Här finns plats för en satsning. Men det är dyrt att göra historiska filmer, till exempel den om Kristina med Greta Garbo och kom 1933 för trekvarts sekel sedan.

Skilda världar av Joakim Andersson, med undertiteln *Samtida föreställningar om kulturarvsplatser*, en avhandling framlagd i Linköping vid Tema Kultur och samhälle (2008), utgör en studie av Linnés Råshult som kulturarv och turistmål (en andra halva av avhandlingen tar upp banverksbygge i Östergötland och arkeologins roll). Grundbegreppet kulturarv är ju relativt nytt. Samtidigt kan man förvånas över att kulturhistoriska studier ska vara så historieblinda så att man inte bryr sig om äldre motsvarigheter. Av de cirka 200 referenserna i bibliografin stammar bara cirka fem procent från tiden före 1990. Om humanistisk forskning ska sägas höra till kulturarvet så bör också det förmedlas. Sant är att mycket kan vara uppfångat i senare litteratur men bättre vore om man gick till källan. Det är väl det som är kulturarv. Det verkar som om forskning *nu* och *då* utgör ”skilda världar”.

Valda avhandlingar av Carl von Linné har nu kommit till det imponerande antalet av 74 stycken. Den senaste är *Hybridväxter* (2009; *Plantae hybridae*, 1751) i översättning av Johnny Strand och efterskrift och noter av Karin Martinsson. Det är en avhandling knuten till mägerbarkläran omvittnande Linnés nyorientering mot sin högst personliga utvecklingslära. Skriften kan liksom tidigare nummer rekvireras från Svenska Linnésällskapet.

Naturens sängkammare. Edvard Koinberg, *Herbarium amoris. Passion i växtriket* (Bokförlaget Max Ström, 2009). Koinberg är svensk fotograf inspirerad av holländsk guldålder och dess stilleben. På flera håll i världen fanns hans bilder till beskådan under det linneanska jubileumsåret. Det är en bok i stort format, med förstorade växter mot svart bakgrund ordnade efter *Calendarium Florae* (1755; översättning 1757), och med texter från *Praeludia sponsaliorum plantarum*, *Sponsalia plantarum* och följaktligen bara (vilket inte innebär något nedvärderande omdöme!) blommorna avbildade. Boken börjar alltså med gruppen Glacialis knutna till 13 december följd av Regenerationis 19 mars, Germinationis 12 april. Utgåvan är en samproduktion med förlaget Taschen, varför växtbeskrivningarna skrivits på tyska och sedan översatts. Det kan verka som att gå över ån efter vatten. Man kan tycka att det är en smula överord att kalla de båda inledande texterna, två sidor respektive en sida av

Henning Mankell och Tore Frängsmyr för ”essäer”. De är introduktioner och sådana behövs. Bilderna är förstås det viktiga och Mankell undrar över vad Linné skulle ha tyckt. Utan tvekan skulle han ha förundrats, hisnat över bildframställningens, vetenskapens och därmed mänsklighetens framsteg.

Ung man fyller 300. *Om Linné2007 – jubileet som siktade mot framtiden* (Nygren & Nygren, 2009) är en sorts officiell redogörelse för jubileet från Linnésekreteriatet. Författare är Peter Stjernström som på knappt ett par hundra sidor beskriver planeringen av olika projekt, mottagande och så vidare. Ambitionen är dokumentation snarare än analys av ett jubileum som blev en stor framgång för ansvariga. Ett samtal mellan Linnédelegationens ordförande landshövding Anders Björck och delegationens huvudsekreterare Åse Berglund liksom en överblick av vad som timade i de olika registren ingår. Några texter från jubileet finns tryckta, av Anders Björck, av Tore Frängsmyr som talade vid högtidsceremonin i Uppsala universitetsaula och av Carl-Olof Jacobson vid ceremonin i domkyrkan, samt av kungen själv, som avslutade jubileet i Jukkasjärvi. Vad som saknas och som saknades under året är väl en djupare förståelse för vetenskapsmannen Linné. Det som främst visas är Linnédelegationens verksamhet. Inget sägs till exempel om bokproduktion, till exempel om Karin Berglunds stora biografi eller de många symposier som försökte fånga in den historiske Linné och hans tid. Man avslutar med att markera att varje tid har sitt sätt att fira sin jubilar och kommenterar en smula syrligt jubileet 1907 och dess nationalistiska yra. 2007 är kanske inte ännu moget för samlat omdöme, ingen tvekan råder om att man velat ha och fått en ”kaxig” Linné och en ”superstjärna” helt i enlighet med vår tids ideal. Boken är ett tidsdokument så gott som något och rekommenderas varmt som sådant. Den kan köpas till förmånligt pris från Sällskapet. Illustrering rakt igenom i färg förhöjer värdet.

Varia Linneana. *Linnés Sävja. Gården, byn, människorna och historien*, redigerad av Hans Norman och utgiven av Danmarks Hembygdsförening (2008) är en innehållsrik och fint dokumenterad bok skriven av halvdussinets författare varav redaktören Norman dragit tyngsta lasset. Kulturgeografi, historia, personhistoria och linneana blandas. Bengt af Klintberg har i *Saga och sed* tagit sig an ”Folkloristen Linné” därmed sällande sig till de stora föregångarna inom etnologin, Sigfrid Svensson om Linné som antikvarius, K. Rob. V. Wikman med boken *Lachesis and Nemesis*, Sigurd Wallin som gav ut bouppteckningarna efter Linné. I *Läkartidningen* 2009:10 skriver Lennart Berggren,

professor emeritus på Ögonkliniken vid Akademiska sjukhuset Uppsala, om "Linnés okända intresse för ögonens åkommor". Okänt har det väl inte varit för den inre kretsen, efter Fredrik Bergs arbete. Intressant är likheten mellan Schefferus i *Lapponia* och Linné i *Lapplandsresan* om surögdheten och att samerna är "lippi". Mer vore att tillägga till exempel om Linnés misslyckade mikroskopi under sena år och diskussionen med Otto von Münchhausen. I *Personhistorisk Tidskrift* 2008:2 skriver Elisabet Karlsson en uppsats om Hasselqvist resa tydligen utan att känna till Silverbarks bok. Man kan gå om varandra. *Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg Årsbok* 2008 har publicerat tre föredrag man höll 10 maj 2007: Nils Uddenberg, "Linnés syn på människan i naturen och evigheten" (med bild 3 och 4 omkastade), Bo Ralph, "Linnés plats i den svenska språkutvecklingen", och Lars Arvidsson, "Om Linnémotiven på vår hundralapp." Victor Edmans skildring av Linnés bostad i Svartbäcken som trycktes i *SLÅ* 2007 föreligger nu som ett kapitel i Edmans *Moderna rekonstruktioner av historiska miljöer* (Nordiska Museet, 2008). Eftersom denna version är längre och också upptar Hammarby bör den särskilt framhållas. Man kan bland mycket annat också glädjas åt den mycket höga kvaliteten på illustreringen. I *Ale* 2009:3 skriver den hastigt bortgångne arkivchefen Jan Dahlin om Carl Christoffer Schnell, "Fältskären som räddade den unge Linne", alltså om det insektbett som Linné menade kunde ha kostat honom livet och hur den kurerades. Den tysktättade Schnell får här en utförlig och omsorgsfullt dokumenterad biografi.

Våra tyska vänner? Mathias Persson, *Det nära främmande. Svensk lärdom och politik i en tysk tidning 1753–1792* (Uppsala Studies in the History of ideas 40, 2009) behandlar den tyska tidningen *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*. *SLÅ*-läsaren kan särskilt fokusera kapitel tre för fullmatade avsnitt om hur man skrev om kemi och medicin, liksom den antilinneanska polemiken och det linneanska systemsiftet. Vi känner igen aktörer som Johann Andreas Murray och Albrecht von Haller. Någon ny bild framträder knappast av det omskrivna förhållandet till Haller. Det hade behövts en del mer av grundfakta för att förstå, vad som framgår av deras ryckiga brevväxling. Man kan till exempel observera att Linné försökte sig på en försoning genom att dedicera *Clavis medicinae duplex* till bland annat Haller, något som Haller besvarade med att tiggat växter (se utgåvan 2008, 46 f.). Den stora och mycket givande genomgången *Hallers Netz* (2005; se *SLÅ* 2006, 171 f.) har författaren inte utnyttjat. Man skulle också kunna se på avsnittet om Linné i ett jämförande perspektiv och till exempel dra in J. C. D. Schreber i

Erlangen med liknande roll som Murray. Samma omsvängning sker i Frankrike, i England och så vidare. Ett bra medel för att få en öppnande överblick är fortfarande att läsa Frans Stafleus *Linnaeus and the linneans* (1971). – Persson låter oss också följa de framstående svenska kemisternas mottagande, om hur det unga Göttingen-universitetet i Sverige (om det inkluderade Finland, Pommern är sin specialfråga) såg en förebild som ett nyttoland.

Till nytta och gagn. Olof Kåhrström, *Ekonomiska skildringar ur Sveriges historia* (2009). Undertiteln är lång som på en 1700-talstraktat: *Landshövdingeberättelser, läromedel, tävlingsskrifter, reseberättelser och andra skrifter i Kongl. Skogs- och Lantbruksakademiens arkiv samt Plansch- och kartmaterial i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek*. Det är sålunda Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien som gett ut denna välmatade skrift och som också bör äras därför. Den är därtill supplement till *Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift* – vilket också hör till det välfyllda titelbladet. Svensk historia är byggt på en samhällsstruktur som omfatta länsindelning, hushållningssällskap, tjänsterapporter, akademier och goda arkiveringsprinciper. Bibliotekarien vid – ja, ni anar vilken akademi – Olof Kåhrström är här forskaren behjälplig genom att visa upp den rika mängden berättelser och så vidare i akademiens ägo som beskriver landets tillstånd, dess elände och dess möjligheter. Bland många möjliga exempel här ur den alltid intressanta gruppen ”övrigt”, färgaren i Vimmerby Samuel Petter Björkegrens *Grundlinier till ett samhälles undergång samt till dess upphjelpande*, en gagnelig skrift som det verkar för alla tider. De olika handskrifterna presenteras med författarupplysningar och andra notiser. Läsaren hjälps också vidare av goda inledningar och register. Nu väntar vi på den nya emenderade upplagan av Per Magnus Hebbes *Den svenska lantbrukslitteraturen* (1939–1945) i utgåva av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien!

Gullviva, mandelblom, kattfot och blå viol. *De svenska växtnamnens ABC* (Dialogos, 2009) av vår medarbetare Ingvar Svanberg är en pendang till Jens Corneliussen arbete om de vetenskapliga växtnamnen (1996) men i behändigare form. Inte lika många namn tas upp men de kulturhistoriska kommentarerna är rikligare. En behändig skrift, som är en bearbetning av en bok som kom i ett par upplagor redan 2002–2003.

Svensk mosskultur. *Odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750–2000*, red. Leif Runefelt, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien

meddelanden 41 (2009), 518 s. Om boken av sidantalet att döma verkar omfattande ska man också veta att den är i dubbelspalt och i rejält format. I tjugotvå kapitel avhandlas ämnet på tvären och djupet av nästan lika många bidragsgivare. Den griper i flera fall utanför det man kanske väntar sig av ämnet, till exempel när Fredrik von Feilitzen, "Mosskultur i svensk skönlitteratur – och verkligheten", fogar in Linné. Författarlaget spänner över många discipliner, bland humanister finns förutom redaktören, idéhistorikerna Erland Mårwald och Per Eliasson. Tematiken utgår på många sätt från den stora samhälls- och forskningsomvandling som Gunnar Eriksson behandlade i sin bok *Kartläggarna* (1978). En god sammanfattning och hållbar bedömning av bokens syfte och kvalitet ger naturgeografen Margareta Ihse i sin inledning:

Framför dig har du en intressant bok om en alldeles speciell epok i Sveriges odlingshistoria, uppodlingen av myrarna för drygt hundra år sedan och framväxten av en hel agrar kultur, mosskulturen. Boken ger inte bara solid kunskap om mossodlingen och torvanvändningen. Den ger också utmärkt förståelse för tidigare jordbruksvetenskap och jordbrukares arbete med att säkra matförsörjningen, i en tid när befolkningen starkt ökade och man hade i stort sett utnyttjat alla kända tillgängliga för livsmedelsproduktion. Boken är av stort allmänt intresse. Här visas hur ändrad kunskap och ändrade behov gett upphov till förändrat nyttjande av torvmarkernas olika ekosystemtjänster, från livsmedelsproducent till koldioxidfångare, vattenreglerare och biodiversitetsbevarare.

Våra cousins. Nils Uddenberg, *Gränsvarelser. Åtta essäer om människan och aporna* (Natur och Kultur, 2009). Nils Uddenberg kan skriva och han kan biologi. Den här gången tar han upp aporna, "våra cousins" som Linné kallade dem i samband med avhandlingen *Anthropomorpha* (1760). *Gränsvarelser* är en fyndig och lärorik bok, fritt vandrande men ändå fri från det lösa tyckande som ämnet annars tycks inbjuda till. Kapitelrubrikerna är talande: "Djävulens avbild", "Apkonster", "Tala, och jag ska döpa dig", "De ofördärvade", "Från avgrundsandar till terapeuter". Ämnet är ett både roande och oroande. "När vi litet förläget fnissar åt aporna, handlar skrattet minst lika mycket om oss själva", skriver Uddenberg (s. 8). Så är det, i intrikata turer. Alldeles oavsett biologins aktuella ståndpunkt har man genom tiderna fascinerats och uttalat sig om aporna, också under den mörka medeltiden. Den som inte läst H. W. Jansons *Apes and apelore in the middle ages* (1952) har flera dystra höstkvällar räddade åt sig. Intresset för de högre aporna har förstås påverkats vad man fått veta, till exempel genom Edward Tysons *Anatomy*

of a pygmie (schimpans) från 1600-talets slut, Paul du Chaillus beskrivning av gorillan nästan två hundra år senare, studierna av bonobos ytterligare ett sekel därefter. Apornas rykte spänner över hela skalan, de är lekfulla som schimpanser, eller sexualnidingar som gorillan. Gorillan rykte har vandrat från att vara ett monster till att som nu, i kraft av sin utsatthet, uppfattas som en ömsint och skygg varelse. Primatforskningen från Tyson, Darwin och Haeckel, till Yerkes, Fossey, Goodall är fascinerande att följa. Men också det populära mottagandet av apan i olika sammanhang lockar till fniss alternativt självrannsakan. Å ena sidan King Kong å den andra Nicke nyfiken. Uddenberg svingar sig i lianerna men hamnar på fast mark. Man kan till exempel uppskatta att registret upptar namn som Anumà, Binti Jua, Cara, Chimpita plus ett tjog andra för att inte tala om de verkliga kändisarna bonobon Kanzi och gorillan Koko, alltså våra cousins, våra släktingar från landet.

Darwin 200. Sverker Sörlin kallar sin essä om Darwin och livets sammanhang (Weyler, 2009) för *Den blinde skaparen*, ett citat faktiskt varken från Darwin eller Richard Dawkins utan Bengt Lidforss, ”Den blinde konstnär, vi kalla natur”. Boken tas förhoppningsvis upp i nästa årgång tillsammans med böcker av Staffan Ulfstrand och Birgitta Forsman och vad som därutöver tillkommit under Darwins jubileumsår.

Gunnar Broberg

Linné i musiken – tillägg. I *SLÅ* 2008, 193, räknas upp ett drygt tjog kompositioner ägnade eller tillägnade Linné. Ett ytterligare kan läggas till G. A. Heintze (musik) och A. J. de Bull (text) *Hulde aan Linnaeus*, kantat för soli, blandad kör och orkester, publicerad 1878 och alltså en holländsk hundraårshyllning vid Linnés dödsår. I samma översikt nämns också *Linnée ou les mines de Suède* av Victor Dourlen uppsatt på Théâtre Impérial de l’Opéra-Comique (annan uppgift Théâtre Feydeau) i Paris 1808. Ett innehållsreferat i *Journal de l’Empire* den 12 september 1808 avslöjar att det mycket litet handlar om Linné, som mest är ditsatt i titeln som reklam och att gruvtemat närmast ska konkurrera med en annan scen där man satt upp ett stycke med titeln *Les Mines de Pologne*. Innehållet är annars en av många kärlekshistorier, dock inte Linnés. Ett sista tillägg, denna gång, är Gerhard Rabe, *Gehen Sie mit uns durch den Garten* för blandad kör (Dortmund, 2000), där första satsen heter ”Gute Morgen, herr Linné!”

Sök på nätet och du finner! Datorn har som alla vet skapat en tillgänglighet till texter som annars bara med möda och dryga kostnader kunnat tas fram. Mängden digitaliserad text ökar explosionsartat. Alla kan sitta nöjda framför skärmen. Så enkelt är det förstås inte. Mycket saknas och kommer alltid att saknas. Datorn är inte idealisk att läsa från, följaktligen samlar vi kopior i oändliga högar. Det är trots allt inte enkelt att hitta vad man söker. Kvaliteten växlar också. Problemet är vidare att man hittar så mycket annat, att förvirring uppstår. Vissa texter är mer lämpade än andra för datorn, till exempel sådana som ger korta och distinkta upplysningar och inte utgörs av långa resonemang. Hur det började ur linneansk synpunkt kan man studera i denna årsskrift redan årgång 1978 då Robert Kiger skriver om datorkatalogiseringen av de strandell-linneanska samlingarna vid Hunt Botanical Library. Mycket har onekligen hänt på dryga trettio år, inte minst genom att bilder också tillförts nätet, men Hunt ligger fortfarande långt fram bland annat genom stöd från Andrew W. Mellon Foundation. Det krävs onekligen särskilda resurser för denna omställning. Hos Hunt hittar man till exempel de linneanska dissertationerna. En annan lång och viktig svit som skannats in är Linnés artiklar i Vetenskapsakademiens handlingar (1739–), utförd vid Centrum för vetenskapshistoria. Hela Akademiens handlingar till och med 1854 inklusive utvikiningsbilder ska också snart föreligga. Stora europeiska databaser som Europeana erbjuder mer än 100 linneanska verk till dags dato till stor del baserat på beståndet i Bibliotheque nationale. Animal-base i Göttingen är utomordentligt rikhaltig för en rad naturalhistoriska texter. Adressen www.internet.archive.org erbjuder mer än miljonen texter varav till exempel tusen om "biodiversity" som ger god utdelning också för Linné. Botanisten måste använda Missouri Botanical Garden med tillgång till *Species plantarum* och *Systema naturae*. Linnean Society of London har bland annat digitaliserat den klassiska Linnékatalogen av Basil Soulsby. Online tillhandahåller man ju också inget mindre än The Linnean Herbarium. Av svenska digitaliseringsprojekt kan nämnas Kungliga bibliotekets av utställningen Linnés nätverk. Sedan får vi inte glömma denna årsskrift mer närstående projekt som Linnaeus Link om den linneanska litteraturen och var den finns, en sorts uppdaterad Soulsby, och framför allt The Linnean Correspondence, som närmar sig målgång. Som var och en förstår är det omöjligt att räkna upp allt. Den som söker finner.

Ulf Marken

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapetets verksamhetsberättelse 2008

Sammankomster: Svenska Linnésällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: 1) Vårsammankomsten ägde rum lördagen den 24 maj i Thunbergssalen, Linneanum, Botaniska Trädgården i Uppsala. Efter ordinarie förhandlingar höll professor Carl-Reinhold Bråkenhielm, Uppsala ett föredrag över ämnet "Linnés livsåskådningar". Ett femtiotal medlemmar deltog i sammankomsten. Därefter serverades en supé i Botaniska Trädgården till självkostnadspris; 2) Höstsammankomsten hölls onsdagen den 19 november i Linnésalen, Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm. Efter ordinarie förhandlingar höll Jan-Olov Montelius, chef för Vägverkets museum i Borlänge, ett föredrag över ämnet "Vägar och resande vid mitten av 1700-talet". Efter sammankomsten intogs en supé till självkostnadspris i Tornrummet. Ett fyrtiotal medlemmar deltog.

Styrelsen: Styrelsen har sammanträtt fyra gånger: 22 januari, 8 april, 8 september, 10 november. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret har varit: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Eva Nyström (sekreterare), Leif Kruse (skattmästare), Gunnar Broberg (redaktör för årsskriften), Ing-Marie Munktel (prefekt för Linnémuseet), Inger Estham, Karl Fredga, Karin Martinsson, Annie Mattsson, Gunilla Mattsson, Roland Moberg, Örjan Nilsson, Ingvar Svanberg samt Jon Ågren.

Valberedning: Carl Frängsmyr (sammankallande), Ingvar Backéus, Mariette Manktelow, Bertil Nordenstam.

Revisorer: Jan-Olov Sandberg, Mats Thulin. Revisorssuppleanter: Anders Nilsson, Matias Iwarsson.

Linnémuseet: Ing-Marie Munktel (museiprefekt:), Eva Björn (intendent), Cecilia Bergström (antikvarie). Amanuenser (samtliga säsongsanställda): Gunilla Beckholmen, Anna-Lena Forsberg, Sofia Lennartsson, Lina Ludvigsson, Bojana Simsic samt Anna-Pia Norman. Museiutskottet har bestått av Carl-Olof Jacobson, Ing-Marie Munktel, Eva Willén, Gunilla Mattsson samt Eva Björn och Cecilia Bergström. Även om museet inte på långa vägar kunde välkomna lika många besökare som under jubileumsåret 2007, så innebar de cirka 13 000 besöken en höjning med 350 % jämfört med åren före jubileet. De glädjande höga besöksantalen innebär emellertid en för Sällskapet oroande ekonomisk svårighet, eftersom antalet museianställda under sommaren måste ligga avsevärt mycket högre än tidigare.

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2008 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Leif Kruse. I redaktionen har Carl-Olof Jacobson haft huvudansvaret. Redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Övriga medarbetare har varit Marie Almqvist, Leif Feltenius, Sten Hedberg, Kai-Inge Hillerud och Johnny Strand. Som translator och språkgranskare har John Brewer verkat. Från och med 2008 är projektet inhyst i nya lokaler vid Uppsala universitetsbibliotek. För sitt arbete med Linnékorrespondensen tilldelades Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström i december 2008 det Virginska priset vid Uppsala universitetsbibliotek.

Publiceringsutskottet: Det av Sällskapet återupptagna arbetet med att nyöversätta Linnés avhandlingar resulterade under året i fyra nya översättningar (i serien Valda avhandlingar): nr 70 *Om växterna som nybyggare* (De coloniis plantarum), nr 71 *Mossornas användning* (Usus muscorum), nr 72 *Johannesörter* (Hypericum), nr 73 *Om binnikemasken* (Taenia). Därtill har flera slutsålda, populära avhandlingar utgivits i nytryck: nr 1 *Botaniska excursioner i trakten av Uppsala* (Herbationes Upsaliensis), nr 25 *Grönsakstorget* (Macellum olitorium), nr 29 *Om salladsväxter* (De acetariis), nr 48 *Ätliga frukter* (Fructus esculenti), nr 50 *Om omväxling i födan* (De varietate ciborum), nr 55 *Om bruket av varm och kall mat och dryck* (Circa fervidorum et gelidorum usum), nr 57 *Växternas krafter* (Vires plantarum), nr 59 *Om bruket av mentha* (De menthae usu). Lektor Johnny Strand, Alingsås, har utfört ett mycket förtjänstfullt arbete som översättare av avhandlingarnas latinska texter. Sällskapets årsskrift (SLÅ) utkom i mars 2009.

Reseutsikt: Sällskapet arrangerade i juni en musei- och trädgårdsresa till London och Oxford. Ledare var Eva Willén och Roland Moberg. 22 medlemmar deltog. Det första besöket ägde rum på Linnean Society i Burlington House vid Piccadilly, där Sällskapet fick ta del av husets historia och vården av Linnésamlingarna. Därefter besöktes the Chelsea Physic Garden och under de följande dagarna bland annat Kew Gardens och Natural History Museum, där såväl de botaniska som zoologiska samlingarna förevisades. Sista dagen ägnades Oxford och dess universitets botaniska trädgård med flera andra institutioner vid universitetet samt Oxford Natural History Museum. En utförlig redogörelse för resan finns i SLÅ 2008, 267–269.

Medlemsantal: den 31 januari 2009 hade Sällskapet 688 medlemmar, varav svenska hedersmedlemmar (3), svenska ständiga medlemmar (38), svenska vanliga medlemmar (574), utländska vanliga medlemmar (24), utländska ständiga medlemmar och hedersmedlemmar (4), svenska familjemedlemmar (45).

Uppsala den 14 april 2008

Carl-Olof Jacobson

Ordf.

Eva Nyström

Sekr.

Linnémuseets verksamhetsberättelse 2008

Museisäsong 2008: År 2008 har på många sätt präglats av föregående års Linnéjubileum. Ett påtagligt lokalt, nationellt och internationellt intresse finns kvar för museet vilket har resulterat i bra besökssiffror – cirka 13 400 personer. Jämfört med åren innan Linnéjubileet 2007 innebär detta en ökning med närmare 400 procent. Tack vare ekonomisk satsning av huvudmannen Svenska Linnésällskapet, kunde museet även detta år anställa tillräckligt med personal för att kunna möta gensvaret från allmänheten. Museet kunde därigenom hålla öppet 1 maj–30 september, tisdag–söndag, kl. 11–17. Under år 2008 fortsatte även utredningen om Linnéminnenas ansökan om världsarvsstatus.

Personal: Prefekt Ing-Marie Munktel (styrelseuppdrag); intendent Eva Björn (heltidsanställd); antikvarie Cecilia Bergström (heltidsanställd); amanuens Gunilla Beckholmen (säsonganställd, timtjänst); amanuens Anna-Lena Forsberg (säsonganställd,

timtjänst); Amanuens Sofia Lennartsson (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Lina Ludvigsson (säsongsanställd, timtjänst); amanuens Anna-Pia Norman (timtjänst); amanuens Bojana Simsic (säsongsanställd, timtjänst). Alla amanuenser har bemannat museets entré och butik, skött lager, informerat och hållit visningar på svenska och engelska samt även utfört andra förekommande arbetsuppgifter på museet. Amanuenserna fick en kortare brandutbildning i början av säsongen. De fick också utbildning i publikt bemötande genom Uppsala Tourist.

Besökare 2008: Under år 2008 besöktes Linnémuseet av cirka 13 400 personer. Jämfört med åren före jubileet (1999–2005) innebär detta en nästan 400 procentig ökning. Antalet svenska och utländska besökare väger tämligen jämt. För detaljerad statistik se bilaga. Likaså under detta år har Linnémuseet och Linnéträdgården haft gemensam entrébiljett vilket har underlättat för besökarna.

Samarbete med Uppsala universitet och Uppsala kommun: Under 2008 fortsatte Linnémuseet/Svenska Linnésällskapet att delta i det lokala samarbete kring Linné som initierades med anledning av jubileumsåret. Övriga deltagare i detta samarbete är Uppsala universitet, som driver Uppsala Linneanska trädgårdar, SLU och Uppsala kommun. Man firade gemensamt veckan kring Linné födelse den 20–25 maj och på själva födelsedagen den 23 maj hade museet dessutom öppet hus med gratis inträde. Som ett försök att förnya den tidigare Linnéveckan förlängdes denna under namnet Linnéfestivalen (även omfattande Dahliafestivalen) 29 juli–10 augusti. Linnémuseet deltog med ett omfattande visningsprogram (se nedan). I övrigt har Linnémuseet under 2008 deltagit i samarbete på olika nivåer med nationella museinätverket, samt andra regionala och lokala samarbeten.

Programverksamhet: Under säsongen höll Linnémuseet följande visningsprogram: Linné i Lappland – om Lappländska resan; Sprätthökar och modedockor – om kläder och textilier i Linnémuseet; Brokota tapeter – om tapeter och heminredning på 1700-talet; Till livs med Linné – Linné om mat och hälsa; Sjuppen, Grinn och Diana – om Linnés djur och samlingar; En prins i Floras rike – familjevisning; I Fru Linnés gömmor; Mode och skönhet på 1700-talet; Vetenskap och vardag hemma hos Linné; Linné och hans djur; Sköna hem på 1700-talet; Linné och Kina; Kvinnors liv på 1700-talet; Linnaeus and the golden age of science.

Visningsverksamhet: Tack vare god bemanning även 2008, har allmän visning av museet kunnat hållas två gånger per dag. Visningsspråk var svenska och engelska. Tillsammans blev det 207 visningar och 1643 personer deltog. Detta innebär att nästan 13 % av våra sommarbesökare gick med på en allmän visning. Beställda visningar av museet har också hållits under perioden jan – december. Denna möjlighet har utnyttjats av skolor, föreningar, personalutflykter, researrangörer, etc. Utöver den egna visningsverksamheten har utomstående researrangörer kommit med auktoriserad Linnéguide. Många arrangörer bokade visningen genom Uppsala Tourism vilka hanterade bokningar och gruppresor på ett sätt som fick verksamheten att flyta väl.

Skolverksamhet: Under jubileet 2007 uppmanades kommunens skolklasser att inlemma Linnéprojekt i årets undervisning och ett besök på Linnéminnena ingick ofta i projektet. Detta innebär att många uppsalaskolor tog en Linnépaus under 2008. Positivt nog har Linnémuseet ändå fått beställningar på ett antal skolvisningar detta år.

Museibutik: Även museibutiken har haft ett bra år. Bruttointäkterna beräknas till cirka 162 000 kr. Med sin inriktning på Linnés liv och verk, botanik, trädgård, inredning och

kulturhistoria attraherar den många av museets besökare. Där erbjuds också produkter och litteratur med anknytning till museet. Ytterligare souvenirer har tagits fram i ett samarbete med souvenirfirman Ohlsson & Lohaven, vilket har gett både försäljningsprodukter och kommissionsintäkter. För intäktsstatistik se bilaga.

Information och marknadsföring: Linnémuseet har deltagit i lokal samverkan kring marknadsföring mot såväl grupper som enskilda besökare. Linnémuseet har inom ramen för detta samarbete medverkat inom marknadsföring av Uppsala som Linnés stad, exempelvis genom deltagande i Turmässan, trycksaker, webbproduktion och annonsering. Utöver detta har Linnémuseet även stått för egen information och marknadsföring, däribland genom Linnésällskapets nya hemsida, annonsering riktad till grupper, nyproduktion av egna foldrar etc. Linnémuseets samarbete om marknadsföring med Uppsala linneanska trädgårdar har fortsatt även 2008. Det gäller i första hand trycksaker och annonsering riktade till gruppbesök.

Media: Under 2008 har Linnémuseet i mångt och mycket behållit de goda mediekontakter som skapades under jubileumsåret. Bland annat producerades en intressant tv-produktion vid namn "Linné – botanikens Mozart" av filmaren Dieter Stöpfgeshoff. Programmet sändes i SVT vid årsskiftet 2007/2008. Linnémuseet hade för denna produktion låtit teamet filma i lokalerna och även bistått med viss faktagranskning. Under 2008 utmynnade även filmen i en bok med samma namn.

Hemsida: Linnésällskapets och Linnémuseets hemsida fick nytt utseende och ny struktur sommaren 2008, bekostat med avvecklingsmedel för Linné2007-sekretariatet. Detta arbete har fortgått under 2008 med nyproduktion av en engelsk version av hemsidan och en ny genomgång av det befintliga materialet som beräknas vara klart i februari 2009. Linnésällskapets nya hemsida är i sin helhet betydligt mer omfattande än den tidigare, däribland genom att hela hemsidan för Linné2007 ligger arkiverad på webben under sällskapets sida. Hemsidan innehåller även ett kalendarium över "Linné-evenemang" och möjlighet att beställa böcker från SLS:s boklista.

Rådgivning och service: Linnémuseet har länge setts som ett lokalt, nationellt och internationellt kulturarv och från och med jubileet Linné 2007 ökade intresset allt mer. Även under 2008 har museet på olika sätt haft en mängd kontakter med museiinstitutioner, organisationer, författare och förlag och en intresserad allmänhet, vilka har sökt bilder, information eller inspiration från Linnémuseet och dess verksamhet. Museet har också fungerat som en första kontakt för Linnésällskapets medlemmar och deras frågor. Det administrerar även de skrifter som säljs via SLS:s hemsida.

Linnémuseets lokaler: Den framgångsrika renoveringen 2006–2007 har blivit mycket uppmärksammas i press och bland besökare. Den blev även nominerad till det mycket hedrande Europa nostra-priset i kategorin "Outstanding Projects on a European Level – arkitektur". Den stora tillströmningen av besökare år 2007 åstadkom en del slitageskador på byggnaden vilka dock har reparerats av SFV. Exteriörens renovering år 2006 har garanterats och ett par skador på tak och takfot åtgärdades av byggtreprenören Treman fasad. Enligt den nationella handlingsplanen för handikappolitik som riksdagen beslutade år 2000, kommer nya krav på fysisk tillgänglighet till offentliga lokaler gälla från och med år 2010. Detta medför vissa svårigheter i de historiska byggnader som hyser Linnémuseet och flera av Uppsalas museer. Uppsalas museichefskollegium inbjöd därför berörda aktörer från SFV, akademiska hus, riksantikvarieämbetet och Uppsalas museer till ett seminarium

på Uppsala slott. I Linnémuseets fall ligger dock det huvudsakliga ansvaret att avhjälpa hinder på SFV.

Samlingar: Målerikonservator Regina Lundwall, Stockholm, har med gott resultat genomfört rengöring och konservering av oljemålningen "Linné med röd mössa". Amanuens Anna-Lena Forsberg har på enstaka timmar under hösten fotograferat och katalogiserat oinskrivna föremål, främst från husets trossbotten och från grävningar i trädgården. Arbetet kommer att fortsätta under våren. Anticimex har gjort löpande kontrollinspektioner i utställningar och magasin. Inga skadeinsekter har påträffats under dessa.

Lån och depositioner: I början av året avslutade naturhistoriska riksmuseet sin stora Linnéutställning och återlämnade då de föremål man lånat från museet. Ett annat lån har förmedlats till postmuseet som lånat ett skrivplån till utställningen "Tag och skriv". En kopia av Scheffels Linnéporträtt har återlämnats från Carolina Rediviva. Linnés nordstjärneorden som varit deponerad på Linnémuseet sedan 1999, begärdes tillbaka av ägaren Göteborgs stadsmuseum, för att ställas ut i museets nya basutställning om 1700-talet Göteborg. Intendenten Eva Björn reste som kurir med föremålet och återlämnade depositionen.

Utställningar: Under våren 2008 utförde konsultfirman Ljusdesign belysningsarbeten i museets utställningar. Firman Linoljemålarna målade om en monter i fru Linnés förmak. En omarbetning av bibliotekskammarens utställning sker under hösten 2008 fram till våren 2009. Montern har målats om inuti, böcker kommer att få nya ställningar och informationstavlor med text och bild kommer att produceras. I utställningen kommer även en kopia av Scheffels Linnéporträtt att hängas upp. Linnémuseets monterhandledningar har bearbetats och professionellt översatts till engelska, tyska och franska. Layout och tryckning kommer att ske under våren 2009. Uppsala informationsförening (UMI) ordnar varje höst en museidag då alla Uppsalas museer har någon slags publikt arrangemang. Hösten 2008 hade UMI:s medlemsmuseer en gemensam utställningshelg med tema fåglar på Biotopia där alla museer inklusive Linnémuseet bidrog med en miniutställning.

Rapport inför Svenska Linnésällskapets styrelsemöte, Uppsala den 26 januari 2009

Eva Björn
Intendent

Bilaga. Statistik

Besöksstatistik 2008:

<i>Månad</i>	<i>Grupper</i>	<i>Svenska besök</i>	<i>Utländska besök</i>	<i>Barn/fri entré</i>	<i>Linné-bussen</i>	<i>Uppsala-kort & Sv. Kulturarv</i>	<i>SLS</i>	<i>Summa</i>
Jan-apr	255	1	2					258
Maj	1 045	864	497	98	10	26	13	2 563
Jun	445	768	768	220	28	33	1	2 165
Jul	49	1 541	1 086	441	48	81	15	3 261
Aug	395	1 002	1 049	327	32	73	7	2 885

Sep	428	433	496	440	8	11	6	1 822
Okt	353							353
Nov	10	8						18
Dec	40	7				5	2	54
Totalt	3 029	4 624	3 800	1 526	126	229	44	13 378

Bruttointäkter 2008:

Entréavgifter	ca 19 000
Visningar	33 815
Försäljning museibutiken	147 472
Royalty Ohlsson och Lohaven	17 130
Övrigt	19 500
Summa kronor	236 917

Övriga meddelanden

Trädgårdsresa till Holland. I april 2009 arrangerade Sällskapet en resa för sina medlemmar till Holland med inriktning på de av Linné särskilt besökta platserna Leiden och Amsterdam. Tyvärr fick vi utesluta hans disputationssort Harderwijk under den korta tid (tre dagar) resan omfattade. Arton förväntansfulla deltagare samlades kvällen före det arrangerade programmet på ett mindre hotell vid en av kanalerna i Leiden. Många av deltagarna får betraktas som riktiga habituéer när det gäller våra resor med mycket breda kunskaper om Linné och hans verk, något som förstås inte är ett krav för att vara med på våra resor men som ger extra glans åt programmet.

Första dagen ägnades den gamla botaniska trädgården i Leiden, Hortus. Efter inledande presentation av trädgårdens föreståndare doktor Paul Kessler gav vår värd professor emeritus i systematisk botanik Pieter Baas en eminent översikt över Holland som vetenskapsnation under 1700-talet och landets stora kontaktnät som drog till sig forskare från hela världen. Att avlägga en medicine doktorsgrad, som Linné gjorde där, var inte möjligt i dåtida Sverige. Hortus intendent Gerda van Uffelen presenterade trädgården för oss och vi fick en resa från 1700-talets trädgårdsplanering till dagens. Linné och hans system demonstrerades på ett elegant sätt i en särskild del av trädgården medan den i dag rådande systematiken, byggd på molekylärbiologiska undersökningar som visar helt annan släktskap mellan taxa, exponderades i övriga trädgården. Eftermiddagen ägnades åt National Herbarium där vi fick ta del av Paul Hermanns Ceylonherbarium. Vidare förevisades nya upplagan av *Hortus Malabaricus* som omfattar mer än 700 olika medicinalväxter från Malabarregionen i södra Indien. Volymerna är illustrerade med nästan 800 koppargravyrer. Andra intressanta herbarier som förevisades var van Royens och Rauwolffs liksom originalet av Linnés *Musa Clifortiana* som nu också finns i nytryck och en engelsk version tryckt till Linnéjubiléet 2007. Efter en mycket innehållsrik dag tog vi alla tåget till Haag och den svenska ambassaden dit vi inbjudds av ambassadör Hans Magnusson för en mottagning. Där fick vi ytterligare möjligheter att höra något om Hollands kulturliv och firandet av Linnés 300-årsjubileum.

Hartekamp, Holland, Cliffords slott och trädgård som i dag är en institutionsbyggnad. Foto: Eva Willén.

Dag två for vi till Amsterdam för att bekanta oss med Burmans trädgård, Hortus botanicus, grundad 1638 – en av de tio äldsta botaniska trädgårdarna i världen. Trädgården var förstås till att börja med enbart inriktad mot medicinalväxter som var det då gängse. Trädgården, som trots sin litenhet hade imponerande växtmaterial från olika delar av världen, förevisades av föreståndaren André van Proosdij. På eftermiddagen tog vi en båtutturen på Amsterdams kanalnät där vi alla hade Artedis olycksaliga öde i tankarna.

Den sista dagen var en ren turistisk utflykt till Keukenhof inprogrammerad för att ge en vision av storheten i landets tulpan- och lökväxtodlingar. Vi blev rekommenderade att vara där vid öppnandet vilket gjorde att vi fick en lugn vandring i fint förmiddagsljus och kunde ägna eftermiddagen åt annat. En del av oss åkte då ut till Hartekamp, Cliffords dåvarande stora slott och trädgård som i dag är en institutionsbyggnad. Byggnadens storhet var oförändrad men parken hade mist sin särart. Endast en byst av Linné påminde om hans insatser där. Trots de stora skillnader som råder mellan då och nu anade vi en fläkt av förfluten tid.

Eva Willén & Roland Moberg

Svenska Linnésällskapets styrelse 2009

Ordförande

Prof. em. Carl-Olof Jacobson
N. Rudbecksg. 13, 752 36 Uppsala. 018-50
11 23 (bost.), 018-50 11 23 (fax). carl-olof.
jacobson@ebc.uu.se
2009

Vice ordförande

Doc. Eva Willén
Tullgarnsg. 13, 753 17 Uppsala. 018-30 27
47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.), 073-993 71
77 (mob.). eva.willen@vatten.slu.se
2009

Sekreterare

Forskningsred. Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala. 018-71
11 10 (bost.), 018-471 62 71 (tj.), 070-491
34 47 (mob.). eva.nystrom@idehist.uu.se
2007–2009

Skattmästare

Bankdir. Leif Kruse
Drottningg. 59, 111 21 Stockholm. 08-20
43 80 (bost.), 018-65 28 12 (tj.), 070-265
21 62 (mob.). leif.kruse@nordea.se
2009–2011

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg
Östervångsv. 34, 224 60 Lund. 046-15 13
98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.), 046-222 44
24 (fax). Gunnar.Broberg@kultur.lu.se
2008–2010

Prefekt för Linnémuseet

Museichef, FD Ing-Marie Munktell
Gunsta Villav. 15, 755 97 Uppsala. 018-36
37 19 (bost.), 018-471 75 78 (tj.), 018-471
75 72 (fax), 070-425 05 47 (mob.). ing-
marie.munktell@gustavianum.uu.se
2009–2011

Övriga ledamöter

F. länsantikv. Karl Johan Eklund
Ringg. 27 D, 752 17 Uppsala. 018-52 45
05 (bost.). kjeklund@gmail.com
2009–2011

Avd. dir. Inger Estham

Torsg., 753 15 Uppsala. 018-51 50 15
(bost.)
2007–2009

Prof. em. Karl Fredga

Skogsmyrsv. 7, 756 45 Uppsala. 018-30 18
02 (bost.), 018-471 64 09 (tj.), 018-471 64
24 (fax). karl.fredga@ebc.uu.se
2007–2009

FD Karin Martinsson

Boängsv., Ekbacken, 741 92 Knivsta. 018-
55 04 59 (bost.), 08-54 59 17 19 (tj.), 08-
612 90 05 (fax). karin@bergianska.se
2009–2011

FL Annie Mattsson

Jenny Linds v. 4, 756 50 Uppsala. 018-51
40 08 (bost.), 018-471 61 88 (tj.), 070-
297 22 07 (mob.). annie.mattsson@littvet.
uu.se
Suppl. 2008–2010

Agronom Gunilla Mattsson

Bonadsv. 26, 757 57 Uppsala. 018-42 99
50 (bost.), 08-681 93 52 (tj.), 070-549 03
43 (mob.). gunilla.mattsson@bahnhof.se
2008–2010

Doc. Roland Moberg

Banérgr. 14 A, 752 37 Uppsala. 018-50 89
95 (bost.), 018-471 27 91 (tj.), 018-471 27
94 (fax). roland.moberg@bredband.net
2008–2010

FL Ingvar Svanberg
Inst. för euroasiatiska studier, Box 514, 751
20 Uppsala. 018-471 16 85 (tj.). ingvar.
svanberg@eurasia.uu.se
Suppl. 2007–2009

FM Annika Windahl Pontén
Styrbjörnsgr. 12, 753 34 Uppsala. 018-25
84 54 (bost.) 070-425 04 20 (mob.). an-
nika.windahl@ponten.se
2009–2011

Prof. Jon Ågren
Skolg. 7, 753 12 Uppsala. 018-12 12 10
(bost.), 018-471 28 60 (tj.), 018-55 34 19
(fax). jon.agren@ebc.uu.se
2007–2009
Utsedd av Uppsala universitet

Linnémuseet

Besöksadress: Svartbäcksg. 27, Uppsala.
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala.
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax).
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider 2010: maj–sept., kl. 11–17,
tis–sön. Bokade gruppvisningar året runt.
För mer information se museets hemsida
eller kontakta museet. Entré: gruppentré 40
kr./person vuxen, barn under 16 år gratis
inträde tillsammans med vuxen. Perioden
maj–sept. entré tillsammans med Linné-
trädgården 60 kr. Aktuella öppettider kom-
mer att publiceras på hemsidan.

Prefekt för Linnémuseet

Ing-Marie Munktel (se ovan)

Intendent för Linnémuseet

Eva Björn
Marmorv. 11 C, 752 44 Uppsala. 018-50
62 42 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 018-12

65 47 (fax), 073-3646244 (mob.). eva.
bjorn@linnaeus.uu.se

Antikvarie vid Linnémuseet

Cecilia Bergström
Börje Nyby 21, 755 92 Uppsala. 018-36
92 72 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 0733-314
74 00 (mob.). cecilia.bergstrom@linnaeus.
uu.se

Museiutskottet

Cecilia Bergström, Eva Björn, Carl-Olof
Jacobson, Gunilla Mattsson, Ing-Marie
Munktel

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Redaktör Gunnar Broberg (se ovan)

Bitr. redaktör, Doc. David Dunér
Inst. för kulturvetenskaper, Biskopsg. 7,
223 62 Lund. 046-222 09 61 (tj.), 046-222
31 43 (fax). David.Duner@kultur.lu.se

Linnékorrespondensen

Carolina Rediviva, Box 510, 751 20 Uppsa-
la. 018-471 62 71. www.linnaeus.c18.net

Valberedning

FD Carl Frängsmyr (sammankallande)
Säves v. 18, 752 63 Uppsala. 018-10 12 38
(bost.), 070-756 69 51 (mob.). carl.frangs-
myr@idehist.uu.se
2009–2010

Doc. Anna Rask-Andersen
Kyrkogårdsg. 11, 753 10 Uppsala. 018-69
40 91 (bost.), 018-611 36 50 (tj.), 018-51
99 78 (fax), 070-425 06 54 (mob.). anna.
rask-andersen@medsci.uu.se
2009–2010

FD Mariette Manktelow
Avd. f. systematisk biologi, Evolutionsbio-

logiskt centrum, Norbyv. 18 D, 752 36 Uppsala. 018-471 64 55 (tj.). mariette.manktelow@ebc.uu.se
2009–2010

Prof. em. Bertil Nordenstam
Krutv. 4, 192 55 Sollentuna. 08-35 56 69 (bost.). Bertil.Nordenstam@nrm.se
2009–2010

Revisorer
Bankkamrer Jan-Olov Sandberg
Skyttes v. 3, 740 21 Järlåsa. 018-39 17 35 (bost.). ann-marie.janne.sandberg@swipnet.se
2009

Prof. Mats Thulin
Noreens v. 48, 752 63 Uppsala. 018-46 33 07 (bost.). 018-471 27 74 (tj.). mats.thulin@ebc.uu.se
2009

Revisorssuppleanter
FD Hanna Östholm
Avd. för vetenskapshistoria, Inst. för idé-och lärdomshistoria, Box 629, 751 26 Uppsala.

018-471 79 59 (tj.). hanna.ostholm@idehist.uu.se
2009

FL Mattias Iwarsson
Malma Bergsv. 26, 756 45 Uppsala. 018-30 99 73 (bost.), 018-67 22 96 (tj.). Mattias.Iwarsson@cbm.slu.se
2009

Svenska Linnésällskapets adress
Box 15093, 750 15 Uppsala. www.linnaeus.se

Plusgiro 55 18 55-0
Bankgiro 625-1169
Organisationsnummer 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2009 är 200 kr för medlem boende i Sverige. 100 kr för extra familjemedlem. 350 kr/EUR 30/USD 30 för medlem boende utanför Sverige. Medlemmen kan själv välja vad den vill betala i för valuta. Ständigt medlemskap kan erhållas av fysisk person mot erläggande av 20x årsavgiften.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds som papperskopia och i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt på CD. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikelns inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till biträdande redaktör, docent David Dunér, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLA* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2010.

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

2009

JOHAN STIERNHÖÖK, En ny wijsa om foglars art, vthi dygd och lyte, naturen j hastigheet at beskodha	7
MATS RYDÉN, Linnæus and the Swedish plant names	49
PER M. JØRGENSEN, Biskop Gunnerus och Archiater Linné – två tvilling- själar	65
ANTON ROLANDSSON MARTIN, Självbiografiska anteckningar	77
JOHNNY STRAND & INGVAR SVANBERG, "Ormar stingar inte med gadd". Johan Lindelius skrift om ormar 1683	123
NICHOLAS REDMAN & INGVAR SVANBERG, Uses of whales' bones in the Faroe Islands	129
Linné 300, Darwin 200: fortfarande med oss. Ett samtal mellan Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg och Nils Uddenberg	145
<i>Smärre meddelanden</i>	159
Recensioner och anmälningar • Förlinneanskt, 159 • Linneana, 167 • Lin- neaner, 170 • Övrigt, 178 (Gunnar Broberg, David Dunér, Mats Rydén, Ingvar Svanberg & Eva Willén)	159
Diverse notiser och meddelanden (Gunnar Broberg & Ulf Marken)	195
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	203
Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2008 (Carl-Olof Jacobson & Eva Nyström)	203
Linnémuseets verksamhetsberättelse 2008 (Eva Björn)	204
Övriga meddelanden (Eva Willén & Roland Moberg)	208
Svenska Linnésällskapets styrelse 2009	210